

С.М. Железняк, О.В. Ламонова

М **БРАЗОТВОРЧЕ ИСТЕЦТВО**

6

УДК 373.5:741+741(075.3)

ББК 85.15я721

Ж51

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 07.02.2014 № 123)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експертизу здійснював Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України

Експерт *Д.В. Степовик*, доктор мистецтвознавства, доктор філософії, доктор богословських наук, професор, академік АН вищої школи України, завідувачий відділом образотворчого мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського

Експертизу здійснював Інститут проблем виховання НАПН України

Експерт *С.В. Коновець*, доктор педагогічних наук, старший співробітник лабораторії морального та естетичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Відповідальні за підготовку видання:

Лотоцька О.В., головний спеціаліст департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОН України;

Золочевська О.Ф., методист вищої категорії відділу науково-методичного забезпечення змісту освіти основної і старшої школи Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України.

Железняк С. М.

Ж51 Образотворче мистецтво : підруч. для 6-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. М. Железняк, О. В. Ламонова. — К. : Генеза, 2014. — 192 с.

ISBN 978-966-11-0434-0.

Підручник «Образотворче мистецтво» продовжує ознайомлювати учнів 6-го класу з видами й жанрами образотворчого мистецтва, а також з творчістю відомих українських і зарубіжних художників.

УДК 373.5:741+741(075.3)

ББК 85.15я721

© Железняк С. М., Ламонова О. В., 2014

© Видавництво «Генеза», оригінал-макет, 2014

ISBN 978-966-11-0434-0

Шановні шестикласники!

Вітаємо вас із початком нового навчального року!

У 5-му класі ви вже почали знайомитися з мистецтвом і його видами – графікою, живописом, скульптурою, декоративно-ужитковим мистецтвом. Ви дізналися про деякі художні техніки, секрети перспективи і колориту, побачили твори відомих художників. Сподіваємося, що ці знання допомогли вам і під час літнього відпочинку, особливо якщо ви відвідували музеї або галереї.

Проте, ймовірно, ви звернули увагу на те, що твори мистецтва відрізняються один від одного не лише за технікою. Так, картина може зображувати і людину, і краєвид, і предмети, і тварину. І навпаки: один і той самий букет квітів можна передати й олійними фарбами, і в якійсь із графічних технік. А фігуру людини взагалі можна намалювати або висікти з мармуру чи вирізати з дерева. Чи існує якась спільна назва для таких дуже різних творів, які, однак, відтворюють схожі речі? Про це ви дізнаєтеся в 6-му класі.

А ще ми продовжимо наше знайомство з перспективою, поговоримо про пропорції людини, замальовуватимемо домашніх улюбленців, створюватимемо витинанки, мозаїки і силуетні зображення.

Ми навчимося робити ляльку-мотанку – прадавній український народний оберіг, а на Різдво влаштуємо вертепну виставу.

І, звичайно, ми дізнаємося про нових славетних українських і світових митців, а також побачимо їхні роботи.

Отже, починаймо.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Запитання
для самоперевірки

Робота в групах

Практичне завдання

Зробіть разом
з батьками

МАЙСТЕР-КЛАС

Для тих, хто бажає підвищити свою майстерність

ПРИГАДАЙМО!

Інформація для повторення

Вступ. ЩО ТАКЕ ЖАНРИ МИСТЕЦТВА

Есташ Лесюєр. Музи Мельпомена, Ерато і Полігімнія.
У Давній Греції музи – богині-покровительки наук і мистецтв.

1. ЖАНРИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Ви вже знаєте, що образотворче мистецтво розподіляється на різні види – живопис, графіка, скульптура. Вони відрізняються один від одного матеріалами, технікою і засобами виразності. Проте в усіх видах мистецтва існує також і поділ на *жанри*. Слово «жанр» – французьке, воно означає «рід», «різновид».

Поділ на жанри існує в усіх видах образотворчого мистецтва. Та найяскравіше він виявляється в живописі, де розмежування відбувається за предметом зображення. Найвідомішими з них є зображення природи, краєвидів – *пейзаж*, речей –

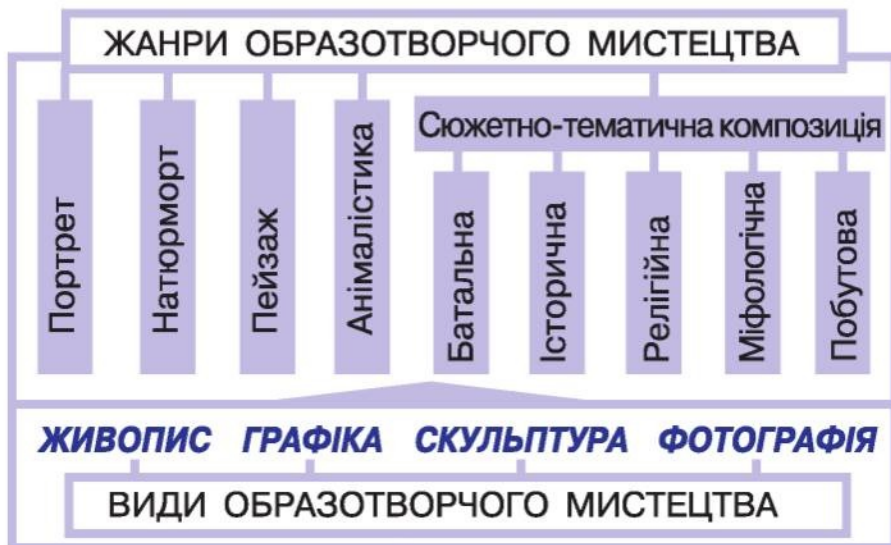
натюрморт, людини – *портрет*. *Анімалістика* – це зображення тварин, *флористика* – квітів, рослин. Події життя відтворює *сюжетно-тематична картина*. Вона своєю чергою може бути *історичною* (такою, що відтворює історичні події), *батальною* (зображує сцени війни), *побутовою* (відтворює повсякденні справи, побут, свята). Події з Біблії та Євангелія стають сюжетами для *біблійних (релігійних)* картин. Художники різних епох захоплювалися міфами Давньої

Інтер'єр – зображення внутрішнього простору – кімнати, залу в палаці, каплиці собору тощо.

Греції і Давнього Риму, створюючи *міфологічні* картини. Існує також *інтер'єрний живопис*.

Усі ці жанри є можливими також у графіці – як станковій, так і книжковій. Адже книжка може вмещувати портрети дійових осіб або пейзажі (особливо часто за допомогою цього жанру ілюструють поезію). Якщо книжка розповідає про тварин, її доповнюють графічними творами в жанрі анімалістики. Але більшість ілюстрацій, звичайно, належить до побутового, історичного чи батального жанрів, адже передає найважливіші, найзахоплюючіші епізоди сюжету.

У скульптурі розподіл на жанри дещо інший. Тут також є портрет і анімалістика, сюжетні композиції (особливо в різних різновидах рельєфу). Проте окреме місце посідають ще монументи (пам'ятники).

Антуан Ватто. Товариство в парку. Ця картина поєднує в собі риси двох жанрів: сюжетної картини і пейзажу.

В одному творі мистецтва можуть поєднуватися риси, притаманні різним жанрам. До речі, найчастіше саме так і буває. Наприклад, портрет краще виглядає на тлі пейзажу і може доповнюватися натюрмортом із речей, які розповідають дещо про професію, захоплення і смаки моделі. Авторам сюжетно-тематичних картин також важко було б позбавити свої твори портретів (адже вони мають зробити своїх персонажів характерними й виразними) і пейзажів або інтер'єрів, на тлі яких відбуваються події їхніх картин, рисунків чи гравюр.

Класифікація за жанрами остаточно склалася в мистецтві досить давно, у XV–XVI століттях. Такою вона збереглася і донині. У різні часи найважливіше місце в образотворчому мистецтві посідали різні жанри.

1. Які жанри ви можете назвати?
2. Чому поділ на жанри в живописі та графіці є однаковим, а в скульптурі – іншим?

Печера Ляско, Франція. Сучасні мистецтвознавці сказали б, що це анімалістика.

2. ЯК В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ З'ЯВИЛИСЯ ЖАНРИ

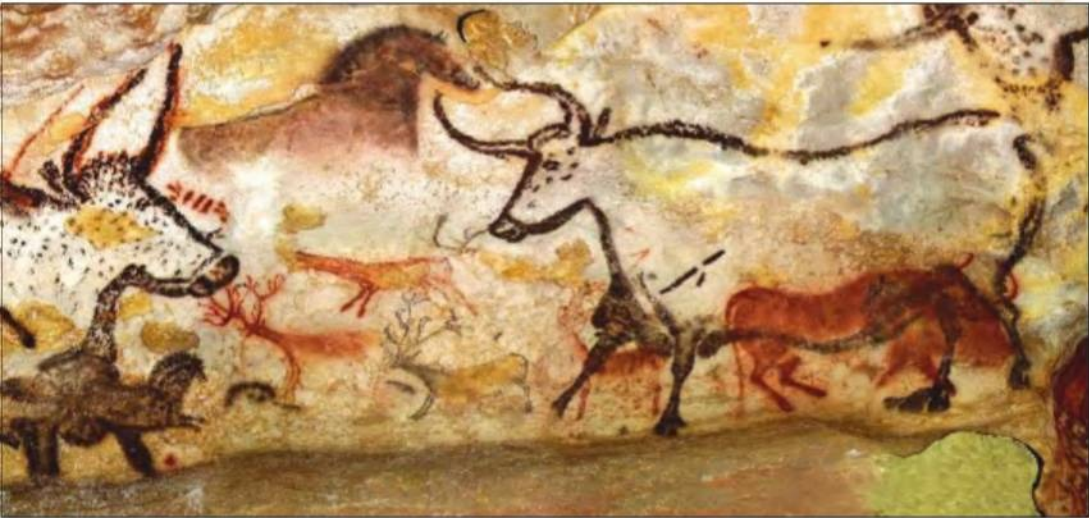
Образотворче мистецтво існує в первісних часів, і вже тоді в ньому існували певні жанри, хоча прадавні художники навряд чи давали їм якісь спеціальні назви. Проте вони займалися анімалістикою (у живописі і скульптурі), а пізніше почали виконувати зображення в побутовому та батальному жанрах, намагаючись розповісти про свята, вдале полювання чи воєнну сутичку між двома племенами.

Численні твори в побутовому жанрі (малюнки, рельєфи) дають змогу сучасним дослідникам створити досить повне вра-

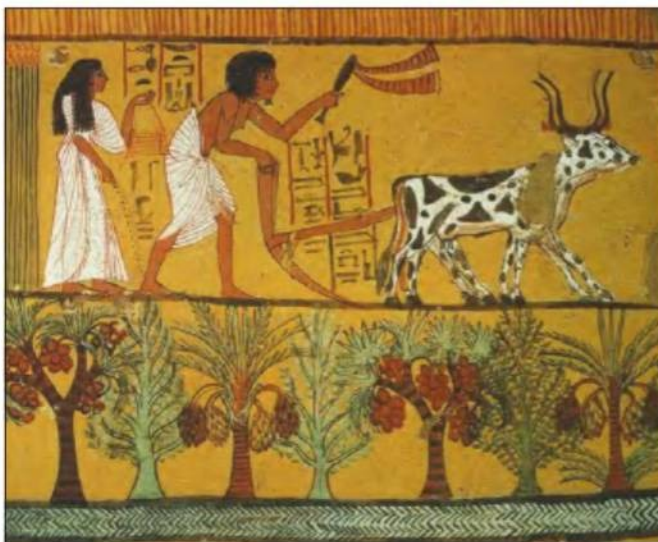
Зображення в «Печері рук» у Південній Аргентині. Ці настінні малюнки, як вважають учені, були створені 13 000 і 9500 років тому. У печері зображені переважно ліві руки. Ці відбитки лишали хлопчики під час ритуалу посвячення в доросле життя.

ження про життя в Давньому Єгипті чи Дворіччі: адже майстри того часу (особливо давньоєгипетські) однаково захоплено, цікаво й повно розповідали і про життя в палаці фараона чи царя, і про завойовницькі походи, і про мирне повсякденне існування городян і селян.

У Давньому Єгипті виник також портрет, насамперед скульптурний. Скульптори-портретисти намагалися якнайточніше відтворити зовнішність своєї моделі, що було пов'язано з давньо-

Давньоєгипетський розпис.
Нині сказали б, що це побутовий жанр.

Шумерська статуя.
Зображує Еббі II, правителя міста Марі. Її можна назвати портретом.

Рельєф із саркофага Александра із Сідону. Сідон (Ліван). 325–311рр до н.е.
Зображує битву при Іссі. Один із прикладів батального жанру.

єгипетськими релігійними віруваннями – адже інакше душа «не впізнала б» свого нового тіла.

Митці Давньої Греції створили численні шедеври в різних видах мистецтва, проте зазвичай вони зображували ідеальне, а не реальне життя. Тому скульптури, які створили давньогрецькі майстри, є прекрасними, але не відтворюють точно реальні прототипи. А ось давньогрецькі вази як предмети повсякденного вжитку зберегли для нас цікаві й живі сценки на побутову і батальну тему.

Гончар Піфон, вазописець Дуріс.
Кілікс: Геракл та Афіна. Створено
близько 480–470 рр. до н. е.
Міфологічний жанр.

Скульптурний портрет був дуже популярним у Давньому Римі. На відміну від греків, римляни – володарі та громадяни величезної імперії – бажали бачити себе такими, якими вони є насправді. Тому їхні портрети є дуже реалістичними. Про перемоги римської зброї розповідали численні твори в батальному жанрі – рельєфи на тріумфальних арках і колонах.

Середньовіччя – час розквіту релігійного мистецтва, насиченого символами та умовностями. Навіть додаткові деталі – орнамент на берегах рукопису, капітель колони

в соборі – набували фантастичного характеру. Звичайно, митці того часу зображували й реальні події – побутові, батальні, історичні. Утім ця реальність не дуже відрізнялася від трактування біблійних та євангельських сюжетів.

У XV–XVI ст. у живописі та скульптурі починають складатися вже справжні жанри. Першим з них став **портрет**. Людину зображували на тлі краєвиду (цей варіант більше подобався італійським художникам) або у власній оселі (так вважали за краще портретисти Нідерландів). Поряд з тим, кого малювали, на картині нерідко розташовували предмети, які могли розповісти про її героя – його становище в суспільстві, інтереси та захоплення: корону для володаря, зброю для полководця, книжки для вченого тощо. Отже, портрет сприяв розвитку й інших жанрів – **пейзажу**, **натюрморту**, **інтер'єру**.

У XVII ст. спочатку в Італії, а потім майже в усіх інших європейських країнах виникли академії мистецтв. Вони не лише об'єднували художників, навчали й виховували молодих майстрів, а й керували художнім життям держав. Саме в академіях склалася ієрархія жанрів, тобто розподіл їх на «високі» та «низькі». Найшанованішими були релігійний, історичний та

Рафаель Санти. Мадонна Террануова. Релігійний жанр. Біблійна тема.

П. Левченко. Біля озера. Жанр – пейзаж.

міфологічний жанри. Побутовий жанр і портрет цінували менше, а пейзаж, натюрморт, інтер'єр, анімалістику та флористику – ще менше. Такий несправедливий розподіл проіснував в академіях майже до початку ХХ ст.

Вінсент Ван Гог. Соняхи.
Жанр – натюрморт.

Д. Левицький.
Портрет Г. І. Алімової. Жанр – портрет.

Утім існування ієрархії жанрів не означало, що розвиток образотворчого мистецтва піде суворо за академічними правилами. Так, славетні художники XVII ст. – Дієго Веласкес і Рембрандт – створювали блискучі портрети. Відомі українські майстри XVIII ст. – Дмитро Левицький і Володимир Боровиковський – також здобули славу саме як портретисти.

У XIX ст. найважливішим жанром став **побутовий**. Глядачі захоплено «впізнавали» в нових картинах сцени з реального життя, повсякденні ситуації, які кожен неодноразово спостерігав удома чи на вулиці. Навіть історичні картини того часу стають схожими на побутові. Створюючи їх, художники уважно вивчали архітектуру і костюми минулих часів. Як це не дивно, до XIX ст. вони вважали це не обов'язковим!

У другій половині XIX ст. у мистецтві починають складатися нові напрямки. Свою роль у цьому відіграли **пейзажі**, які відтепер малювали не в майстерні за ескізами чи «з пам'яті», а безпосередньо на свіжому повітрі (це називається «на пленері»). Зрозуміло, у таких пейзажах відображувалися найтонші зміни природного освітлення. Наприклад, славетний цикл

М. Пимоненко. До вранішньої. Пасха. Цей твір – сюжетно-тематична картина. Такі самі сцени і ми з вами спостерігаємо щорічно на Великдень.

Клод Моне. Руанський собор. 8 з 20 картин живописного циклу, який зображує одну й ту саму споруду в різні часи ранку, дня і вечора.

французького живописця Клода Моне «Руанський собор» зображує один і той самий фасад старовинного храму в різні часи ранку, дня і вечора. У цьому циклі 20 картин!

Інші художники, зокрема Поль Сезанн і Вінсент Ван Гог, з повагою ставилися до *натюрморту*. Цей жанр виявився дуже зручним для різних експериментів із композицією, формою та кольором.

У ХХ ст. поділ жанрів на «високі» й «низькі» остаточно зник. Проте це, звичайно, не означає, що зникли або втратили своє значення власне жанри. Гордістю мистецтва ХХ ст. є натюрморти Анрі Матісса, портрети Пабло Пікассо. Чимало прекрасних картин у різних жанрах створюють і сучасні українські художники.

1. Коли в мистецтві виник розподіл на жанри?
2. Які жанри вважалися «високими», а які – «низькими» в академічній ієрархії?

Учнівські роботи. Композиції

Спробуйте створити композицію на вільну тему в обраному жанрі.
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- Створіть ескіз для майбутньої композиції. Для цього на окремому аркуші в невеличкому розмірі (не більше 10 см) спробуйте намалювати свій задум. На цьому етапі варто обрати для майбутньої роботи формат – прямокутний, квадратний, колоподібний, видовжений тощо, а також вирішити, який композиційний прийом можна застосувати.
- На ескізі можна пошукати відповідь на питання, де ви створите найбільший контраст, де змістовий центр композиції. Можна також випробувати і колірне рішення.

Левченко Петро Олексійович (1856–1917) – український художник. Навчався в Петербурзькій академії мистецтв. Більшу частину життя прожив у Харкові. Працював переважно в жанрі пейзажу, писав також натюрморти та інтер'єри. Творам П.О. Левченка притаманний тонкий ліризм. Головні роботи: «Глухомань», «Фонтан біля Золотих воріт», «Вечір. Сльота», «На Харківщині», «Біла хата. Вулиця в Путивлі», «Вітряки».

П. Левченко. Соняхи

МАЙСТЕР-КЛАС

ЯК ОФОРМИТИ РОБОТУ

Паспарту – це додаткове обрамлення картини всередині рамки. Паспарту може прикрашати картину, вишивку, колаж, фотографію, допомагаючи сконцентрувати увагу глядача на зображенні і роблячи більш значущою і об'ємною інформацію на ньому. За бажанням паспарту можна зробити самостійно, використовуючи для виготовлення кольоровий папір або картон. У деяких випадках паспарту може замінити раму. Наприклад, щоб оформити свою роботу для шкільної виставки, дорога рама не потрібна.

1. Візьміть картон і виріжте з нього прямокутник, що дорівнює за розміром рамці, в яку будуть вставлятися картина і паспарту.

2. Поверніть вирізаний аркуш і з'єднайте лініями кути картонного прямокутника зі зворотного боку.

3. Знайдіть центральну точку на перетині цих ліній і накресліть «вікно», відмірявши від зовнішнього краю прямокутника необхідну ширину паспарту. Пам'ятайте, що нижня частина паспарту має бути трохи ширшою, ніж верхня і бічні, тому що зорове сприйняття людини таке, що в «основі» хочеться залишити більшу площу, так би мовити, для стійкості.

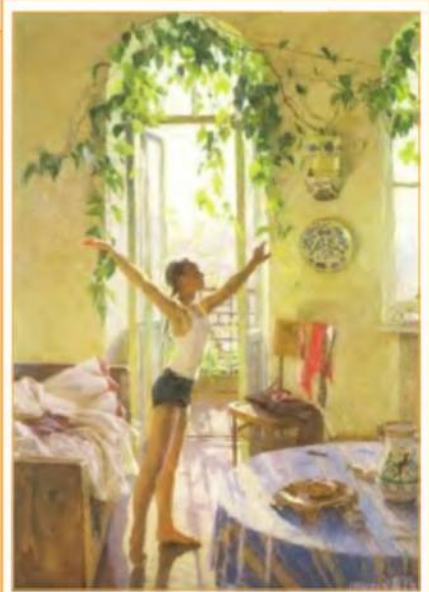
Призначена для картини рама, паспарту й власне картина мають гармонійно поєднуватися один з одним. Для ніжної акварелі або чорно-білої графіки добре підійде широке паспарту білого кольору. Для насичених картин, написаних олією, можна зробити паспарту темного відтінку, але найліпше все-таки дотримуватися спокійних нейтральних тонів, щоб не заглушати зображення на картині. Гарно виглядає фактурний папір на паспарту.

Дуже оригінально виглядатимуть різні картини в однаковому оформленні. У цьому випадку потрібно зробити паспарту для всіх зображень в одному стилі – близьких за кольором відтінків, що пропорційно поєднуються за розміром. Таким же чином можна оформити і шкільну виставку.

Яблонська Тетяна Нилівна (1917–2005) – відома українська художниця, живописець. Працювала в Києві. Кожна нова картина Яблонської одразу ставала популярною, як-от: «Хліб», «Ранок», «Літо», «Льон», «Колиска», «Вечір. Стара Флоренція». Але мисткиня завжди перебувала у пошуку, полюбляла експериментувати, і тому її твори є дуже різними, несхожими один на один. Пізніше художниця захопилася технікою пастелі, створивши велику серію майстерних пейзажів і натюрмортів. Яблонська була також чудовим педагогом, викладала в Київському державному художньому інституті (нині – Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури).

Т. Яблонська. Ранок

Вінсент Ван Гог (1853–1890) – один з найвідоміших художників XIX ст. Ван Гог був голландцем, але майже всі свої картини створив у Франції, де жив від 1886 р. Усі роботи майстра сповнені граничної ширості та емоційної напруги, а нерідко і справжнього трагізму, навіть якщо Ван Гог зображує звичайні речі («Стілець», «Черевики», «Соняхи»), власну кімнату («Кімната художника в Арлі»), сцени із селянського побуту («Їдці картоплі», «Сіяч», «Жнець») або краєвиди невеликих міст Арль і Овер, де він працював («Зоряна ніч»). Ван Гог – автор численних портретів, у тому числі 35 автопортретів. За життя художник зміг продати лише одну свою картину. Світове визнання творчості Ван Гога почалося вже після смерті митця.

**Вінсент Ван Гог.
Кімната в Арлі**

В. Кандинський. Композиція № 7

3. НОВАТОРСТВО В МИСТЕЦТВІ

Чи був новатором той перший первісний художник, що на стіні печери намалював оленя чи бика, на якого щойно полював? Напевне, так. Адже він зробив дещо зовсім нове, що до нього не робила жодна істота. Для цього треба мати і сміливість, і творчий запал, і бажання поділитися своїми спостереженнями з навколишніми. Протягом тривалої історії в мистецтві таке траплялося часто.

Поступово в мистецтві склався традиційний (академічний) розподіл на жанри – портрет, пейзаж, натюрморт, сюжетно-тематична картина тощо. Проте на початку ХХ ст. з'явилися художні твори з несподіваними, дивними назвами, зокрема «Композиція № 1», «Імпровізація № 2» або «Проун» (тобто «проект утвердження нового»). Сюжети цих незвичайних картин також не дуже допомагали у визначенні їхнього жанру – адже різнокольорові плями і лінії на полотні чи папері не зображували нічого! Так заявив про себе новий напрям у мистецтві – *абстракціонізм*.

К. Малевич. Чорна трапеція і червоний квадрат

К. Малевич. Чорний квадрат

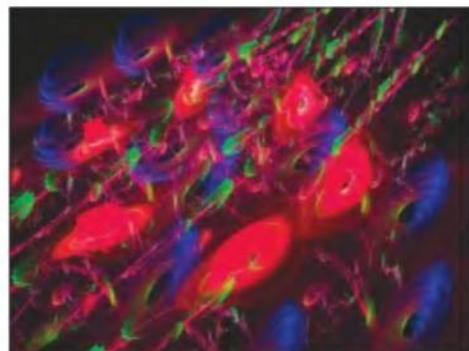
Ці картини написані в напрямку мистецтва, який сам художник винайшов і дав йому назву *супрематизм*.

Латинське слово «абстракція» означає «відстороненість». *Абстракціонізм* не напрям у мистецтві, а скоріше, прийом, своєрідна художня мова, до якої зверталися і звертаються дуже різні художники ХХ і ХХІ ст.

Творець абстракціонізму Василь Кандинський розповідав, як одного разу повернувся у свою майстерню і раптом побачив

Лінн Тацш. Абстрактний живопис.
12 кольорів: червоний, бордовий, світло-червоний, помаранчевий, персиковий, жовтий, блакитний, білий, бежевий, зелений, темно-синій.

Абстрактна композиція.
Створена за допомогою комп'ютерної програми.

В. Кандинський. Етюд кольорів: квадрати з концентричними колами

там картину вражаючої краси і сили, справжній шедевр, який він мріяв створити все життя. Та потім художник зрозумів, що це – його власний живописний твір (до речі, це був пейзаж), який стояв... догори ногами. Проте фарби, лінії, власне композиція навіть у такому несподіваному вигляді діяли на глядача – отже, виявилися чимось самодостатнім, незалежним від «сюжету». Це і стало головною ідеєю абстрактного мистецтва, яке називають також *безпредметним*, або *нефігуративним*.

Художники-абстракціоністи працювали по-різному, іноді досить несподівано: розбризкуючи фарбу прямо з банки по величезному полотну, покладеному на підлогу; у середньовічному костюмі, імпровізуючи на полотні під звуки оркестру; качаючи по полотну натурників, укритих фарбою. Полотно з рідкою фарбою могли виставити під дощ або закріпити на капоті автомобіля, який потім їхав з великою швидкістю, тобто дощ і швидкість ставали такими собі «співавторами» митця.

Інші художники (у тому числі сам Василь Кандинський) намагалися проаналізувати вплив на людину різних кольорів і форм і побудувати свої картини на точному, майже математичному розрахунку.

Учнівські роботи – наслідування В. Кандинського. Юні митці вирішили піти шляхом визнаного майстра і провести свої пошуки колірних сполучень.

Шукати в безпредметній картині «щось, схоже на щось» – не зовсім правильно. Краще спробувати відчутти її загальний ритм і навіть «мелодію». Адже абстракція – живописна, графічна чи скульптурна – має в чомусь більше спільного з музикою, ніж з образотворчим мистецтвом.

Спробувати себе в абстрактному мистецтві надзвичайно цікаво. Адже тут вже не «сховаєшся» за цікавий сюжет. Художник-абстракціоніст має справу просто з композицією або з різними кольорами чи навіть з одним-єдиним кольором і тлом білого паперу. Якщо у вас досить сміливості і ви вирішили здивувати весь світ новим напрямком мистецтва – уперед! Робіть те, що вважаєте за потрібне, тільки поясніть свої наміри.

В. Кандинський. Композиція № 8

Піт Мондріан. Композиція № 6

Учнівські роботи. Абстрактні композиції

1. Чому абстрактне мистецтво називають також «безпредметним», або «нефігуративним»?
2. Спробуйте проаналізувати композицію однієї з абстрактних картин, наведених у підручнику.

Створіть абстрактну композицію. Поєкспериментуйте із фарбами. Які поєднання кольорів викликають у вас найемоційніший відгук?
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Визначте, де буде композиційний центр.
- Продумайте, яким чином ви зробите акценти у своїй композиції, які вони будуть: колірні, тональні.
- Що у вашій композиції буде контрастувати: розміри, колір, тон?
- Що у вашій композиції буде головне, а що – другорядне?
- Як називатиметься стиль, у якому зроблена композиція?
- Яке призначення цієї композиції: прикрашатиме стіну, буде плакатом чи це ескіз, наприклад, килима чи декоративного розпису?

Обговоріть, як можна розповісти про те, що ви хотіли висловити своєю картиною (почуття, враження, філософську думку)? Як можна назвати таке мистецтво?

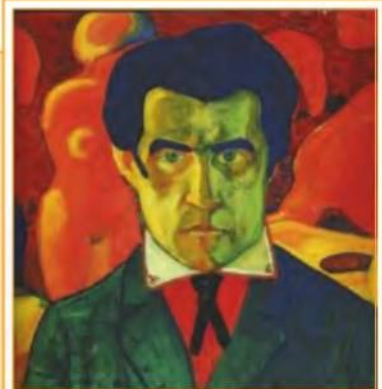

Кандинський Василь Васильович (1866–1944) – один з найвідоміших художників ХХ ст., творець абстракціонізму (безпредметного мистецтва). Отримав юридичну освіту, але в 30 років твердо вирішив стати художником. Навчався в Одесі, Москві, Мюнхені. Розробив концепцію «ритмічного» використання кольору в живописі. Свої погляди викладав, окрім картин, у теоретичних роботах, найвідоміша з яких – «Про духовне у мистецтві» (1911). Після Жовтневої революції активно працював у Москві, але в 1921 р. переїхав до Німеччини, а потім жив у Франції.

В. Кандинський.
Декілька кругів

Малевич Казимир Северинович (1878–1935) – один з найвідоміших художників ХХ ст. Народився в Києві. Ще в дитинстві захопився народним мистецтвом та іконописом. У Москві спілкувався з молодими митцями-експериментаторами, брав участь у їхніх виставках. Розробив власну живописну систему, яку назвав «супрематизмом» (від лат. *супремус* – вищий). Супрематичною є славетна картина Малевича «Чорний квадрат» (існують ще «Червоний квадрат», «Білий квадрат» та ін.). Створював також побутові сцени із сільського життя, портрети («Автопортрет»), пейзажі («Червоний будинок»), навіть картини в батальному жанрі («Червона кіннота»), але завжди залишався реформатором і новатором. Малевич був також прекрасним педагогом, у 1928–1930 рр. викладав у Київському художньому інституті (нині – Українська академія мистецтва та архітектури).

К. Малевич.
Автопортрет

Розділ 1. АНІМАЛІСТИКА. ПЕЙЗАЖ

Вільям Барро. Сирій і гнідий коні та шотландський хорт

4. АНІМАЛІСТИЧНИЙ ЖАНР

Назва анімалістичного жанру походить від латинського слова «*animal*» – тварина. До нього належать твори живопису, скульптури, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, які зображують тварин. Художник-анімаліст має поєднувати любов до природи з увагою та спостережливістю.

Твори в жанрі анімалістики створювали вже первісні люди. Зазвичай вони зображували тих тварин, на яких полювали, – мамонтів, бізонів, оленів. Малюнки, створені кольоровими вохрами (глинами) на стінах печер, і досі вражають своєю майстерністю. У мистецтві скіфів, які мешкали на території сучасної України, дослідники виділяють навіть «звіриний стиль» – прикраси для зброї та одягу у вигляді оленів, пантер, фантастичних тварин.

У Давньому Єгипті деяких тварин шанували, як богів. Численні великі статуї і маленькі статуетки зображують крокодилів і бегемотів, биків і баранів, шакалів і кішок, павіанів (мавп) та ібісів (червоних птахів із довгими, загнутими донизу

дзьобами, далеких родичів лелеки й чаплі). Тварини з'являються також у багатьох давньоєгипетських малюнках і рельєфах – бики працюють у полі, коні беруть участь у війнах, на качок полюють, а гепарди мешкають у царському палаці як почесні улюбленці.

Зображення тварин були популярні й у Давньому Дворіччі. Один з найвідоміших творів Ассирійського мистецтва – рельєфи, які розповідають про царське полювання на левів. Леви й левиці тут виглядають навіть жвавішими й виразнішими, ніж цар та його почет.

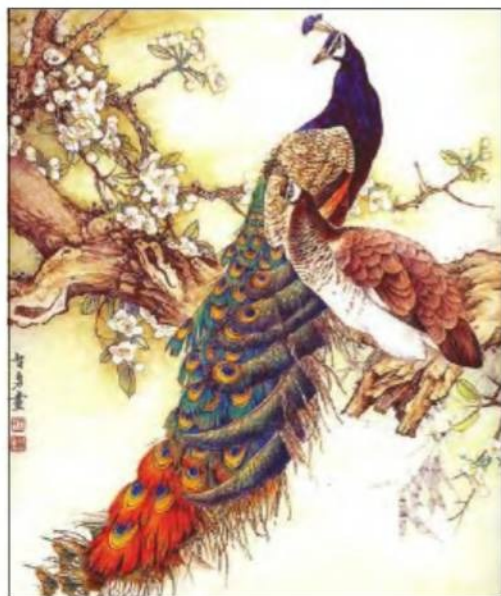
В античні часи головним об'єктом мистецтва стала людина. Майстри Давньої Греції і Давнього Риму зображували тварин майстерно, але якось байдуже.

Чудові зображення тварин з найдавніших часів з'являються також у живописі, скульптурі та графіці Китаю, Індії, Японії.

Мистецтво Середньовіччя було насамперед релігійним, але тварини стали постійними учасниками деяких біблійних та

Богиню Бастет у Давньому Єгипті зображували у вигляді кішки.

Традиційний китайський живопис.
Захоплює надзвичайно уважне ставлення китайських митців до найменших дрібниць.

Традиційний індійський живопис.
Тигри – герої багатьох індійських міфів.

Леонардо да Вінчі. Замальовки котів та інших тварин. Великий італійський художник намагався ретельно вивчити (і відтворити) життя в усіх його аспектах. Тварини не стали для нього винятком.

євангельських подій. Наприклад, у сцені Різдва завжди зображували осла і вола, що своїм диханням зігрівають маленького Ісуса, який лежить у яслах. Супутниками деяких святих також вважали тварин. Так, Святого Ієроніма завжди супроводжував лев, Святого Роха – собака, Святу Агнесу – ягня. Звичайно, їх і зображували разом.

В епоху Відродження за тваринами захоплено спостерігають найвідоміші майстри. Так, Леонардо да Вінчі заповнив величезний аркуш замальовками котів та інших тварин, а один з кращих малюнків Альбрехта Дюрера зображує зайця. Герої

Отто Ерельман. Собака із цуценятами

Альбрехт Дюрер. Засць. Художник не обмежився замальовкою. Він відтворив кожен вусик і волосинку на хутрі свого героя.

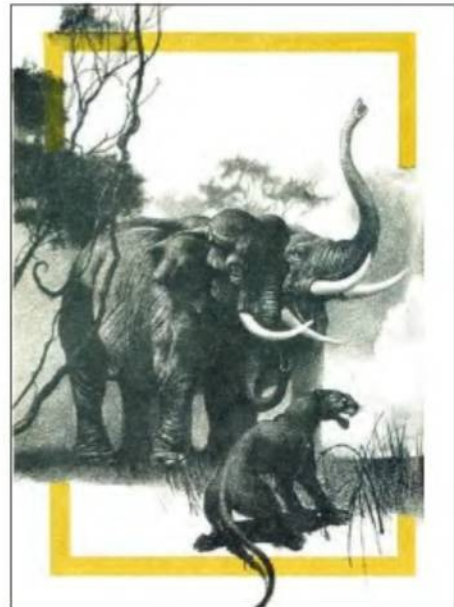
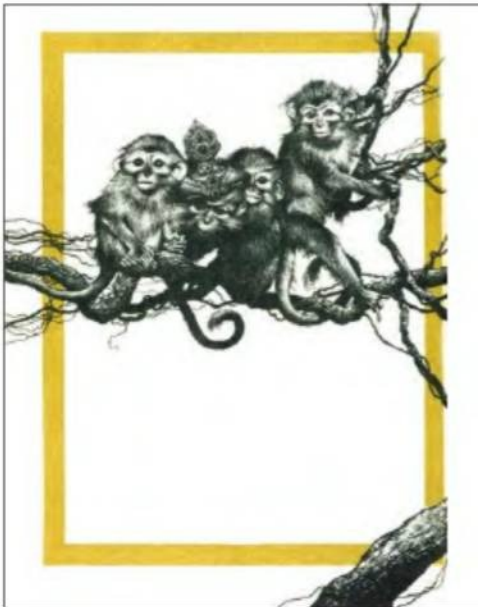

В. Єров. Ілюстрації до байок І.А. Крилова «Квартет», «Мавпа й окуляри». Художник прагнув поєднати зображення реальних тварин, за якими уважно спостерігав у зоопарку, із сюжетами байок, герої яких діють «по-тваринному».

численних портретів того часу позують разом зі своїми улюбленими кудлатими песиками, митці зображують цих модних домашніх улюбленців не менш уважно й майстерно, ніж їхніх господарів.

У XVII ст. анімалістика виділилася в окремий жанр. В академічній ієрархії його місце було досить скромним, але популярність – величезною. Особливо захоплювалися анімалісти-

Г. Кузнєцов. Ілюстрації до повісті Редьярда Кіплінга «Мауглі»

Фотограф – також художник-аніمالіст

Арабський скакун.
Фото Войтека Квятковського

кою в Нідерландах. Тут художників-аніمالістів було так багато, що вони ретельно «поділили» свої обов'язки: хтось зображував лише «пташині двори» з півнями, індиками та павичами, хтось – корів на пасовиську, хтось – комах. Аніمالістам замовляли «портрети» мисливських соколів, породистих псів і коней, якими пишалися володарі. На межі XVIII–XIX ст. загальноєвропейської слави зажив швейцарський художник Готфрід Мінд, який малював переважно котів і навіть отримав прізвисько «котячий Рафаель».

У XIX ст. популярність аніمالістики як окремого жанру зменшується, але митці продовжують звертатися до неї. Так, відомий російський портретист Валентин Серов створив цикл графічних ілюстрацій до байок І. Крилова. Тварин, особливо коней, майстерно зображував скульптор Євген Лансере.

Учніські роботи

Учнівська робота

Іноді анімалістика використовується дуже несподівано. Легендарний київський «будинок з химерами» архітектора В. Городецького декорований численними скульптурними зображеннями тварин – слонів, носорогів, оленів, навіть риб і жаб. Деякі вітчизняні художники присвятили себе цьому жанру, як-от графіки Всеволод Аверін і Геннадій Кузнецов. Велику популярність тварини завжди мали в українському народному мистецтві (фігурний посуд у вигляді левів і баранчиків, ведмедики з гутного скла). Всесвітню славу здобули фантастичні тварини і птахи художниці Марії Приймаченко.

1. Чому анімалістика є одним з найдавніших жанрів?
2. У які періоди популярність анімалістики була великою, а в які – зменшувалася? Чому?

Намалюйте улюблену тварину, намагаючись якомога точніше передати її форму, окрас, пропорції (користуючись порадами на стор. 36).

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Підберіть, уважно роздивіться і запам'ятайте, як виглядає тварина.
- Спробуйте відтворити її на папері.

Разом з батьками оформіть свою роботу, як описано в підручнику.

Кузнєцов Геннадій Юхимович (1947–2007) – український графік, ілюстратор, анімаліст. Навчався і працював у Києві. Звертався до різних графічних і живописних технік – літографії, лінориту, пастелі. Співпрацював із київськими видавництвами «Веселка», «Дніпро» та ін. Найвідоміші книжки, які проілюстрував художник, – «Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку» М. Трублаїні, «Синій птах» М. Метерлінка, «Мауглі» Р. Кіплінга. Графіка Г. Кузнєцова характеризується емоційною насиченістю, динамічністю композиції, технологічною майстерністю; він часто і блискуче зображував тварин. Роботи майстра отримували високі нагороди на міжнародних конкурсах книжкового мистецтва.

Г. Кузнєцов. Герка

Мінда Готфрид (1769–1814) – швейцарський художник. Жив у м. Берн. Хворів на аутизм, не зміг навчитися читати й писати, але мав здібності до малювання і тому почав навчатися акварельного живопису. Одного разу вчитель Мінда намалював композицію, де фігурувала кішка. Готфридові не сподобалось, як саме вона була зображена, і він створив свою версію картини, згодом – окреме зображення кішки, а згодом взагалі захопився малюванням цих тварин. З кішками Мінда завжди товаришував, любляв із ними розмовляти, а головне – уважно спостерігав і майстерно відтворював не лише зовнішність, а й звички та характери своїх «моделей». Художник зображував й інших тварин, а також дитячі ігри (катання на санчатах тощо), займався скульптурою, але загальноєвропейську славу йому принесли саме акварельні малюнки кішок. Готфрид Мінда навіть отримав прізвисько «Котячий Рафаель».

Готфрид Мінд.
Киця із кошенятами

Н. Торопіцина. Анімалістика – Стівка

5. ЗОБРАЖЕННЯ ТВАРИН

Анімалістичний жанр поєднує природничо-наукові й художні принципи і розвиває спостережливість і любов до природи.

Нерідко головним завданням анімаліста стає точність зображення тварини (наприклад, в ілюстраціях до наукової і науково-популярної літератури). Про гостру спостережливість художників-мисливців свідчать зображення звірів і птахів у первісному мистецтві.

Знання будови тіла, життя і звичок тварини – необхідні умови для створення повноцінного образу. Ці знання набуваються поступово, і не варто нехтувати жодною можливістю їх поповнити. Часто при створенні ілюстрацій до казок, байок, алегоричних і сатиричних зображень тварина «олюднюється». Їй надаються притаманні людям риси, вчинки та переживання. Однак і в цьому випадку потрібно, щоб тварина легко впізнавалась. А це і означає, що без уважного вивчення реальної, природної зовнішності тварини нам не обійтись.

Рисунок з живої натури – основний спосіб пізнання особливостей малювання тварини. Враження, які приходять безпосередньо із життя, – єдиний, нічим не замінний матеріал для подальшої творчої роботи в жанрі анімалістики.

Донна Лон. Начерки тварин

Знайомство з рисунням тварини краще розпочати з начального начерку. Начерк передає найзагальнішими і скупими лініями різноманітні пози, миті руху і пропорції тварини, а також окремих її частин. Під час виконання начерку не варто звертати увагу на зайві подробиці. Начерк – це найшвидший спосіб закріпити на папері свої перші враження від природи.

Лінія – головний елемент начерку, її потрібно наносити на папір легко й вільно, зберігаючи чіткість. Краще наносити легкі лінії, не зачорнюючи їх: у такому випадку можна залишати неточні лінії, не стираючи їх гумкою, і замінювати їх

В. Смирин. Начерки. Лисиці, байбаки

Начерк тварини з натури

точнішими і наприкінці начерку стерти непотрібне; таким чином ми звикаємо рідше користуватися гумкою і зайвий раз не куйовдити паперу, бо не кожен різновид паперу витримує гумку.

Для першого знайомства з яким-небудь звіром чи птахом ми розглядаємо книжки, атласи тварин, відвідуємо зоопарк чи природничий музей. Хоча в багатьох з нас удома є домашні улюбленці, які заслуговують стати моделлю для анімалістичного портрета.

Учнівська робота

А. Барц. Начерки риб.
Перо, туш, олівець

Учнівські роботи

Рисувати тварин складніше, ніж предмети, бо коли ми їх зображуємо, вони не сидять нерухомо, а постійно змінюють свою позу і рухаються. Як тоді зобразити тварину? Навчитися рисувати тварин можна, якщо це робити поетапно. Найбільшу увагу треба приділити їхнім відмінностям. Якщо на рисунку зображено слона, то, звичайно, він матиме хобот і великі вуха. Можливо, не з першої спроби вам вдасться нарисувати правильно улюблену кицьку чи собаку, але після декількох спроб ви обов'язково зможете це зробити.

Учнівська робота

Тварин, звичайно, краще рисувати з натури, але як їм пояснити, щоб вони сиділи не ворущачись? Єдиний спосіб не поспішаючи нарисувати вашого домашнього улюбленця – дочекатися, коли він буде спати, і швиденько «накидати» контур, тому що тварина може змінити позу. У крайньому разі, можна сфотографувати, а після того по фото нарисувати ваших кицьку чи собаку (або якусь іншу тварину). На щастя, сучасний художник-ані-

Учнівські роботи

маліст, на відміну від митців минулого, має таку можливість. Можна тільки уявити, скільки часу в художників у давнину забирали спроби «впіймати» потрібний рух тварини, для того щоб відтворити його на картині.

1. Які зображення тварин мають бути перш за все дуже точними? У яких тварина «олюдноються»? Чому?
2. Чому треба приділити найбільшу увагу, роблячи начерки тварин?

Зробіть начерк тварини, що рухається, з природи або з фотографії.
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, олівець, гумка, чорна гелева ручка, пастель, кольорові олівці.

План роботи:

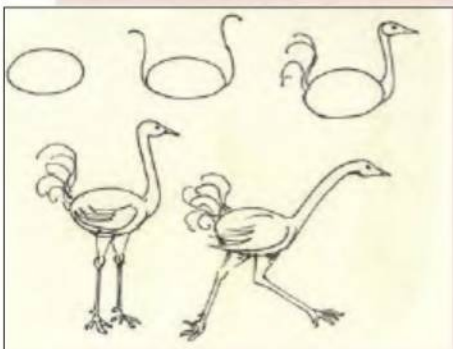
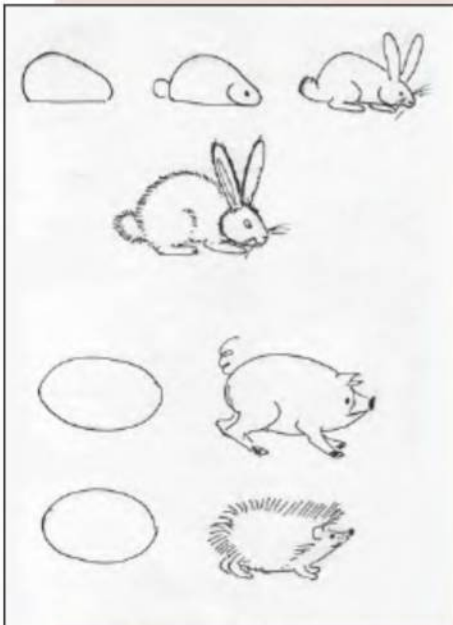
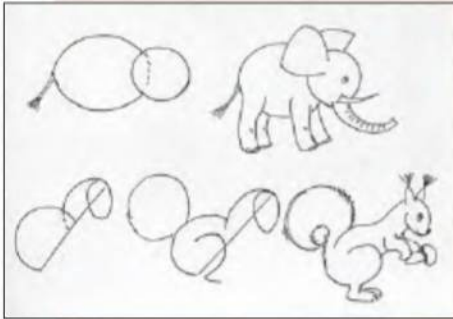
- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Порівняйте його пропорції загалом.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення між собою: довжину до висоти та ширини.
- Виправте помилки в побудові.

Аверін Всеволод Григорович (1889–1946) – український художник-графік, анімаліст. Працював у Харкові. Більшість робіт митця виконано в техніці літографії, найвідоміші з них – серії «Звірі зоосаду» і «Куниці». Увага і спостережливність поєднуються в них зі справжньою повагою до незвичних «моделей». Також Аверін ілюстрував дитячі книжки (казки «Колобок», «Ріпка»), створював портрети і пейзажі.

В. Аверін. Ілюстрація до казки І. Франка «Лисичка і Журавель»

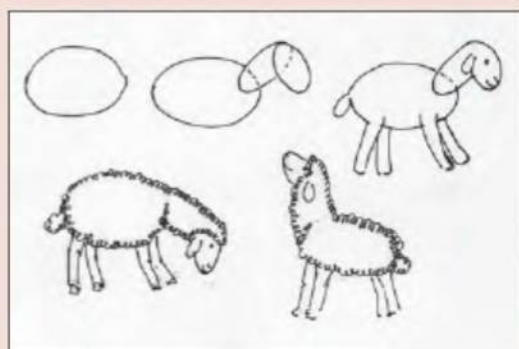
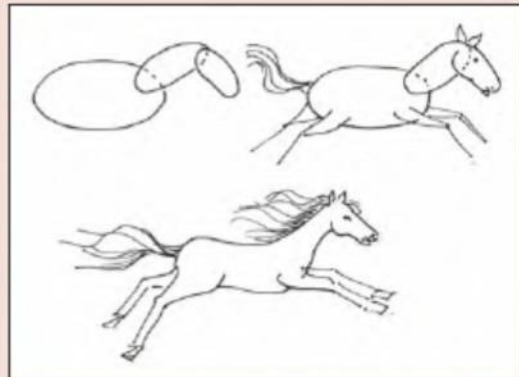
МАЛЮВАННЯ ЗА СХЕМАМИ

Приготуйте папір, простий олівець, гумку і фарби чи кольорові олівці.

За допомогою покрокових схем ви зможете намалювати що завгодно, головне звертати належну увагу на пропорції різних частин тіла тварини.

Зазвичай частини тіла вписуються у певні геометричні фігури – прямокутники, овали, трикутники. Такий спосіб малювання, звичайно, легший, ніж малювання за всіма правилами, із застосуванням знань з анатомії тварин.

МАЙСТЕР-КЛАС

МАТЕРІАЛИ І ТЕХНІКА НАЧЕРКІВ

Для начерків можна використовувати папір різних сортів, різний за розміром, кольором, тоном, шорсткістю. Для начерків пером добре підійде гладенький, шільний папір, на якому не розпливається чорнило чи туш. Для однокольорових і кольорових начерків аквареллю, тушшю більше підходить папір, що не надто поглинає воду, трохи шорсткий.

Для виконання начерків можна використовувати олівці, середні і м'які за твердістю, вугілля, сангіну, соус, чорнило, туш, акварель, акварельні і пастельні крейди, фломастери. Можна використовувати і м'які кольорові олівці, якщо тільки вміти зі смаком підбирати необхідне поєднання кольорів. Наприклад, недоцільно використовувати зелені й сині олівці для замальовок портрета і фігури людини. Темні та теплі тони для цих цілей більш привабливі.

Соусом працюють сухим і мокрим способом, якщо його завчасно розвести водою до потрібної густини і паличкою малювати на вологому папері. Начерки в цьому випадку добре передають тонові особливості натур.

Цікаві за своїми образотворчими можливостями різноманітні фломастери. Особливо з такими фетровими стрижнями, які дають змогу малювати і тонкими, і широкими лініями і швидко покривати великі поверхні паперу.

Для виконання начерків часто користуються аквареллю одного кольору або аквареллю різних кольорів. Заливка

аквареллю (заповнення плям і площин розчином фарби будь-якої насиченості) іноді поєднується з промальовуванням контуру фломастером чи пером. Начерки в декілька кольорів складніші, потребують часу, досвіду. Звичайно ж, вони мають залишатися графічним зображенням, де більш-менш уважно передаються локальні колірні співвідношення між окремими предметами і тлом.

Робота нерозбавленою тушшю (або розведеною водою) виконується м'яким акварельним чи іншим пензлем. За технікою ця робота подібна до роботи аквареллю (залівка).

Цікаві начерки акварельними крейдами на папері, трохи вологому (переважно одноколірні начерки).

Вибір матеріалу і техніки роботи залежить насамперед від задуму, від завдання, поставленого художником, від характеру зображуваного об'єкта, особистих схильностей і смаку, вміння володіти тим чи іншим матеріалом.

Капітолійська вовчиця. Зверніть увагу, як умовно, але дуже декоративно майстер передав хутро вовчиці. Фігурки немовлят Ромула і Рема, майбутніх засновників Риму, додали значно пізніше, вже у XVI ст.

6. АНІМАЛІСТИКА В СКУЛЬПТУРІ

Анімалістичний жанр – один з найбільш поширених напрямків у скульптурі. Цікавість до живої природи була притаманна людині з давніх-давен: перші скульптурні зображення з'явилися ще в епоху палеоліту. В античному світі фігурами тварин оформлювали людські помешкання і приміщення храмів і каплиць, а зображувані істоти надавали магічного значення.

Нині на вулицях європейських міст ми можемо побачити скульптури тварин: монументи вершників на конях, статуї

Тріумфальна арка – споруда над дорогою у вигляді проїзду для церемонії урочистого в'їзду переможця.

Ліссип. Квадрига.
Скульптура на фасаді собору Сан-Марко у Венеції

Маргарита Камардина. Бик

Сергій Феофанов. Мамонт

Фасад – зовнішній бік будівлі: передній, боковий або задній.

левів біля парадного входу в резиденціях, барельєфи з птахами на триумфальних арках, дрібна пластика анімалістичного жанру в декорі фасадів. Приватні зібрання аристократів поповнювалися портретами з улюбленими вихованцями, зокрема досить популярні були коні, коти, собаки чи екзотичні тропічні птахи. Особливе місце належить кабінетній скульптурі із порцеляни, бронзи чи гіпсу, виконаній в анімалістичному жанрі.

Термін «анімалізм» уперше було вжито в 1831 р. після виставки в Паризькому художньому салоні молодих французьких художників Антуана Луї Барі, Кристофа Фратена та

Г. Феокистов. Равлик. Бронза

К. Шубнякова. Чапля

Олександра Жуйонне, на якій вони представили мініатюрні фігурки тварин.

Нині анімалістичний жанр лишається одним з найпопулярніших. Скульптура тварин не тільки прикрашає екстер'єри міських будівель, а й слугує чудовим доповненням до інтер'єрів як особистих, так і громадських приміщень. Завдяки її універсальності, таку скульптуру можна помістити в приміщення будь-якого призначення: як невелику тендітну статуетку, що слугує незначним доповненням, своєрідним акцентом, або як монументальну скульптуру, навколо якої буде створено цілий інтер'єр.

1. Чому в первісні часи і в епоху Давнього світу люди створювали скульптурні зображення тварин?
2. Що спільного в живописній, графічній і скульптурній анімалістиці? А чим вона відрізняється одна від одної?

Створіть скульптуру тваринки як приклад малої пластики на вибір: вола, вівцю, козу, теля, віслучка, собачку, kota. Збережіть її, вона знадобиться пізніше для створення різдвяної шопки.

Інструменти та матеріали: пластилін, дощечка, стека, нитки та різні природні матеріали.

План роботи:

- Для того щоб самим зробити маленьку кабінетну скульптурку, знайдіть фотографії тварин, яких би ви хотіли виліпити. Вам знадобиться зображення персонажа в анфас і профіль. Вони будуть слугувати вам підказкою під час роботи.

Учнівські роботи. Скульптура. Змішана техніка

Учнівські роботи. Скульптура. Змішана техніка

- Поміряйте лінійкою пропорції всіх частин тіла тварини. Ці розміри потрібно відтворювати в тому випадку, якщо ви хочете зробити реалістичну фігурку.
- Підготуйте матеріал для ліплення. Пластилін чи глину ретельно розімніть у руках, щоб видалити з маси пухирці повітря. Якщо пропустити цей етап роботи, глиняна скульптурка може тріснути під час висихання. Відділіть невелику порцію матеріалу.
- Фігурку можна скласти з окремих частин чи «витягувати» лапи, хвіст, голову з цілого шматка. Другий варіант підходить більше для маленьких фігурок. Виліплюючи кожен елемент вашої скульптури, порівнюйте її з фотографією і тими розмірами, які ви виміряли. Якщо ви складаєте тваринку з окремих фрагментів, спочатку виліпіть їх у вигляді геометричних фігур. Лапи і хвости можна зробити циліндрами, голову – кулею тощо. Після цього пальцями і стекою уточніть їхні обриси.
- Готові деталі сумістіть. При цьому намагайтеся якомога охайніше примазувати їх пальцями. Після зборки відновіть форму зім'ятих деталей і за допомогою зубочистки нанесіть дрібні деталі.
- Глиняну фігурку можна запекти в муфельній печі. У домашніх умовах для цього можна скористатися духовкою. Поставте туди фігурку, залиште дверцята прочиненими. Поступово підвищуйте температуру в духовці. За дві години вона має досягти 200 °С. Потім глина має поступово охолонути.
- Пластилінові фігурки можна робити різнокольоровими чи комбінувати з природними матеріалами: паличками, засушеними ягодами, шкаралупами горіхів чи каштанів. Комбінувати пластилін можна не тільки з природними матеріалами, а й з будь-яким іншим. Наприклад, симпатичних овечок можна виліпити з пластиліну та ниток.

МАЙСТЕР-КЛАС

ЕТАПИ СТВОРЕННЯ СКУЛЬПТУРНОЇ
ФІГУРКИ ТВАРИНИ

Для ліплення скульптурної фігурки беруть пластилін (або глину, чи солоне тісто) стеку і дощечку, на якій виконують роботу.

1. Перед тим як розпочати роботу, вирішують, образ якої тварини хочуть зліпити – собаки, чи ягнятка, чи козеняти, корови чи віслучка.
2. Зазвичай спочатку роблять замальовки олівцем свого обранця з різних боків. Адже скульптурний образ тривимірний, і ще до початку ліплення потрібно уявляти, як буде виглядати обраний герой з різних боків.
3. Якщо скульптура масивна, то варто зробити каркас, закріпити його на підставці, він має бути міцним. Це може бути дерев'яний чи пінопластовий брусочок і металевий дріт, прикріплений до горизонтальної дощечки.
4. Створюючи роботу, можна використати в ній різні матеріали, які найбільше підходять для втілення задуму – глина або пластилін в поєднанні з нитками, природними матеріалами, ватою та ін.

В. Ссров. Викрадення Європи

7. ДЕТАЛЬ, ПОДРІВНЕНІСТЬ

Створюючи графічний чи живописний твір, скульптуру чи твір декоративного мистецтва, пейзаж чи натюрморт, ми весь час стикаємося з одними й тими самими поняттями. Отже, вони спільні для всіх видів і жанрів мистецтва. Це справді так, адже вони стосуються не так самого мистецтва, як відчуттів людини, яка сприймає твір мистецтва.

Деталь (франц. *detail* – подробиця) – частина композиції, яка складається з декількох елементів. Наприклад, складки одягу на античній статуї є художньою деталлю цієї скульптури. Проте якщо ця скульптура ненароком розіб'ється, то перетвориться на звичайні уламки, які не назвеш деталями скульптури.

Під час роботи над мистецьким твором художник може працювати окремо над деталями або займатися *деталізацією*. На деталі звертають також увагу під час виготовлення копій, під час фотографування чи реставрації творів мистецтва. В архі-

тектурі також особливе значення мають архітектурні деталі.

Художники в своїй творчості застосовують деталізацію, щоб з маленьких, яскравих, характерних частин створити цілісний художній образ. Митець ніби привертає увагу глядача до певних подробиць, деталей, які, на його думку, мають розкрити зміст твору. Цим деталізація як композиційна риса відрізняється від *подрібненості*.

Подрібненість створює враження набору окремих елементів, що заважає глядачу сприймати твір мистецтва як цілісний образ. Тому, закінчуючи роботу над рисунком, скульптурою чи іншим твором, варто звернути увагу на головні й другорядні частини, порівняти контрасти, перевірити, чи немає повторів у тональних співвідношеннях, формах, розмірах.

Метою мистецтва є створення цілісного образу, адже саме *цілісність* дає змогу глядачеві правильно зрозуміти зміст і головну ідею твору. Цілісність досягається завдяки правильному встановленню співвідношень між деталями і цілим. Найяскравіше це можна простежити на прикладі класичної скульптури. Коли світло падає на поверхню античної статуї, воно розповсюджується таким чином, що освітлені ділянки і ті, що опинилися в тіні, об'єднуються в одне ціле. Тому за будь-якого освітлення статуя виглядає саме такою, якою її створив скульптор.

Давньогрецька скульптура.
Артеміда

Давньоримська скульптура.
Кентавр і амур

Учнівські роботи

1. Уважно розгляньте репродукції творів у цьому розділі. На їхньому прикладі розкажіть, як ви розумієте деталь, цілісність і подрібненість форми.
2. Поміркуйте, чому в мистецтві існують одночасно і цілісність, і подрібненість форми.

Створіть рельєфну композицію із солоного тіста або глини.
Інструменти та матеріали: солоне тісто або глина, стека, дощечка для ліплення.

План роботи:

- Щоб зробити таку композицію, треба підготувати малюнок-ескіз.
- Солоне тісто розкотіть у тоненьку пластину і до нього можна притиснути засушені рослини, щоб вийшло заглиблене зображення.
- Можна зобразити тваринку чи пташку або комаху, використовуючи стеку і роблячи заглиблення стекою.
- Потім ці зображення на тлі-основі затонуйте фарбою. Зайву фарбу з поверхні тіста приберіть за допомогою серветки, щоб більша частина фарби залишилась у заглибленнях.
- Висушіть вироби в сухому приміщенні чи в духовці за невеликої температури.

ПРИГАДАЙМО!

Рецепт солоного тіста такий: на дві чашки борошна візьміть одну чашку дрібно помеленої солі. Ці інгредієнти розведіть невеликою кількістю води – приблизно півчашки. Суміш має бути еластичною і не прилипати до рук. Щоб тісто не кришилося і було достатньо міцним, до нього додайте 1–2 чайні ложки шпалерного клею.

А. Галімов. Літній сад. Приклад узагальнення кольору

М. Врубель. Прімавера
Приклад узагальнення кольору

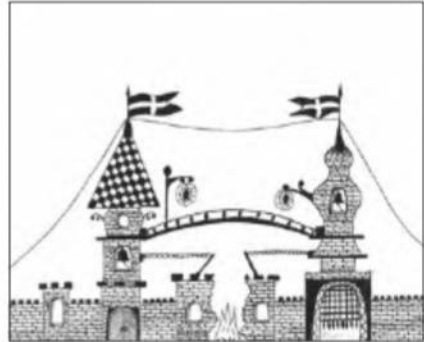
6. УЗАГАЛЬНЕННЯ, ПЛОЩИННІСТЬ

У мистецтві **узагальненню** піддається все, що підкреслює задум митця, а саме: форма, об'єм, колір. Процес узагальнення форми в станковому (живопис, графіка, скульптура) і декоративному мистецтві має багато спільного. Митець, зберігаючи виразність форми, виділяє основне, типові, відмовляючись від другорядних деталей. Усі відтінки, що спостерігаються у реальності зазвичай зводяться до декількох локальних кольорів. Так само чинять і з об'ємом. Пошуки найвиразнішого образу підказують те чи інше рішення.

Локальний колір – власний колір предмета.

Художник може змінювати предмет дуже сильно, відхід від природи буває досить значим. Квітку, листок, гілку можна зобразити майже як геометричні форми або зберегти природні плавні обриси. Наприклад, перетворити живописними засобами реальний образ квітки на декоративний і навіть абстрактний.

Площинність – це такий спосіб передачі зображення, коли головну увагу приділяють не об'єму, а обрисам предмета. Такі зображення природи залишаються в площині картини, аркуша чи іншої поверхні й не створюють враження глибини

Учнівські роботи

простору. Вони здаються, на перший погляд, спрощеними, але при цьому можуть більшу увагу привернути до силуету або кольору предмета, тобто акцентують увагу на інших властивостях натури.

Проте зазвичай найбільше враження на глядача справляє **глибинно-просторова** композиція, тому що глибина простору – це те середовище, в якому повсякчас існує людина. Вплив простору незаперечно сильніший, ніж площини або об'єму. Йдеться не про значущість або художню цінність, а саме про міру можливого впливу. Уміння передавати глибину простору на площині є одним з найвеличніших досягнень образотворчого мистецтва.

1. Уважно розгляньте репродукції творів у цьому розділі. На їхньому прикладі розкажіть, як ви розумієте узагальненість, площинність.
2. Поміркуйте, чому в мистецтві існують одночасно і площинний, і глибинно-просторовий способи зображення.

Створіть площинну композицію, використовуючи різні фактури.
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, олівець, гумка, чорна гелева ручка.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Порівняйте його пропорції загалом.
- Фактури можна робити, ставлячи поруч крапочки, прямі чи хвилясті лінії, плямочки, кружечки тощо.
- Визначте, скільки місця буде відведено тлу.
- Якими фактурами відрізняються між собою різні частини композиції?
- Як ви заповните частини композиції: однотонними заливками, дрібними деталями чи великими?
- Чи контрастують фактури між собою за тоном?

ПРИГАДАЙМО!

ЯК СКОМПОНУВАТИ ЗОБРАЖЕННЯ

Якщо полотно нерівномірно заповнене зображуваними об'єктами, малюнок зміщений до якого-небудь краю, картина сприймається перевантаженою в одній частині полотна і занадто полегшеною в іншій. Вона виглядає неврівноваженою.

Оптичний центр знаходиться приблизно посередині. Відповідно до цього в картині розміщують об'єкти і визначають композиційний центр. Композиційний центр у більшості випадків не збігається з геометричним центром, але й не віддаляється далеко від нього. Надмірний зсув центрального об'єкта зображення або цілої групи предметів створює враження перевантаження в одній частині картини і порожнечі в іншій.

Потрібно також уникати поділу площини на дві рівні частини як по горизонталі, так і по вертикалі. Горизонт у картині не має збігатися з горизонтальною серединою картини, а на середню вертикаль не повинні потрапляти великі об'єкти. Інакше вся картина розпадається на дві самостійні частини.

Врівноваженість картини не передбачає геометричної симетричності. Головну дію краще віднести вбік від центру. У врівноваженості картини мають значення не тільки власне маси предметів, а і їхній тон, і колір. Маленький темний об'єкт може врівноважити великий, але сірий. Пляма яскравого кольору з одного боку потребує свого повторення з іншого боку. Художник може виділити головне в картині і кольором, і тоном, і помітністю деталей на ньому.

Щоб забезпечити композиційний вибір сюжету при зображенні натюрморту чи портрета з природи, можна зробити композиційні начерки з різних точок спостереження і окреслити начерк прямокутною рамкою таких розмірів, щоб отримати хороше співвідношення площини полотна і предметів зображення. Іноді на папері спочатку окреслюють олівцем рамку і в ній накидають ескіз натюрмортного або портретного сюжету. Так рівномірно заповнюють площину картини, визначають масштаб зображення і знаходять потрібне композиційне розміщення.

Середньовічний гобелен «Дама з єдинорогом та левом»

9. ФАНТАСТИЧНІ ТВАРИНИ

Зазвичай художники-анімалісти зображували тих тварин, яких часто бачили й добре знали. Складніше було зобразити маловідому тварину або ту, що зображувалася лише за описами мандрівників і мисливців, які, звичайно, могли дещо і перебільшити, і просто наплутати.

Так, на одному із давньоєгипетських рельєфів є зображення досить дивної тварини, яку разом з іншими дарунками пропонують фараону іноземні посли. Лише добре придивившись, можна зрозуміти, що тварина ця – звичайний кінь, перший, якого побачили у Давньому Єгипті. Слон, носоріг, кит також могли перетворитися в зображенні на досить дивних створінь, особливо якщо художник ніколи не бачив їх на власні очі.

Проте вже з найдавніших часів існували розповіді про насправді фантастичних тварин, а отже, і їхні зображення. Ці істоти мешкали в далеких незвіданих землях або ховалися зовсім поряд, у лісі, печері чи озері. Вони могли бути небезпечними й жорстокими тваринами, а могли – мудрими порадиниками, захисниками й навіть божествами. Зазвичай такі істо-

ти поєднували в собі риси кількох різних тварин чи навіть тварин і людей.

Подібних зображень – людей з головами тварин – надзвичайно багато в мистецтві Давнього Єгипту. У Давньому Дворіччі шанували напівлюдину-напіврибу, биків і левів із людськими обличчями і боялися людей-скорпіонів, що мешкають на краю Всесвіту. Однак всіх цих істот важко назвати саме «фантастичними тваринами», так само як і давньогрецьких кентаврів (напівлюдей-напівконею) або сатирів (напівлюдей-напівцапів). Проте інші античні міфи розповідають про Пегаса – крилатого коня або Химеру – чудовисько, яке поєднувало в собі риси лева, кози та змії. Це вже справжні фантастичні тварини.

У середні віки чимало різних тварин «оселилося» в гербах. Зазвичай обирали тих істот, які були зрозумілими для всіх утіленнями влади, сили та могутності. Усі ці якості символі-

Дракон і перлина – традиційний китайський сюжет

Паоло Учелло. Св. Георгій і дракон.
Зображений тут дракон називається віверною.

Грифон

Химера. Фото Рената Хомидова

зував лев, але на всіх левів не вистачало. Тому герби прикрашали леопарди, ведмеді, вовки, навіть кабани й дикі коти, а також орли. Утім шанованими були майже всі тварини, адже лисиця символізувала хитрість, собака – вірність, заєць – обережність, бик – упертість, сова – мудрість. Один кар'єрист навіть зобразив у своєму гербі білку з підписом (девизом) – «Усюди вдерусь».

Було на середньовічних гербах чимало й фантастичних істот. Деякі з них і досі дуже популярні. А найпопулярнішим, мабуть, є *дракон* – крилатий змій, який може мати одну або кілька голів. Про дракона розповідають легенди в усьому світі. Та, наприклад, мудрий китайський дракон набагато симпатичніший за свого європейського родича, який зазвичай охороняє скарби або викрадає принцес. Якщо дракон має лише дві ноги і хвіст (і стає трохи схожим на птаха), то він називається *віверною*.

Грифони мають тіло лева, орлиний дзьоб і крила. Про грифонів почали розповідати ще в Давній Греції – і саме тоді з'явилися їхні перші зображення.

Н. Жураховська. Синій бик

Фантастичною твариною є й *єдиноріг*. Можливо, все почалося з розповіді про реального носорога, тим більше, що спочатку ця істота мала тіло бика і вважалася дуже лютою. Традиційний єдиноріг – це білий кінь з довгим гострим рогом на лобі і з маленькою, як у цапа, борідкою. Утім ця красива і шляхетна тварина залишається досить небезпечною. У китайських легенд

Учнівські роботи. Фантастичні тварини

дах єдиноріг називається цилінь. Вважається, що він має тіло оленя, шийку вовка, хвіст бика, копита коня, різнокольорове руно і, звичайно, один ріг.

1. Чому деяких реальних тварин могли зображувати як фантастичних?
2. Яких фантастичних тварин ви знаєте?

Створіть зображення будь-якої фантастичної тварини, що описана в підручнику, або вигадайте свою. Які вона має обриси, який колір?
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Продумайте його пропорції.
- Продумайте, які деталі вирізнятимуть цей образ.
- Знайдіть пояснення, що саме символізуватиме цей образ.

М. Дергус. Повінь

10. ПЕЙЗАЖ. ІСТОРІЯ ПЕЙЗАЖУ

Пейзаж – жанр живопису, присвячений зображенню природи, міст, архітектурних комплексів тощо. Слово «пейзаж» – французького походження, воно означає місцевість. Пейзажі бувають різні. Пейзажі, на яких зображено море, називають *мариною*, а ті, на яких зображені мальовничі види, – *ведутою*. Пейзажі сучасних міст отримали назву *урбаністичних* (від латинського *урбанус* – міський). Пейзаж може доповнюватися постатями людей і тварин, навіть цілими сценами, але головним «героєм» в ньому завжди залишається природа.

Ще митці доби неоліту зображували людей і тварин в оточенні річок, дерев, трави. Художники в Давньому Єгипті використовували зображення природи в сценах жнив, полювання, рибальства. Тривалий час пейзаж виконував лише другорядну роль. Йому не приділяли особливої уваги.

Пейзаж як самостійний жанр мистецтва вперше виник у Китаї в VI ст. Китайські художники зображували добре відомі своєю красою краєвиди. Такий пейзаж потребував тривалого

споглядання, створював особливий настрій. Під впливом китайського склався і японський пейзаж.

У Візантії середньовічні художники застосовували систему схематичного зображення природи: кілька дерев означали ліс, гірки – скелясту місцевість, башта – місто (див. стор. 152). Такі умовні пейзажі можна також побачити на українських іконах.

У цей самий час майстри в Західній Європі вже натуралістично (схожими на справжні, натуральні) зображували рослини в своїх картинах. Потяг до реальної картини природи був властивий і майстрам епохи Відродження. Проте пейзаж ще продовжував виконувати роль тла в портретах і сюжетних композиціях (див. стор. 68).

Уперше в Європі природа стає головною «дійовою особою» в картині лише триста років тому. Однак тогочасні художники прикрашали і підправляли природу, намагалися намалювати її красивішою, ніж бачили. Лише в ХІХ ст. художники почали зображувати навколишню природу такою, якою вона є, якою вони її бачили (див. стор. 60).

Французькі живописці почали малювати природу з натури, на відкритому повітрі – на пленері.

У наш час пейзаж часто використовують як засіб відображення думок і настроїв художника. Утім реалістичні краєвиди цінуються глядачами завжди.

Кацусіка Хокусай. Червона Фудзі. Напевне, при вечірньому освітленні гора справді може здаватися червоною.

Лі Ци Лонг. Краєвид. сучасні китайські художники зберігають старовинні традиції зображення природи.

С. Васильківський.
Перед грозою

Учнівська робота

Розвиток пейзажного живопису в Україні пов'язаний з роботами Т. Шевченка (серія «Мальовнича Україна», див. стор. 188). Розквіт цього жанру припадає на кінець XIX ст. Красу України відтворили у своїх полотнах С. Васильківський, П. Левченко. Найкращі традиції реалістичного пейзажного мистецтва продовжили українські майстри С. Шипко (див. стор. 61), Т. Яблонська, І. Бокшай (див. стор. 64) та ін.

1. Пригадайте, пейзажі яких українських і зарубіжних майстрів ви бачили під час відвідування музею, галереї, виставки. Який з них справив на вас найбільше враження і чому?
2. За допомогою яких прийомів художник-пейзажист здійснив свій задум в обраній вами картині?

Зробіть замальовку зимового пейзажу, застосовуючи парафінову свічку. Збережіть роботу, бо вона знадобиться пізніше для оформлення різдвяної шопки.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, парафінова свічка.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення між собою, ширину до висоти.
- Зверніть увагу на те, яку пору доби ви зображуєте, що характерно для неї.
- Який колорит матиме ваша робота? Як зобразите задній план?
- На палітрі заздалегідь випробуйте колірні співвідношення і оберіть ті, які найліпше відповідають вашому задуму.
- Наприкінці подивіться загалом на свою роботу, виправте помилки, зробіть уточнення. Визначте акценти.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ПЕЙЗАЖЕМ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПАРАФІНОВОЇ СВІЧКИ

1. Спочатку скомпонуйте зображення олівцем на аркуші.
2. Парафіною свічкою намастіть папір по намічених обрисах у тих місцях, де буде «сніг».
3. Нанесіть на вільні від парафіну місця перший шар фарби, наприклад синьої.
4. Додаючи інші відтінки, затемнюйте поступово ті ділянки роботи, які мають бути темними (наприклад, нічне небо).
5. Деталі прорисуйте фломастером.

Куїнджі**Архип Іванович**

(1842–1910)

Відомий пейзажист.

Народився в Маріуполі.

Навчався у І. Айвазовського.

Картини Куїнджі:

«Українська ніч»,

«Березовий гай»,

«Після дощу»,

«Місячна ніч на Дніпрі» та інші.

У них надзвичайно точно і водночас несподівано відтворено складні ефекти освітлення.

У три роки залишився сиротою, з 11 – працював, але завжди мріяв стати художником. Відвідував заняття у Петербурзькій академії мистецтв. У 1882 р. художник припиняє показувати свої картини на виставках, але продовжує працювати, в тому числі у своєму кримському маєтку Сара-Кікінеїз, і створює близько 500 картин-етюдів («Полудень. Стадо у степу», «Ефект заходу сонця», «Сутінки»). Викладав в Академії мистецтв у Петербурзі, учитель художника М. Реріха.

А. Куїнджі. Ефект заходу сонця**Айвазовський****Іван Костянтинович**

(1817– 1900)

Художник-мариніст.

Народився в Феодосії.

За походженням вірменин.

Автор близько 6000 пейзажів.

Серед творів митця є такі:

«Георгієвський монастир»,

«Чесменський бій»,

«Дев'ятий вал»,

«Серед хвиль».

Навчався в Петербурзькій академії мистецтв, після закінчення якої (1837) відвідав Італію, Францію, Англію. З 1847 р. і до кінця життя жив у Феодосії, де нині в галереї, що носить ім'я Айвазовського, розмішена найкраща колекція його робіт.

І. Айвазовський. Море. Коктейль

І. Айвазовський. Корабельна аварія. 1864. Айвазовський прославився насамперед як автор морських пейзажів (марин), що зображували бурі, шторми і катастрофи. При цьому життя художника було на диво щасливим і спокійним.

11. НАСТРІЙ У ПЕЙЗАЖІ

Під час роботи над пейзажем не потрібно якомога точніше передавати природний краєвид (із цим завданням впорається кожен з нас за наявності фотоапарата). Пейзажист відтворює в картині своє ставлення до природи, свої думки, настрої, і спостережливий глядач обов'язково їх розуміє. Що багатшими будуть почуття художника щодо відтворюваної природи, то змістовнішою буде робота.

Такі пейзажі часто називають «пейзажі-настрої». Природа зображується в них так, як бачить її розосереджений погляд людини, яка цілком поглинута яким-небудь душевним станом і помічає навколо лише те, що співзвучно із цим станом. Все, що ми бачимо, перетворюється у відлуння настроїв – тривоги, утихомиреності, меланхолії, скорботи. Настрої ж – явища рухливі, які весь час змінюються, і тому в пейзажах відтворення форми предметів, їхніх кольорів робиться узагальнено – колірними

В. Орловський. Захід над рікою. 1890

І. Шишкін. На півночі дикій

плямами. Так написані картини І. Айвазовського, В. Орловського, І. Шишкіна. Часто у пейзажах природа одухотворена непомітною присутністю людини, її настроями і думками, про існування якої нагадують церкви, мости, хати, шляхи. Серед пейзажів вирізняється група творів, у яких увагу зосереджено на роздумах про долю людини, долю країни. Свого часу античний поет Горацій казав, що тільки поганий митець описує гаї, струмки, жертівники, бурхливі потоки, райдугу, не пов'язуючи її з людиною. Найкращі взірці пейзажного жанру – це не просто зображення дерев чи каміння. Вони набувають психологічного значення, стають засобом художнього зображення внутрішнього світу людини.

С. Шишко. На Хрещатику

Існують пейзажі, що описують природу статично: спокійне, врівноважене зображення природи. Є динамічні пейзажі, що зображують негоду, стихію. За тематикою пейзажі поділяються на степові, лісові, мариністичні (зображення моря), урбаністичні (зображення міст), індустріальні (зображення заводів, краєвидів, шахт). Залежно від напрямку, до якого належить

Учнівські роботи

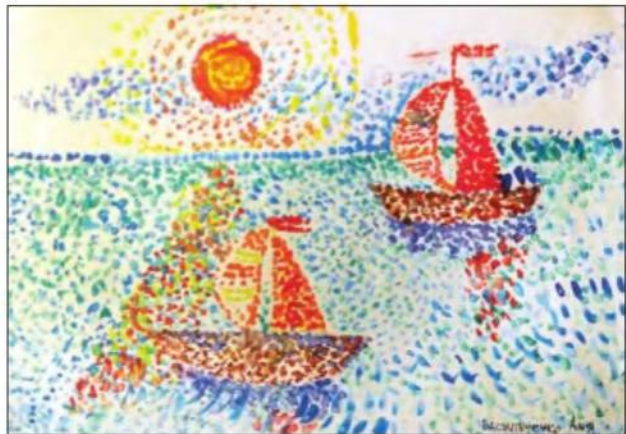
К. Юон. Ранок індустриальної Москви

твір, пейзажі бувають романтичні, реалістичні, імпресіоністичні тощо.

Природа в пейзажному творі – своєрідне дзеркало, яке відображує душу художника, ліричного героя.

**Учнівська робота.
Осінній Поділ**

Учнівська робота. Марина

1. Який пейзаж є вашим улюбленим? Чи можна віднести його до «пейзажу настрою»?
2. Спробуйте охарактеризувати пейзажі, репродукції яких наведено в цьому розділі.

Зробіть пейзажну замальовку.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Оберіть техніку виконання.
- Який стан освітлення ви зображуєте – сонячне, похмуре, хмарне?
- Зверніть увагу на те, яку пору доби ви зображуєте, що характерно для неї.
- Який колорит матиме ваша робота? Який настрій передасте? Як зобразите задній план?
- На палітрі заздалегідь випробуйте колірні співвідношення і оберіть ті, які найліпше відповідають вашому задуму.
- Наприкінці роботи подивіться загалом на свою роботу, виправте помилки, зробіть уточнення. Визначте акценти.

ПРИГАДАЙМО!

ПОВІТРЯНА ПЕРСПЕКТИВА

Світлотінь і колір змінюються залежно від відстані (подібно до того, як змінюється видима величина предмета). Найближчий до нас предмет виглядає барвистішим і яскравішим, ніж розташований далі. Це відбувається тому, що повітря має певну щільність, яка ускладнює проходження колірних променів. Крім того, в атмосфері розпорошені найдрібніші частинки, що ослаблюють забарвлення предметів.

Залежно від відстані змінюється не тільки насиченість кольору, а й його колірний відтінок. Удаліні багато предметів здаються блакитними. Річ у тім, що повітря, яке прийнято вважати прозорим, має блакитний відтінок. Заповнюючи простір між нашим оком і далекими предметами, воно передає їм свою блакитність.

Повітря, насичене вологою, помітно мутнішає, стає білястим, тому що великі частинки вологи сильно розсіюють світло, і навпаки, що чистіше повітря, то менше в ньому перешкод для прохо-

Фото, на якому видно різницю між переднім і заднім планом

дження синьо-блакитних променів світла, то синіша атмосфера. Окремі предмети здаються синіми в чистому і білястими у вологому або курному повітрі.

Світлий предмет при віддаленні менше синіє, ніж темний. Це відбувається тому, що частина синіх променів світла, відбитих світлим предметом, не доходить до нашого ока, розсіюючись в атмосфері.

І. Бокшай. Гірський пейзаж. Дальній план — блакитний.

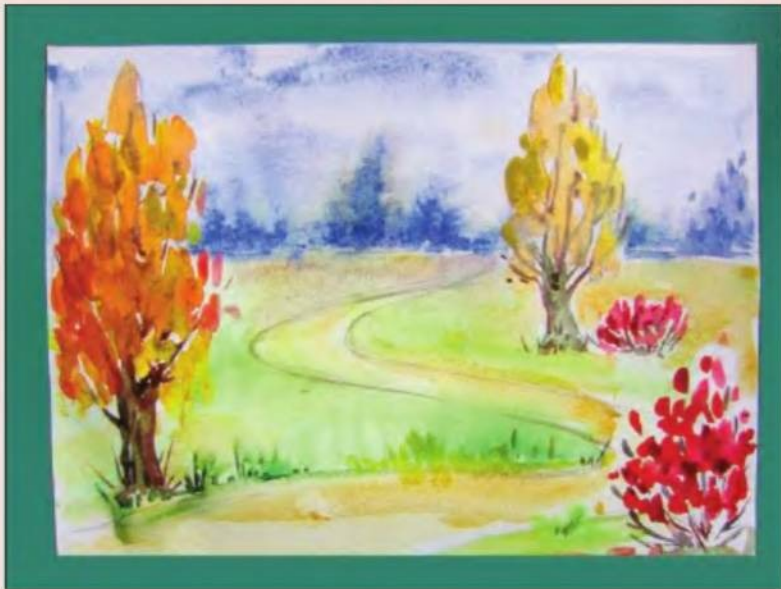
В. Орловський. Краєвид в Україні. На відстані всі предмети стають менш контрастними, не чіткими.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ПЕЙЗАЖЕМ (повітряна перспектива)

1. Спочатку скомпонуйте зображення олівцем на аркуші.
2. По-мокрому нанесіть фарби холодних кольорів на задній план пейзажу.
3. Дайте підсохнути фарбам.
4. Додаючи інші відтінки по-сухому, поступово напишіть дерева і куші на передньому плані.
5. Деталі прорисуйте тоненьким пензликом.

ПРИГАДАЙМО!**ВИКОНАННЯ ПЕЙЗАЖІВ У РІЗНИХ ТЕХНІКАХ*****Пастель (вугіль, соус чи інший м'який матеріал)***

Композиційний підготовчий начерк слід робити легенько олівчиком. Потім роботу виконують від найтемніших до найсвітліших плям. Густу насичену лінію можна розтерти, досягаючи ефекту «прозорості». Для отримання різних відтінків накладають один колір на інший. Наприкінці роботу слід «закріпити» лаком для волосся, щоб не розмазувалася.

Монотипія

Покладіть папір потрібного для вас формату на гладку поверхню, покриту фарбою. Папір трошки притисніть і потроху зніміть у будь-якому напрямку. А можна з одного боку в інший трохи потягти папір.

На відбитку, який отримали, ви, можливо, побачите зображення, яке щось нагадує. Його можна доповнити деталями, домалювати.

Скрап

Набризування фарби на прикладений до паперу предмет чи трафарет тощо називають скрапом. Набризкати фарбу можна і зверху вже намальованого пейзажу, імітуючи, наприклад, сніг.

Прошкрябування

Сухий папір натираємо воском або стеарином (свічкою). Щоб стеарин лягав рівномірним шаром на папір, свічку в горизонтальному положенні кладемо на папір і натираємо його. Так треба зробити кілька разів. Потім папір вкриваємо тушшю. Туш потрібно пензликом розтерти з милом і цим вкривати стеарин, інакше вона може не лягати на стеарин рівним шаром. Після цього туш треба добре просушити, а потім затупленою голкою знімати верхній зафарбований шар з навощеної поверхні.

Роздування туші

Можна створити зображення дерева роздуваючи фарбу із соломинки. Капніть на аркуш паперу чорну туш чи фарбу, а потім подмухайте на краплю декілька разів у різних напрямках.

Бордоне (Парис Паскалінус). Явлення Сивілли імператору Августу

12. СПОСТЕРЕЖНА ПЕРСПЕКТИВА

Уявімо, що ми хочемо поділитися враженнями від побаченого влітку на канікулах з нашими друзями чи родичами. Для більшої наочності ми могли б замалювати з натури або з пам'яті місце, де ми побували, провели час, відпочивали. Як же нам відтворити на папері те, що ми бачили навколо? Згадаймо, що ми вивчали про перспективу минулого навчального року.

Головним принципом перспективи є побудова зображень об'ємних предметів такими, якими ми бачимо їх з певної точки спостереження. Інакше кажучи, на площині паперового аркуша за допомогою перспективних скорочень ми зображуємо ілюзію простору. Уміння користуватися знаннями з перспективи дає нам можливість не тільки зображувати предмети «з натури», а й відтворювати давно втрачені пам'ятки мистецтва, що дійшли до нас у зруйнованому вигляді.

Назва «перспектива» походить від латинського слова *perspicere*, що в перекладі означає «дивитися крізь». У назві відби-

Залізничний міст. Київ. Перспектива. Фото. Зорове зменшення прольотів мосту при наближенні до лінії горизонту за законами перспективи.

вається старовинний спосіб відтворення зображення предметів на прозорій поверхні (скло, тонка прозора тканина), крізь яку предмети розглядалися і на якій фіксувалися всі перспективні скорочення.

Якщо підійти до вікна з пензлем, наповненим фарбою, і обвести на склі контури видимих за вікном предметів, то зображення (рисунок), отримане на склі, буде називатися перспективою. Ці досліді з вивчення закономірностей перспективних скорочень у такий спосіб відбилися в одному із визначень живописної картини – «вікно у світ». Цей простий метод використовували художники вже у XV–XVI ст., коли намагалися теоретично обґрунтувати закони перспективи.

Рисування предметів з натури відбувається на основі *видимої (спостережної) перспективи*. Адже людина бачить речі, дивлячись на них двома очима, тобто бачить предмети одночасно з обох боків.

Можна порівняти зображення одного й того самого предмета на фотографії і в дійсності, коли дивимосся на нього обома очима. Якщо при цьому примружимо одне око, то те, що ми побачимо, стане більш подібне до зображення на фото. Розгадка проста – фотокамера також «дивиться» на навколишній світ

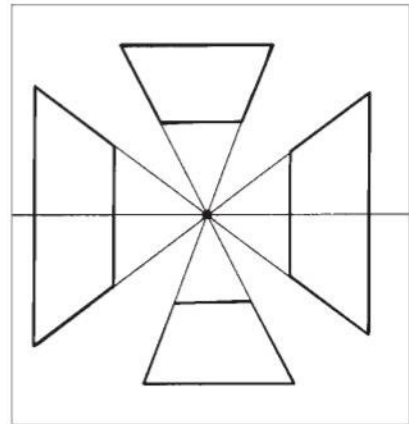
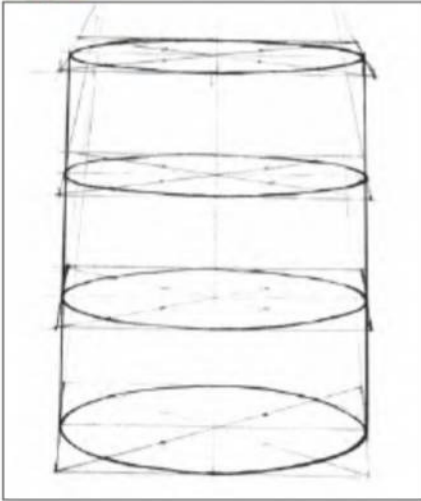
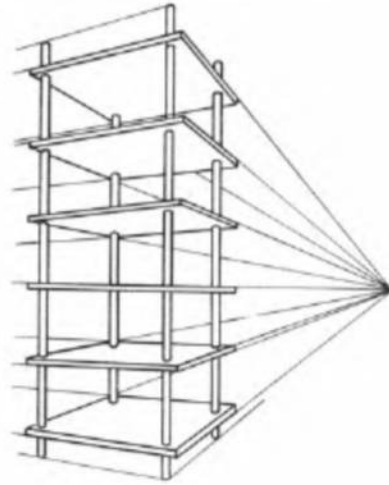

Схема перспективних скорочень прямокутних площин, що лежать вище і нижче лінії горизонту, ліворуч і праворуч від спостерігача.

Зміна еліпсів відносно лінії горизонту

Потрібно пам'ятати, що в перспективі та площина, що міститься нижче, буде здаватися більш розкритою. Тому і еліпс, який міститься на ній, буде ширший, округліший.

Зміна площин відносно лінії горизонту

«одним оком». Проте в основі видимих зображень лежать все ж таки *закони лінійної перспективи*.

Основне правило лінійної перспективи таке: предмети, що мають однакові розміри, але віддалені від спостерігача на різні відстані, будуть зображені на картині неоднаково. Тобто ті, що розміщені ближче, будуть намальовані більшими, ті, що далі, – меншими.

Пригадаймо, що лінія горизонту – це уявна лінія, яка розміщується на рівні очей. Зображення змінюється також залежно

Перспективна побудова екстер'єру

Інтер'єр метро. Фото

Вигляд пейзажу за вікном залежно від того, в якому положенні перебуває спостерігач: а – стоїть; б – сидить; в – перемістився праворуч; г – перемістився ліворуч

від розміщення лінії горизонту. Пospостерігаємо, що ми бачимо за вікном своєї квартири: ніби на картині, видно будинки, вулицю і небо над ними (рис. а). Якщо сядемо на стілець, зображення, яке ми побачимо, зміниться (рис. б): збільшиться площа неба, а поверхні землі стане зовсім «мало». З нашим переміщенням по кімнаті праворуч (рис. в) і ліворуч (рис. г) з поля зору зникатимуть відповідні частини пейзажу і додаватимуться нові. Отже, рисуєючи з природи, слід завжди обирати визначене положення,

Спостережна перспектива.

Предмети, що мають однакові розміри і розміщені ближче, будуть намальовані більшими, ті, що далі, – меншими.

Учнівські роботи

тобто, як говорять професійною мовою, обирати собі **точку спостереження**. Залежно від того, на чому ми хочемо зробити акценти, вибираємо висоту лінії горизонту. Наприклад, якщо лінію горизонту опустити досить низько, то можна підкреслити велич і значущість предметів, споруд тощо.

Використовуючи закони перспективи і поглиблюючи свої знання з неї, ви легко зображуватимете у просторі будівлі, інтер'єри, перспективи вулиць.

Отже, правильно побудоване перспективне зображення дасть вам змогу уявити ще не існуючі будинки і предмети такими, як ви побачили б їх у просторі.

1. Що таке видима (спостережна) перспектива?
2. Розгляньте картину Бордоне (на стор. 68). Де на цій картині проходить лінія горизонту?

1. Спробуйте намалювати один і той самий пейзаж за вікном з різних точок спостереження. Для цього вам потрібно пригадати закони перспективи і приклад, який ми розглядали на уроці.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

План роботи:

- Візьміть аркуш паперу і намалюйте лінію горизонту.
- Відносно неї відтворіть пейзаж, який ви бачите за вікном.
- Потім, вставши, намалюйте його ще раз.
- Порівняйте, як змінилося зображення.

2. Намалюйте інтер'єр своєї оселі.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

МАЙСТЕР-КЛАС

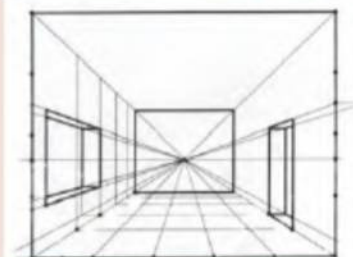
ПОБУДОВА ІНТЕР'ЄРУ
В ПЕРСПЕКТИВІ

Інтер'єр – це своєрідний «портрет» приміщення. Він потребує точної перспективної побудови. Для малюнка кімнати велику роль відіграє вибір точки спостереження.

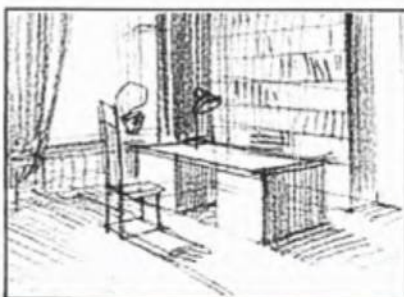
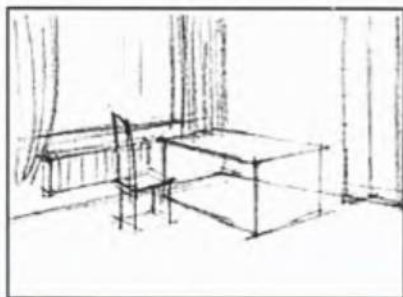
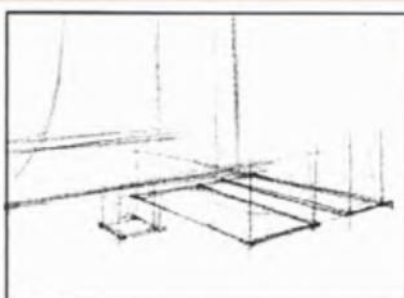
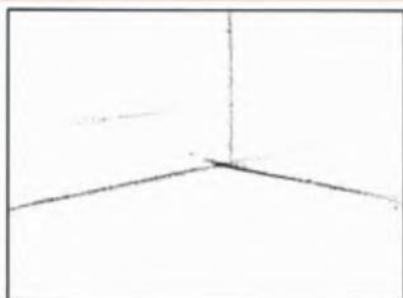
Інтер'єр можна зобразити у фронтальному і кутовому положенні. У фронтальному вигляді одна зі стін кімнати паралельна до площини аркуша, і тоді можливо зобразити три стіни кімнати. У кутовому вигляді можна побачити дві стіни, розгорнуті під кутом одна до одної.

Якщо потрібно малювати інтер'єр у кутовому положенні, то проводять вертикальну лінію, яка показує стик двох стін. Вона перетинається лінією горизонту, що розділяє її на два відрізки.

Потім будують перспективу бічних стін, підлоги і стелі, користуючись двома точками сходу, які розташовуються по обидва боки від головної точки спостереження. Ці точки незавжди можна знайти на площині аркуша, але їхнє положення на лінії горизонту необхідно подумки уявляти під час малювання.

Фронтальна перспектива має одну точку сходу

Кутова перспектива має дві точки сходу

Розділ 2. СТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ

Франц Хальс. Груповий портрет офіцерів стрілецької гільдії Св. Георгія. Сучасники вважали Хальса неперевершеним майстром групового портрета. Замовники навіть розраховувалися з ним залежно від кількості людей на картині по 66 гульденів (старовинна нідерландська монета) з кожної моделі.

13. ПОРТРЕТ. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ЖАНРУ

В. Боровиковський. Портрет М. Лопухіної. Приклад камерного портрета.

Портрет – це зображення людини або кількох людей. Того, кого зображують на портреті, називають *моделлю*. Слово «портрет» походить від старофранцузької мови. Воно означає «відтворювати риса в рисі». Найкращі портрети – це не тільки точне зображення зовнішності людини. Адже з першого погляду на такий портрет ми одразу пізнаємо, якою є зображена людина: скупю чи щедрою, шляхетною чи лихою. Вдалий портрет – це справжня розповідь про людину, її життя, хвилювання, професію, походження.

Томас Гейнсборо.
Хлопчик у блакитному одязі. Приклад парадного портрета.

Ян ван Ейк. Подружжя Арнольфіні.
Парний портрет. Ян ван Ейк зобразив не лише своїх замовників, а й чимало дорогих речей, якими ті володіли і дуже пишалися. Одночасно ці предмети мають символічне значення і бажають Арнольфіні та його дружині щасливого подружнього життя.

До найбільшої схожості в портреті прагнули скульптори Давнього Єгипту та Давнього Риму.

У часи Середньовіччя портрети виконували досить рідко. Тоді зовнішність людини хвилювала майстрів набагато менше, ніж її духовність. Розвиток портретного жанру відновився в добу Відродження. Художники знову почали зображувати людину з портретною подібністю, відтворювати її особистий душевний стан, хвилювання.

Існують різні типи портрету. *Автопортрет* – це власне зображення, створене художником. Залежно від кількості моделей портрет може бути парним (дві моделі) або груповим (якщо моделей більше). Владу чи багатство моделі підкреслює парадний портрет. Навпаки, інтимний (від фр. слова, що означає «найглибший», «внутрішній») або камерний (від лат. слова «камера» – кімната) портрет має на меті «зазирнути» в душу людини, відтворити її такою, якою вона є для найближчих

Учнівські роботи

людей, у «домашніх» умовах. На відміну від парадних, ці портрети часто бувають невеликого розміру. У минулому мали велику популярність також портрети в образах античних богів і богинь. Зазвичай усі чоловіки хотіли бути хоч трохи схожими на Зевса або Геракла, а жінки – на Венеру. Такі портрети називають *алегоричними* (від грец. слова «алегорія» – інакомовлення).

У своїй творчості значне місце портрету віддали видатні майстри – Леонардо да Вінчі, Рафаель, Дієго Веласкес. Деякі майстри присвятили себе майже виключно цьому жанру, як от Томас Гейнсборо. Славу портретного живопису Росії в XVIII ст. склали художники, що походили з України: Д. Левицький (стор. 83), В. Боровиковський. Серію портретів і автопортретів створив Т. Шевченко. І в наші часи продовжується розвиток цього жанру. До портрету часто звертаються сучасні українські майстри.

1. Проаналізуйте портрет відомої людини (поета, письменника, художника тощо). Пригадайте її біографію, твори. Які саме риси цієї людини розкриває портрет?
2. Багато старовинних портретів – це, на жаль, «портрети невідомих». Спробуйте довідатися про характер моделі одного з таких портретів, уважно роздивившись його.

Намалюйте портрет друга чи подруги, користуючись порадами в підручнику на стор. 77, 84.

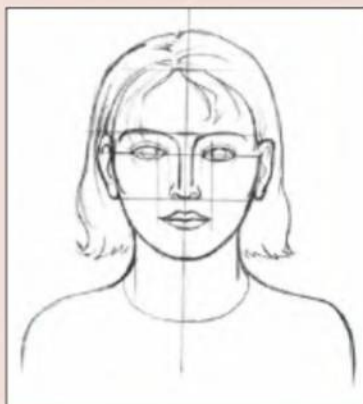
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

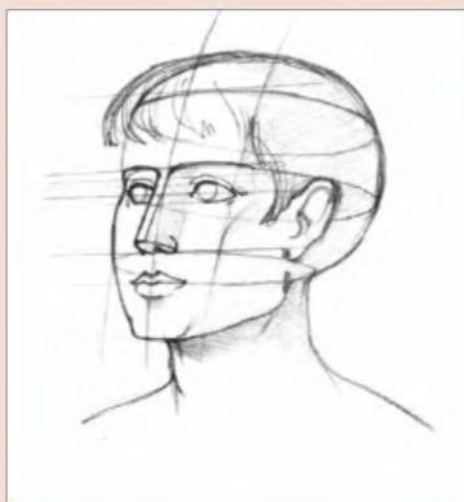
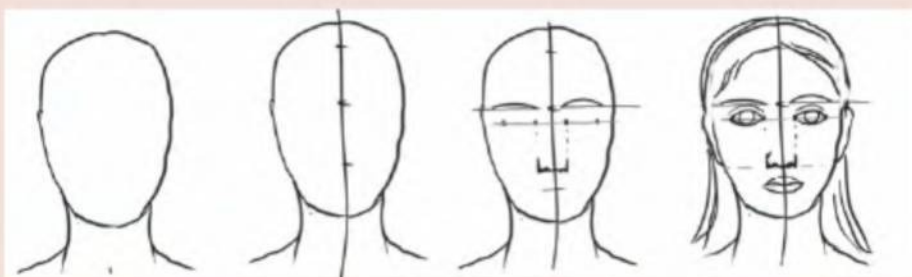
МАЙСТЕР-КЛАС

ПРОПОРЦІЇ ГОЛОВИ ЛЮДИНИ

Вважається, що відстань від підборіддя до носа така сама, як і довжина носа і висота лоба. Вуха починаються на рівні брів і закінчуються на рівні носа. Середина обличчя проходить по нижньому краю очей. Відстань між ними дорівнює довжині самого ока і приблизно така сама, як і ширина носа. Куточки губ трохи виступають за той рівень, де містяться ніздрі.

Пропорції обличчя

Побудова голови у ракурсі

Ян ван Ейк (між 1390–1400 – 1441) – славетний нідерландський живописець. Біографічних відомостей про нього збереглося небагато. Вважається, що спочатку він був мініатюристом, потім працював при дворі графа Голландського, а від 1425 р. – для герцога Бургундського Філіппа Доброго, двір якого вважався найпишнішим у Європі. Від 1431 р. і до самої смерті майстер жив у м. Брюгге. Сучасники ставилися до Яна вай Ейка з великою повагою. Найвідоміші його роботи – «Гентський вівар», «Мадонна канцлера Ролена», «Мадонна каноніка ван дер Пале», «Портрет подружжя Арнольфіні».

Ян ван Ейк. Богоматір. Фрагмент «Гентського віваря»

Огюст Ренуар (1841–1919) – французький художник. Свій творчий шлях розпочав із розписів віял і ширм. Ренуар – автор сонячних, оптимістичних творів, присвячених радості життя. Довге невизнання, грошові проблеми, важка хвороба в старості не вплинули на прекрасний світ, який створював Ренуар у своїх картинах. Про Ренуара говорили, що він пише так, «як співає птах». Спадщина художника є величезною. Серед його творів: «Ложа», «Бал в Ле Мулен де ла Галетт», «Першій виїзд», «Портрет актриси Жанни Самарі», «Великі купальниці».

Огюст Ренуар. «Портрет актриси Жанни Самарі»

МАЙСТЕР-КЛАС

РИСУНОК
НА ТОНОВАНОМУ ПАПЕРІ

Традиційний спосіб працювати з крейдами або олівцями – це малювання на тонованому папері білим кольором і сангіною. Папір представляє середній тон, так що ви можете ефективно маніпулювати трьома кольорами. Ця методика відома як «a trios couleurs» (триколірна) і є чудовим засобом моделювання форми; її нерідко використовували стародавні майстри.

Звичайний вибір для роботи білим кольором і сангіною становить бежевий або кольору вершків папір, проте цей метод може бути застосований для роботи на папері інших кольорів.

Ви могли б, наприклад, використовувати чорну або білу крейду на сірому або блакитному папері, і не виключено навіть застосування чотирьох кольорів одночасно.

Перевага використання тонованого паперу в тому, що ви можете самі малювати найсвітліші місця замість того, щоб залишати їх білими ділянками, як у звичайному одноколірному малюнку. У своїх роботах старовинні майстри основні полиски зазвичай підкреслювали білим в останню чергу; ви ж можете почати з білого, якщо предмети представлені в основному полисками або світлими місцями, в процесі роботи поступово переходячи до більш темних тонів, залишаючи папір вільним для середніх тонів. Цілком реально використовувати методи розтушовування, проте варто дотримуватися обережності в самому початку і намагатися не вкривати папір занадто щільно, щоб не засмітити поле рисунка.

Пам'ятайте, що використання двох або більше кольорів є суттю і основою в монохромній методиці; кольори використовують як тони, і вони не є фактичними кольорами.

Начерк Леонардо да Вінчі для картини «Мадонна з прядкою»

В. Тропінін. Дівчина з Поділля

І. Рєпін. Портрет С.М. Драгомирової

14. ОБРАЗ У ПОРТРЕТІ

М. Врубель. Портрет дружини

Робота над портретом потребує особливої зосередженості і вміння передавати характер і настрої моделі. Варто пам'ятати, що зображується людина, яка має притаманні тільки їй характер, погляд, рухи. У процесі роботи пильну увагу доцільно приділити очам, бо вони віддзеркалюють людську душу. Освітленість, силует і рух також мають велике значення. Навряд чи схожим буде портрет у не характерному ракурсі, погано освітлений.

У давнину майстри вважали, що світло має падати трохи збоку і згорі і бути не дуже яскравим.

Ретельно зображують руки моделі, адже жести можуть розкрити

О. Мурашко. Портрет дівчини у червоному капелюсі

А. Манастирський. Козак

її емоційний стан. У спокійної людини руки розслаблені. Якщо людина зосереджується, пальці напружуються, стискаються. Правильно знайдений силует також надає малюнку більшої виразності. Насамперед треба стежити за співвідношенням розміру малюнка голови і всього аркуша.

Ракурс – положення природи щодо глядача.

Навколо відтворюваного героя має бути достатньо простору, щоб малюнок був не дуже великим, але й не замалим. Зображення не повинно «підстрибувати» або «падати» на аркуші. Не зайве буде подивитися, як виконували подібні завдання «старі майстри».

Для розкриття «образу» в портреті велике значення мають костюм, який може розповісти про характер, професію, епоху, в якій відбувається дія, оточення, в якому розміщена модель, предмети, що є поруч. Між картиною і глядачем виникає мовчазний діалог. Без єдиного слова портрет розкриває таємниці свого героя.

1. Пригадайте, портрети яких українських і зарубіжних майстрів ви бачили під час відвідування музею, галереї, виставки. Який з них справив на вас найбільше враження і чому?

Учнівські роботи

Створіть автопортрет в історичному костюмі минулих часів. Який костюм сприятиме розкриттю вашого внутрішнього світу?

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) портретне зображення людини.
- Порівняйте його пропорції в цілому.
- Порівняйте пропорції різних частин обличчя людини кожної окремо: довжину до висоти та ширини. Порівняйте їх між собою (щоб, скажімо, очі не були, як у сови, а вуха, як у миші).
- Зверніть увагу на те, де розташовані різні частини обличчя на вашому малюнку, чи не «з'їжджають» вони з осі симетрії, не «підстрибують» відносно одна одної.
- Виправте помилки у побудові.
- На палітрі поруч підберіть колір, який відповідає кольору, наприклад, тла. Почати роботу фарбами краще із тих кольорів, які вам зрозуміліші.
- Порівняйте і спробуйте відтворити різницю відтінків різних частин обличчя, волосся.
- Виявіть, яка частина обличчя освітлена найяскравіше і як виглядає тло поруч.
- Як змінюється відтінок кольору в тіні і на освітленій поверхні?
- Де найтемніша тінь та чи не змінилося сприйняття кольору в тіні?
- Поспостерігайте, які різні півтони співвідношення на різних поверхнях.
- Де створюється найбільший контраст?

Левицький Дмитро Григорович (1735–1822) – художник-портретист. Народився в Києві, син українського гравера Г. Левицького. Пізніше жив у Петербурзі, брав участь у розписуванні Андріївської церкви у Києві. Найвідоміші твори Левицького – «Портрет П.О. Демідова», серія парадних портретів вихованок Смольного інституту, «Портрет М. Д'якової», «Портрет Катерини II – законодавиці», «Портрет М. Львова», серія портретів великих князівен – доньок імператора Павла I («Портрет великої князівни Олени Павлівни в дитинстві» та ін.).

Д. Левицький.
Портрет великої князівни
Олени Павлівни в дитинстві

Рубенс Пітер Пауел (1577–1640) – великий фламандський художник, неперевершений колорист. На формування творчої особистості Рубенса великий вплив мала подорож до Італії, де художник ознайомився з творами Мікеланджело, Караваджо, венеціанських майстрів. Рубенс працював у різних жанрах, писав релігійні композиції, міфологічні сцени, пейзажі, портрети. Фарби творів Рубенса є яскравими, соковитими, дзвінками. Творчість цього майстра сповнена оптимізму і життєрадісності. Серед картин Рубенса: «Персей і Андромеда», «Портрет Єлени Фоурмен з дітьми».

Пітер Пауел Рубенс.
Автопортрет з дружиною

МАЙСТЕР-КЛАС

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ПОРТРЕТОМ

Коли ви малюєте голову людини, вам треба «йти» від загального до дрібниць. Починайте із зображення овала обличчя і «шапки» волосся. Спочатку малюнок робіть легким, тому що в процесі роботи доведеться дещо змінювати, виправляти. Необхідно подивитися, скільки місця на папері займає обличчя, волосся в довжину і ширину. Потім поділіть обличчя вертикальною віссю на праву і ліву частини. Вісь пройде через середину чола між бровами через ніс до середини підборіддя. Горизонтальними лініями позначте рівень брів, очей, довжину носа, рівень губ.

Малюючи портрет у ракурсі, пам'ятайте, що обличчя також трохи скорочується в перспективі. Тому ближнє око буде трохи більше, ніж дальнє. І не тільки око, а й вся ближня частина обличчя. Зверніть увагу на те, що лінії брів, очей, носа й губ паралельні одна одній. Тому з нахилом голови всі частини обличчя «нахиляються» разом з нею під тим самим кутом.

Якщо ви бачите на деяких малюнках, що очі мають один нахил, а губи інший, знайте, – це твір людини, яка «ловила гав» на уроках малювання.

Роблячи живописний портрет друга, спробуйте вловити колір його волосся, колір обличчя притаманний саме йому. Адже є люди білошкірі, з білявим волоссям і світлими очима. А брюнети зазвичай смагляві, мають темні очі. Волосся також буває різних відтінків: рудувате, каштанове, попелясте. У різному оточенні на волосся падають різні рефлекси, і тоді на ньому з'являються зеленуваті, блакитні або рудуваті рефлекси.

Колір шкіри й волосся в тінях і на освітлених ділянках також має різні відтінки. У приміщенні переважно на освітлених ділянках пануватимуть холоднуваті відтінки, а в тінях – більше теплих.

Наприкінці роботи важливо оцінити загальне враження від портрета, подивитися, чи виразне обличчя, погляд, чи достатньо виявлений об'єм голови.

Тло портрета має сприяти цілісному сприйняттю образу – не бути занадто яскравим, відтіняти обличчя, гармонійно поєднуватися з іншими кольорами.

Етапи роботи над портретом

МАЙСТЕР-КЛАС

ЕТАПИ РОБОТИ
НАД СКУЛЬПТУРНИМ ПОРТРЕТОМ

Стеки для скульптури

Для ліплення використовують стеку – дерев'яну або пластмасову лопатку завдовжки 15–20 см, один кінець якої заточений, як олівець, і дощечку, на якій виконується робота. Стекою зрізують зайву глину, зарівнюють поверхню, роблять заглиблення у формі.

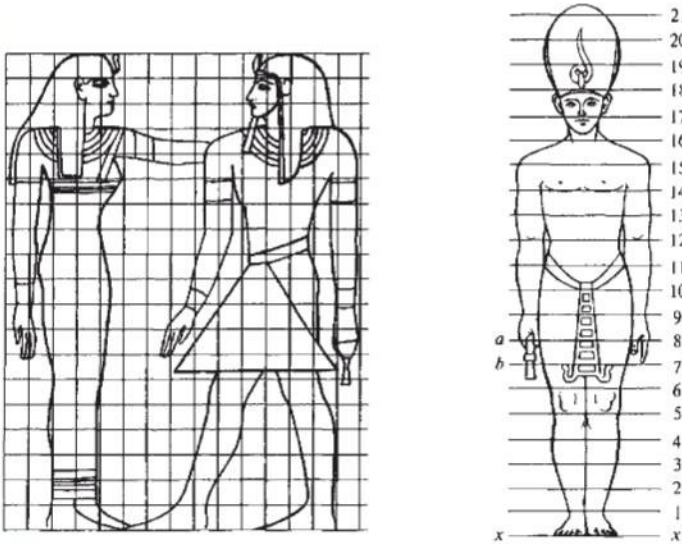
1. Перед тим як розпочати роботу, вирішіть, образ якого літературного героя ви хочете зліпити – Русалоньки чи Фарбованого лиса, маленького хоббіта чи капітана Флінта, чи когось іншого. Спочатку зробіть замальовки олівцем, ескізи свого обранця з різних боків. Адже скульптурний образ тривимірний, і ще до початку ліплення ви маєте уявляти, як буде виглядати ваш герой з різних боків.
2. Якщо скульптура завбільшки понад 20 см, то потрібно зробити каркас, закріпити його на підставці, він має бути міцним, не повинен деформуватися. Це може бути дерев'яний брусок або металевий дріт, прикріплений до горизонтальної дощечки.
3. На початку роботи необхідно визначити розмір зображення, матеріал, який найбільше підходить для задуманої композиції, – глина чи пластилін. Наносячи матеріал на каркас, треба спочатку «набрати масу», тобто створити форму, яка нагадує голову.
4. Далі потрібно деталізувати скульптуру: виліпити очі, зачіску, ніс, губи, брови. Виліплювати треба, починаючи з великих деталей, і поступово додавати дрібні. Для правильного зображення пригадайте все, що ви вивчили про пропорції голови людини.
5. Творчий підхід до завдання потребує звернути особливу увагу на настрій натуре – сум це чи радість, стурбованість чи мрійливість, а також на те, за допомогою яких деталей можна найповніше розкрити характер героя: вираз обличчя, зачіска, головний убір, прикраси, комірець або якась інша частина одягу біля шиї.

Етапи роботи над скульптурним портретом

Пропорції людини за спостереженнями давніх єгиптян

15. ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ПРОПОРЦІЙ ЛЮДИНИ

Малювання людини – найцікавіше, хоча й найскладніше завдання. Ще з давніх часів, коли майстри почали зображувати людину, перед ними постало питання вивчення її пропорцій.

Найдавніші відомості про закони пропорцій людського тіла

Канон (мистецтво) – сукупність норм і правил у мистецтві.

було знайдено в гробниці піраміди поблизу Мемфіса (приблизно 3000 р. до н. е.). Нам відомий єгипетський канон часів фараонів.

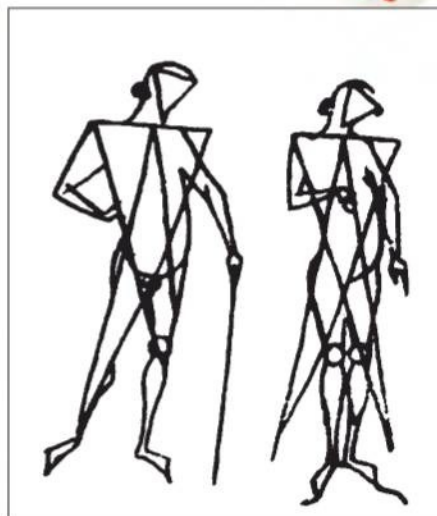
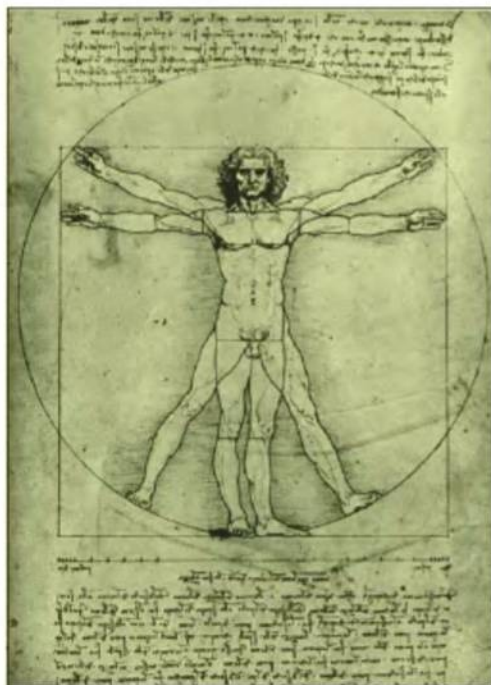
У Давньому Єгипті канон людських пропорцій виглядав як сітка квадратів у висоту в 18 одиниць. Вона стосувалася фігури, що стоїть, і давала змогу відтворювати пропорції в різних розмірах. Два квадрати враховували обличчя, від лінії росту волосся до основи шиї, десять квадратів – від шиї до колін і шість квадратів – від колін до підшавних ніг. Був ще дев'ятнадцятий квадрат, який застосовували для волосся, але він не рахувався з іншими деталями тіла.

Греки, у яких не було книжкових знань з анатомії, залишили непересічні твори мистецтва, тому що вони мали уявлення

Пропорції – співвідношення частин цілого між собою.

про будову тіла людини. Давньогрецькі скульптори Поліклет і Лісіпп описали, якими мають бути пропорції тіла. Ці знання оберігалися традиціями, передавалися

Середньовічні схеми побудови тіла людини

Сторінка рукопису Леонардо да Вінчі

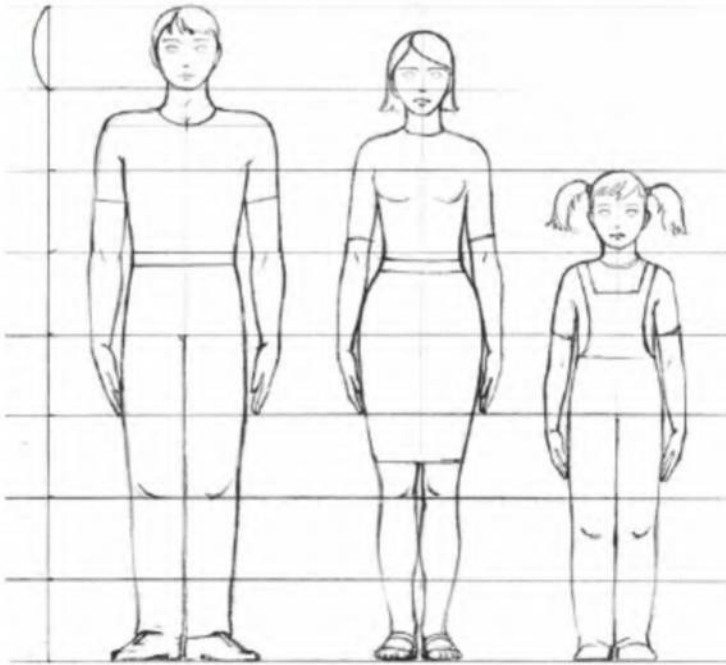
від учителя до учня. Згідно з естетичним каноном Поліклета, одиницею виміру тіла слугувала висота голови: довжина тіла має дорівнювати восьми відрізкам, які відповідають висоті голови. Таким самим способом вимірювання пропорцій тіла людини користуються і сучасні художники.

Анатомія – наука про будову людського тіла.

Пізніше почали глибше вивчати тіло людини, і на допомогу прийшли знання з анатомії. Леонардо да Вінчі та Мікеланджело в Італії, Рібейра в Іспанії, Рубенс у Фландрії – усі вони в різні часи, але однаково глибоко і всебічно, вивчали закони анатомії людини і залишили нам чудові взірці своїх робіт. Тому для тих, хто починає малювати людину, окрім безпосереднього малювання з природи є можливість і потреба вивчення класичної спадщини великих майстрів.

Система пропорцій, яку розробив Дюрер, також отримала визнання. За її основу митець взяв зріст людини (h), поділивши його на такі елементи:

$l/2h$ – верхня половина тіла від тазостегнового суглоба до тім'я;
 $l/4h$ – довжина ноги від щиколотки до коліна і відстань від підборіддя до пупа;

Пропорції частин тіла людини, якщо за одиницю виміру взяли висоту голови

$1/8h$ – розмір голови від маківки до підборіддя;

$1/10h$ – розмір обличчя по висоті і по ширині (включаючи вуха), довжина кисті руки від зап'ястка;

$1/12h$ – ширина обличчя (на рівні кінчика носа).

Якщо користуватись одиницею вимірювання постаті людини, яку запропонував Поліклет, тобто висотою голови людини, то з'ясується, що загальна висота фігури буде дорівнювати 7,5–8 таких одиниць (залежно від зросту), довжина рук – приблизно 3, ширина плечей – 2, довжина ніг – 3,5–4, довжина ноги від стопи до коліна – 2 одиниці. Висота тулуба разом з головою дорівнює довжині ніг. Довжина долоні з пальцями дорівнює довжині обличчя (не всієї голови). Лікті розміщені на тому самому рівні, що й талія людини. У чоловіків, на відміну від жінок, ширші плечі, більша довжина ніг, вони здебільшого вищі на зріст.

Пропорції дитячого тіла мають свої особливості. У немовляти голова дуже велика порівняно з тілом. Вона вміщується у довжині фігури лише 4 рази. Потім, коли дитина підросте, змінюються і її пропорції. У дітей 11–12 років висота голови 5,5–6 разів уміщується у висоті фігури.

Застосовуючи у своїх малюнках ці спостереження, ви зможете зобразити реальну людину.

1. Коли люди почали вивчати пропорції людини?
2. Які «секрети» пропорційного малювання людини ви можете назвати?

1. Спробуйте перемалювати схему побудови постаті людини з підручника. Порівняйте ці пропорції з пропорціями реальної людини. Оберіть твір мистецтва, на якому зображено постать людини і її можна добре роздивитися, та порівняйте її пропорції з отриманими знаннями. Чи дотримувався художник пропорцій тіла людини в своїй роботі? Яку мету переслідував митець, змінивши пропорції? Можливо, у ті часи, коли створювався твір мистецтва, ще не було повної інформації про пропорції. Тоді уявіть, що ви запропонували б змінити художнику, щоб поліпшити кінцевий результат.
2. Створіть власноруч ляльку, використовуючи знання пропорцій тіла людини. Висота голови ляльки має вміщуватися у довжині її тіла 8 разів.

Інструменти та матеріали: нитки, шматки тканини, вата, папір, ножиці.

План роботи:

- З дуже щільної тканини або паперу скрутіть стовпчик. Зв'яжіть його з двох боків. На одному боці з вати зробіть форму кулі для голови.

- Квадрат білої тканини накладіть на голову. Зв'яжіть його на шиї ниткою.
- Зробіть руки. Підгорніть куточки на 1–1,5 см. Підкладіть краї все-редину. Зв'яжіть долоньку ниткою.
- Візьміть тканину для одягу. Один край підгорніть і прошийте його. Потім складіть навпіл і зшийте край. Призберіть простим швом. Це буде нижня частина костюма.

- Надягніть на стовпчик нижню частину одягу.
- З ниток (льону, ганчір'я) зробіть волосся. Пришийте його по центру голови. Розправте волосся і прив'яжіть до шиї ниткою. Зробіть зачіску: заплетіть косу або дві, рівненько підстрижіть.
- Можна зав'язати хустинку, надіти капелюх чи інший головний убір, наприклад корону. Як убрати? Фантазуйте самі.

Голову, зроблену з тканини, можна розмалювати фарбами, надаючи обличчю певних рис. Можна також зробити голову із солоного тіста, як ми це робили в п'ятому класі, і також розфарбувати.

Веласкес Дієго (1599–1660) – іспанський художник XVII ст. Працював у різних жанрах. Його ушавлена картина «Здача Бреди» (її називають також «Списи») зображує одну з останніх значних перемог іспанської зброї в Голландії. Сюжетом картини «Прялі» є давньогрецька легенда про майстриню-ткалю Арахну, яка викликала на змагання саму богиню Афіну. Веласкес був придворним художником іспанського короля Філіппа IV і намалював багато портретів членів королівської родини. Художник портретував також оточення іспанського короля. Серед його моделей – найзнатніші аристократи країни і карлики-блязні, причому художник є однаково гуманним і до перших, і до других.

Веласкес Дієго. Інфанта

Тиціан Вечелліо (бл. 1480–1576), «король живописців і живописець королів», як називали його сучасники, – італійський художник доби Відродження. Тиціан жив і працював у Венеції. Спадщина цього художника є величезною. Тиціан створив численні картини на міфологічні сюжети («Даная», «Венера Урбінська»). Він був прекрасним портретистом («Портрет Папи Павла III з племінниками»). Однак урочисте, оптимістичне мистецтво Тиціана зазнало змін. Його останні роботи, як-от «Св. Себастьян», сповнені сурового трагізму.

Тиціан Вечелліо. Ассунта

Акіра Мурата. Балерина

16. ЯК РОБИТИ НАЧЕРКИ

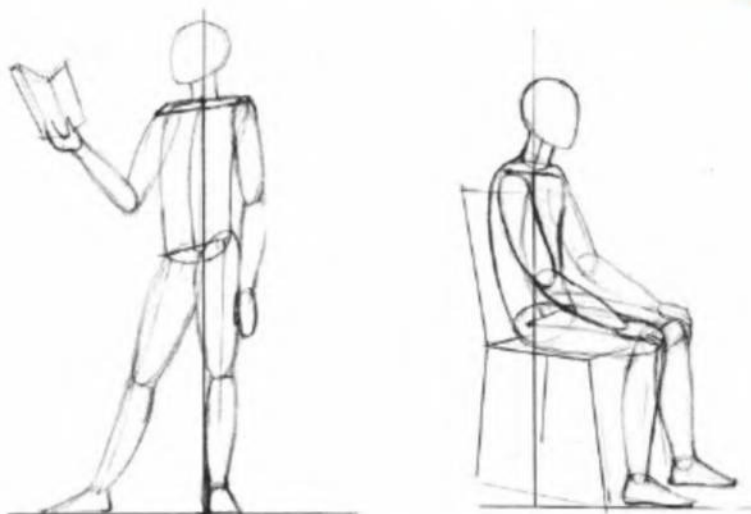

В. Сєров. Портрет балерини Карсавіної. Зверніть увагу, як за допомогою кількох ліній відтворено різні фактури волосся, одягу і шкіри балерини.

Найкращим учителем у малюванні постаті людини була, є і буде натура. Малюючи з натури, не варто захоплюватися складними постановками, тому що важко розібратися у складному ракурсі без глибоких спеціальних знань. Роботу над зображенням постаті людини слід розпочати з начерку.

Начерками називають швидкі, лаконічні, невеликі за розміром замальовки. У них передається найсуттєвіше загальне враження від натури без проробки деталей: характерні пропорції, рухи, індивідуальні особливості. Обминаючи дрібниці, які відволікають увагу, тобі необхідно «впіймати» основний рух, відчувати рівновагу постаті, простежити, щоб вона не «падала» і не нагадува-

Схематичне зображення рухів людини. Розташування центру ваги

ла «дерев'яну» ляльку. Потрібно перевірити основні пропорції. Складки одягу майже ніколи не бувають випадковими: вони підкреслюють статуру та рух людини.

У начерку потрібно виявити найхарактерніші риси людей, головні тональні співвідношення. Ти їх добре побачиш, якщо подивишся на натуру трохи примруженим оком, – усе «другорядне» ніби затуманюється.

Малюючи фігуру, яка стоїть, особливу увагу слід звертати на рухи плечей, тулуба, а не тільки рук чи ніг. Фігуру людини, що сидить, потрібно компонувати разом зі стільцем, кріслом, щоб вона не виглядала підвішеною у повітрі.

Приклади начерків

1. На перервах між уроками зробіть начерки постатей своїх одно-класників.
2. Поспостерігайте, як складки на одязі підкреслюють рухи, позу людини.

Зробіть кілька начерків постаті людини з натури. Порівняйте пропорції різних людей. Які в них особливості, чим вони відрізняються?

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) зображення постаті людини.
- Порівняйте її пропорції в цілому.
- Порівняйте пропорції різних частин тіла людини кожної окремо: довжину до висоти та ширини. Порівняйте їх між собою (щоб, скажімо, руки не вийшли довшими за ноги).
- Зверніть увагу на те, де розташований центр тяжіння вашого малюнка, чи не «падає» ваша модель.
- Виправте помилки в побудові.
- Роблячи наступний начерк, зверніть особливу увагу на відмінності між різними людьми.

Учнівська робота

Врубель Михайло Олександрович (1856–1910) – видатний російський художник. У 1884 р. брав участь у реставрації давніх фресок Кирилівської церкви у Києві і виконав тут кілька самостійних композицій («Богоматір з немовлям», «Зішестя Святого Духа на апостолів»). У 1887 р. створив акварельні ескізи («Воскресіння», «Надгробний плач») для розписів київського Володимирського собору, які залишилися нездійсненими. Брав участь у реставрації купольного розпису Софійського собору. Автор відомих картин «Дівчинка на тлі персидського килима», «Демон, який сидить», «Пан», «Царівна-Лебідь», портретів, панно «Микула Селянинович» і «Принцеса Мрія», скульптурних (керамічних) творів.

М. Врубель.
Янгол з кадильом і свічкою

17. ЛЯЛЬКА – УСОБЛЕННЯ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ. СИМВОЛІКА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЛЯЛЬОК

Лялька як дитяча іграшка і оберіг родини й Роду, як могутній магічний талісман і символ зв'язку між поколіннями знана в багатьох традиційних культурах земної кулі. Ляльки різних народів відрізняються між собою зовні і матеріалом, з якого зроблені. Так, в Африці вони здебільшого кам'яні або дерев'яні, деś глиняні, а ще деś – зроблені з тканини. Головне призначення ляльки – берегти душу свого власника від зла й нечистих помислів.

У міфах багатьох народів першими людьми були ляльки, створені з глини або дерева, оживлені богами. Наприклад, в українській казці «Телесик»: чоловік із жінкою, які не мають дітей, роблять ляльку з дерева, колишують її в колиці, і потім лялька перетворюється на дитину.

До наших днів дійшли обрядові зображення певних стихій чи символів природи з трави або дерева – Купайло та Марена, символи Води й Вогню на святі Івана Купала, Масляниця, яку роблять, коли проводжають зиму і зустрічають весну. Навіть городні опудала, що їх до сьогодні ставлять на городах, аби відлякували горобців, спочатку були священними ляльками-охоронцями оселі й обійстя від злих духів.

Ляльки-круп'янички.

Ляльки всередині наповнені різноманітними зернятками.

функцію – оберегу. Саме ця обставина і визначила головні характеристики ляльок і способи їх створення. Назву «лялька-мотанка» пов'язано з тим, що технологія виготовлення полягає не в шитті, а в намотуванні ниток і стрічок. До вміння робити ляльки ставилися дуже відповідально і тому навчали цьому вмінню з дитинства.

Дуже часто люди створювали ляльки для того, щоб відвести біду чи хворобу від людини чи родини. У зв'язку із цим прийнято було робити фігурки без облич, для того, щоб насправді оберігали. Ні в якому разі не дозволялося надавати ляльці людських рис обличчя, оскільки вона ні на кого не мала бути схожою, щоб не заподіяти шкоди.

Лялька-мотанка виконує багато символічних ролей. Так, до прикладу, вважається, що лялька грає функцію посередника між живими і тими, кого на цьому світі вже немає чи, навпаки, ще не з'явилися. Особливу увагу приділяли весільним лялькам-мотанкам. Вони були одягнуті відповідно до всіх весільних традицій, обов'язково в парі й не тільки слугували оберегами нової родини і дому, а й були символом продовження роду. Коли молода виходила заміж, їй дозволялось гратися ляльками до тих пір, поки не з'являться свої діти, при цьому що більше гралася, то краще. Це символізувало появу в родині здорових і міцних діточок. Коли народжувалися немовлята, ляльки-мотанки, звичайно, передавалися їм.

Згідно з віруваннями, коли людина була хвора, їй давали спеціально виготовлену ляльку-мотанку. Після того як людина одужувала, ляльку спалювали, вважаючи, що вона пере-

Оберіг – предмет, який вважається наділеним магічною здатністю охороняти, захищати свого господаря.

Ляльки-мотанки

йняла на себе всю неміч. Також часто готували окремі ляльки для численних ритуалів. При цьому в ляльки вплітали всі ті речі чи предмети, яких людина хотіла позбутися, і також потім топили у воді чи спалювали на вогнищі.

Кожна лялька-мотанка мала бути одягнена в гаптовану сорочку, спідницю і запаску. Усі елементи підбирали відповідно до регіональних і географічних особливостей, при цьому кожен з них окремо також виконує роль оберегу. Так, наприклад, спідниця є символом землі, сорочка означає три життєві віхи – минуле, сьогодення і майбутнє. Обов'язковими також є такі атрибути, як різноманітні намиста чи вишиванки, які втілюють добробут і достаток. І, звичайно ж, невід'ємний елемент одягу – головний убір. Це може бути шапка, хустка або що-небудь інше, але головний убір обов'язково має бути присутнім на ляльці, тому що він символізує зв'язок із небом.

Окрім ляльки-мотанки, у нас в Україні були поширені й інші традиційні ляльки-обереги — ляльки-круп'янички, ляльки-стовбушки. Робити їх не складно, тож спробуймо!

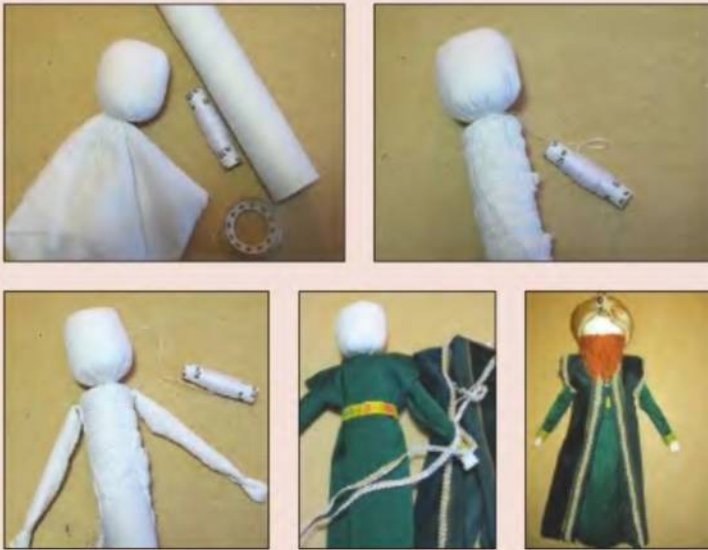

1. Яку функцію виконувала лялька-мотанка в народній традиції?
2. Якими символами насичена мотанка?

Створіть власноруч ляльку-стовбушку, використовуючи поради на сторінках 100–101.

Інструменти та матеріали: нитки, шматки тканини, вата, папір, ножиці.

МАЙСТЕР-КЛАС

ЕТАПИ ВИГОТОВЛЕННЯ ЛЯЛЬКИ-СТОВБУШКИ
ДЛЯ РІЗДВЯНОГО ВЕРТЕПУ

Для ляльки вам знадобиться клаптик білої тканини (бязь, ситець) розміром 15x15 см – це буде голова ляльки, клаптики кольорової тканини: 9x9 см для ручок та інші для одягу, невеликий шматочок синтепону чи вати, нитки для змотування ляльки (акрил, вовна, льон, бавовна – на ваш розсуд), моток ниток муліне, якщо ви бажаєте зробити вашу ляльку з волоссям.

Для основи ляльки можна використати готовий картонний стовпчик (від кулінарної фольги чи плівки), на який знизу приклеюємо підставку із шільного картону.

Голову й ручки робимо так, як зображено на малюнку. В середину «ручок» можна помістити дротик, для того, щоб можна було моделювати рухи. Збираємо в складку спідничку чи інший одяг і примотуємо до стовпчика.

Можна зробити ляльці коси, наприклад волосся з муліне. Перев'язуємо ниткою місце, де буде проділ, і розрізаємо моток з протилежного боку. Формуємо перуку. Накладаємо перуку на голову ляльки, розправляючи нитки. Так само з ниток робиться борода для ляльок, які зображують чоловіків.

Одяг для кожного героя вертепу потрібно продумати, зробити ескізи, замальовки...

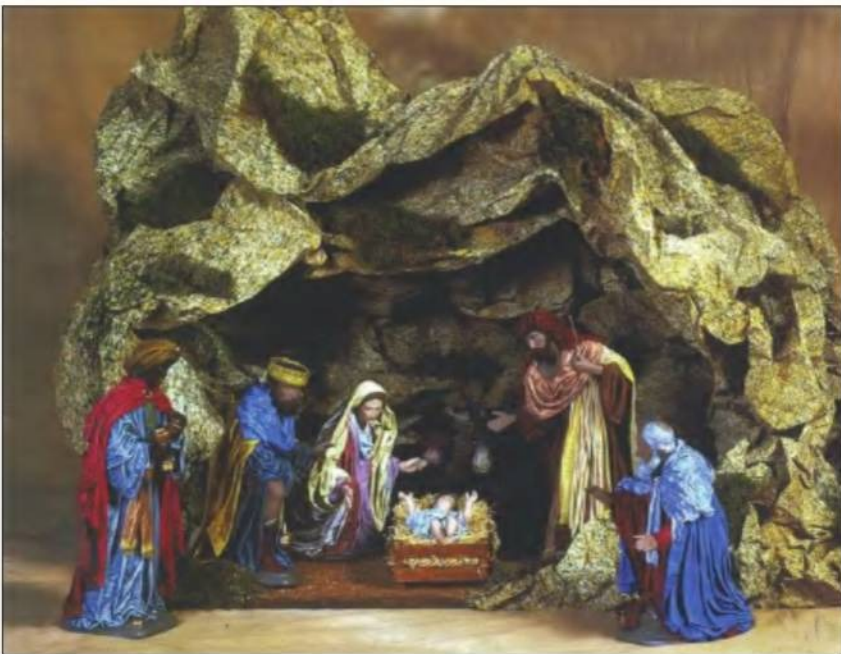
ЛЯЛЬКИ-СЛОВБУШКИ ДЛЯ РІЗДВЯНОГО ВЕРТЕПУ (загальний вигляд)

18. МИСТЕЦТВО ОФОРМЛЕННЯ ТЕАТРАЛЬНОЇ ВИСТАВИ. РІЗДВЯНИЙ ВЕРТЕП

Виникнувши в Західній Європі десь у глибинах XV ст., вертепна вистава через Польщу потрапила до нас, в Україну. І вже із XVII ст. Різдвяні свята неможливо було уявити без вертепу. Його назва пов'язана з тим, що перші лялькові вистави інсценували біблійний сюжет про народження Христа у Віфлеємській печері (*вертеп* з давньослов'янської мови – печера).

Спочатку це була лялькова вистава про Різдво Ісуса Христа, яка згодом переросла в справжнє театральне дійство. За три сторіччя існування сюжет залишився майже незмінним: напочатку розігрувалися події, пов'язані з народженням Ісуса, – благовіщення янголів, поклоніння волхвів і пастухів, трое царів підносять дарунки. Потім дія переходила в покої царя Ірода: там відбувалися розмови з волхвами, воїнами, Смертю. Народна уява в цій частині вистави доповнювала класичні сюжети комічними сценами з народного життя. Дія закінчувалася в пеклі, куди потрапляв цар Ірод і де його разом з іншими грішниками мучили чорти.

Вертепна печера

Богоматір з немовлям Ісусом у стаєнці   Царі з дарунками

Спочатку конструкція театральної ширми повторювала дії вистави: це був іграшковий будиночок на три яруси: верхній – різдвяна стаєнка зі Святим сімейством – Дівою Марією, святим Йосипом та немовлям Ісусом, середній – палати царя Ірода, нижній – пекло з чортами. Цікаво, що дійові особи верхнього ярусу мали змогу спускатися і спілкуватися з персонажами середнього. Так само й мешканці нижнього ярусу могли підніматися на середній. Але ніколи життя верхнього і нижнього ярусів не перетиналося, оскільки за жодних обставин добро не може спілкуватися зі злом.

З часом іграшкову сцену з ляльками робили лише для верхнього ярусу, а дії інших персонажів грали самодіяльні актори – студенти, молодь, діти, які ходили з колядниками.

Старовинних ляльок робили з дерев'яних брусочків, на які одягали саморобний одяг із клаптиків тканини. Під цей імпровізований одяг підкладали вату, щоб надати лялькам об'єму. Знизу дерев'яний брусочок закінчувався підставкою, щоб лялька могла стояти. Тканини, які застосовувалися для костюмів, підкреслювали особливості сценічного образу цих ляльок: клаптик старовинного сукна для мантії Ірода, золотавий папір для обладунків солдата, шматочки золотої парчі – для одягу Янгола. Волосся робили з лляних ниток, а крила – зі справжнього пір'я. Голови ляльок ліпили з глини і розмальовували досить схематично. Тобто все робили з підручних матеріалів. Такий персонаж, як Смерть, був найбільшим і мав справляти жахливе враження. А чорт скоріше викликав сміх. Саме він відносив головного злодія – царя Ірода у пекло. Пас-

тухи – це персонажі, найбільш наближені до простих людей, тому їхнім костюмам надавали рис народного одягу. Волхви, або трое царів, обов'язково мали з собою подарунки, які вони приносили немовляті Ісусу. І останній герой вертепної вистави – Різдвяна зірка, яку робили з фольги або іншого блискучого матеріалу і закріплювали вгорі над сценою.

Як бачите – нічого складного. Трохи фантазії і сердечного тепла, і все це можна зробити самому або спільними зусиллями однокласників, щоб прикрасити класну кімнату чи власну оселю до Різдвяних свят. Для самої сцени можна використати картонну коробку великих розмірів. Декорації, тобто внутрішні стінки, можна розмалювати фарбами. Голови для ляльок виліпити з кольорового пластиліну або солоного тіста.

Але головне – сценічний костюм і той образ, який ви створите за його допомогою.

Пригадайте колядки, які ви вивчали на уроках української літератури. Разом зі своїми друзями інсценуйте їх.

Глиняні фігурки царів в одязі з тканини

Усім класом розподіліть між собою обов'язки та створіть різдвяний вертеп.

Персонажі для вертепу такі: янголи з крилами, один з лілією, Марія з немовлям, Йосип, пастухи у свитках, Ірод у оксамитовому вбранні з короною, охорона Ірода в панцирах, озброєні, три царі в парчевому вбранні з коронами, усі зв'язані докупи – так і рухаються, чорт чорний із хвостом та рогами, Смерть – скелет із косою, солдат, Коза, піп, запорожець, селяни. Заготуйте всі необхідні матеріали для створення інтер'єру стаєнки та костюмів для персонажів. Ляльки можна створити власноруч за схемою в підручнику.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, клей, голки, нитки, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- Намалюйте ескіз костюма обраного персонажа.
- Визначте за ескізом, з яких матеріалів його будемо створювати.
- На ляльку приміряйте потрібну кількість матеріалу і зшийте (або склейте) різні частини костюма.
- Додатково створіть деталі костюмів (корона, коса, крила тощо).

Для стаєнки:

Зробіть ескіз інтер'єру, в якому визначте, які частини декорації будуть намальовані, а які – об'ємні. Об'ємні частини декорації зробіть з паперу, пінопласту або інших підручних матеріалів і пофарбуйте в кольори, що збігаються з кольорами площинного зображення, ніби продовжують його, – таким чином створюється ілюзія простору. Зробіть Різдвяну зірку з фольги. Розставте персонажі по своїх місцях на сцені (в інтер'єрі стаєнки).

Різдвяна стаєнка. У створенні різдвяної стаєнки використано роботи, зроблені раніше на уроках з пейзажу, скульптури та інші.

Розділ 3. НАТЮРМОРТ

Мікеланджело Мерізі да Караваджо. Кошик з фруктами. Цю картину вважають першим самостійним натюрмортом у європейському мистецтві. Вона має певний прихований зміст. Караваджо зображує розкішні стиглі фрукти. Але, якщо придивитися уважніше, виявиться, що всі вони трохи... зіпсовані.

19. НАТЮРМОРТ

Юнь Шоупін. Півонія

Натюрморт (від франц. *nature morte* – мертва природа) – твір із зображенням будь-яких предметів побуту, фруктів, забитої дичини, квітів тощо.

Речі, що оточують людину, привертали увагу художників з давніх-давен, тому ми бачимо їх у фресках Давнього Єгипту й Давнього Риму, у середньовічному живописі на релігійну тематику, у портретах. Спочатку речі на картині були лише деталями, як, скажімо, стіл з посудом на фресці «Тайна вечеря» Леонардо да Вінчі. До речі, в іконі,

Віллем Кальф. Натюрморт з наутилусом.

Справжнє «тихе життя». Речі ніби ведуть мовчазну бесіду між собою.

стінописі, портреті минулих часів кожен предмет мав особливе значення. Наприклад, біла троянда чи лілея символізували душевну чистоту, пальма – вічність, людський череп – смерть. Предмети ніби розповідали глядачеві про свого власника або доповнювали зміст оповіді. Однак зображення речей не було головною метою майстрів давнини та Середньовіччя.

Уперше натюрморт набув самостійного значення в VI ст. в Китаї як «живопис квітів». Китайці були в захваті від краси природи, але водночас віддавали належне майстерності художника. У картині ніби поєднувалися майстерність людини і краса природи. У Європі натюрморт виділився в окремий жанр

В. Шишко. Фіалки

наприкінці XVI ст. Історію європейського натюрморту розпочала станкова картина італійського художника Караваджо «Кюшик з фруктами» (1590-ті роки).

У XVII ст. натюрморт набув поширення в мистецтві країн Західної Європи. Справжній розквіт цього жанру спостерігався в Нідерландах та Фландрії (сучасна Бельгія) в XVII ст. Йому навіть придумали іншу назву – «Stilleven» – «тихе життя», натякаючи,

Т. Хитрова. Літній натюрморт

К. Білокур. Сніданок

що речі живуть особливим життям і можуть децю розповісти про свого власника. Нідерландські натюрмортисти ставилися до своєї справи так серйозно, що працювали все життя над яким-небудь одним різновидом натюрморту. Були художники, які зображували лише квіти, інші – музичні інструменти або дичину.

Один мандрівник писав, що в Нідерландах картини цінуються дорожче, ніж прикраси з дорогоцінного каміння і золота. Багато із цих картин були натюрмортами. Їх можна роздивлятися годинами і знаходити все нові й нові деталі. Реальнішими, ніж справжні, виглядають на картинах надзвичайно майстерно виконані стиглі, налиті соком фрукти. Як живі стоять квіти, навколо яких пурхають метелики, яких так і хочеться спіймати.

На зламі XIX–XX ст. натюрморт набуває нового значення: він відтворює емоційний стан автора, його погляди на сучасні події, на проблеми людського життя. Таким складним змістом наповнені натюрморти Ван Гога, Сезанна й багатьох інших митців XX ст.

1. Пригадайте, натюрморти яких українських і зарубіжних майстрів ви бачили під час відвідування музею, галереї, виставки. Який з них справив на вас найбільше враження і чому?
2. Яких відомих натюрмортистів минулого ви можете назвати?

Намалюйте натюрморт у теплому або холодному колориті.
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) зображення.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення кожної окремо: довжину до висоти та ширини.
- Виправте помилки в побудові.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- На палітрі поруч підберіть колір, який відповідає кольору, наприклад, тла. Почати роботу фарбами краще з тих кольорів, які вам зрозуміліші.
- Порівняйте і спробуйте відтворити різницю відтінків різних частин натюрморту.
- Виявте, яка поверхня освітлена найяскравіше і як виглядає тло поруч.
- Як змінюється відтінок кольору в тіні і на освітленій поверхні?
- Де найтемніша тінь і чи не змінилося сприйняття кольору тла поруч із тінню, які півтонові співвідношення на різних поверхнях?
- Де створюється найбільший контраст?

Коровін Костянтин Олексійович (1861–1939) – російський художник. Його мистецтво сповнене надзвичайного оптимізму, постійного захоплення перед красою життя. На енергійну живописну манеру Коровіна мали вплив французькі художники. Майстер працював майже у всіх жанрах – він писав побутові сцени, пейзажі, портрети, виконував театральні декорації. До натюрморту Коровін звернувся в 1900-х роках – і сповнив зображення «мертвої натури» енергійним життям («Риби, вино й фрукти», 1916). Один з найулюбленіших мотивів Коровіна-натюрмортиста – букети троянд на тлі моря, до якого він звертався багато разів.

К. Коровін. Троянди і фіалки

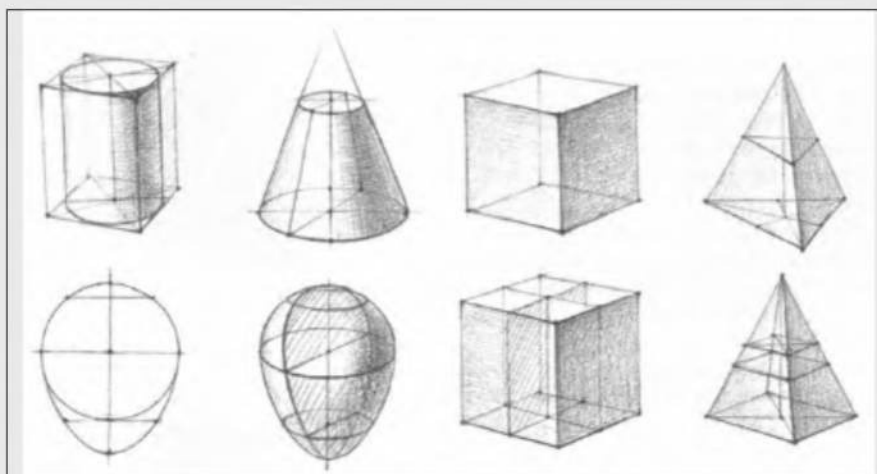
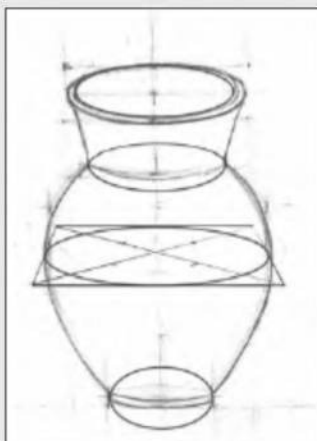
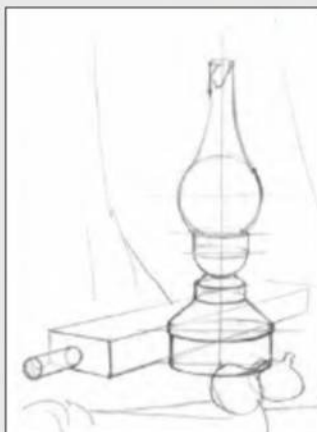

ПРИГАДАЙМО!

Усі предмети, які ми зображуємо на натюрмортах, подібні до простих геометричних форм. Куб, циліндр, куля, конус, піраміда – ці фігури чи їх поєднання, якщо добре придивитися, можна розглядіти майже у всіх предметах, які нас оточують. Вони є ніби основою предметів. Так, придивившись уважно до лампи, помічаємо, що вона складається із циліндрів (верхня і нижня частини) та кулі (середня частина).

Видатний художник Відродження Леонардо да Вінчі визначав принцип малювання так: «Знати те, що малюєш, але малювати те, що бачиш».

Для того щоб нарисувати еліпс, достатньо побудувати квадрат, за допомогою його діагоналей визначити центр і вписати в нього коло через центри сторін і третини діагоналей.

А. Валаєр-Костер. Натюрморт з предметами мистецтва

20. НАТЮРМОРТ ТЕМАТИЧНИЙ

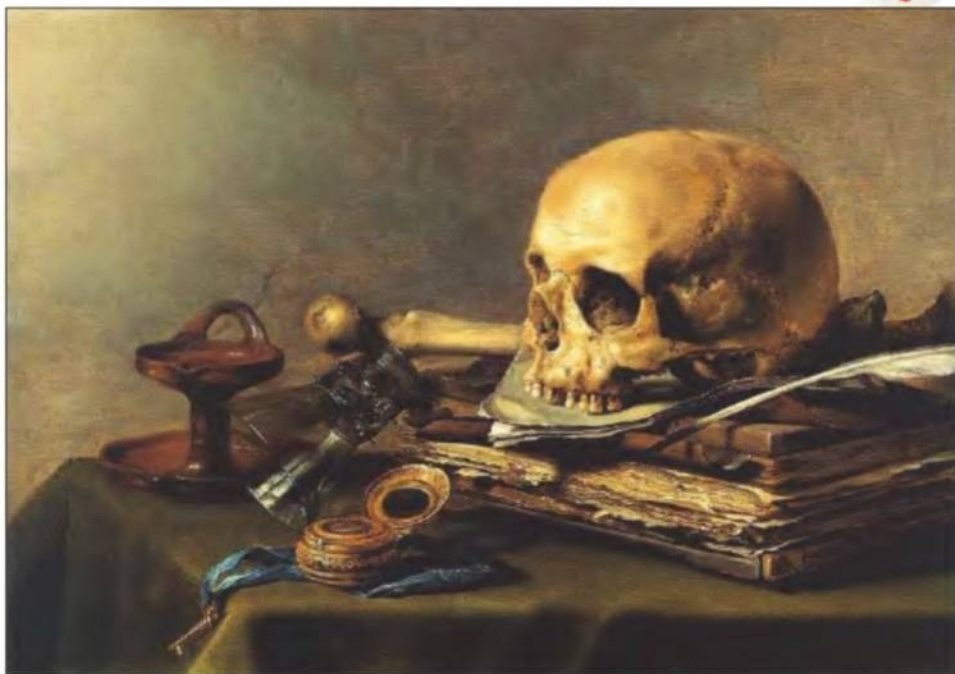
За своїм призначенням натюрморти можуть бути як навчальні, так і творчі, хоча одне не виключає іншого. Малюючи навчальний натюрморт, учневі доводиться вирішувати і творчі завдання – від композиції до завершення малюнка.

Творчість у роботі над натюрмортом починається з вибору теми, із задуму майбутнього твору. Ми самі розміщуємо вибрані предмети: пересуваємо їх, міняємо місцями, замінюємо один предмет іншим, доки не вийде те, що нам здається найкрасивішим. Малюючи ці речі, ми намагаємося передати форму, об'єм предметів, матеріал, з якого вони зроблені.

Дивлячись на твори старих і сучасних майстрів натюрморту, можна помітити важливу закономірність: усі речі, зображені на натюрморті, об'єднані спільним змістом, темою. Підбір речей – не випадковість. Кожна річ за змістом має доповнювати інші, як голос у хорових співах. Якщо, наприклад, до столового ножа та буханця хліба додати віник, то стане зрозумілим, що він тут ні до чого. А от до відра, табурета й ганчірки він буде логічним доповненням.

Ми мусимо ретельно відбирати предмети, адже вони мають співвідноситися також за розмірами і кольором. Маленькі

Ян Давідс де Хем. Натюрморт із черепом

предмети недоцільно малювати поруч з дуже великими. Їх просто не буде видно. А шляхетний стриманий колір поруч з яскравим, чистим буде виглядати сірим, брудним.

Кількість предметів має бути обмеженою, щоб натюрморт не був переповненим чимось зайвим. Речі іноді затуляють одна одну, що заважає виразити задум. Інколи навпаки, розміщені занадто окремо, вони здаються ніби випадково розсипаними.

Виявленню задуму художника має допомагати також освітлення. Слід вибирати таке освітлення, за якого предмети виглядали б найвиразніше. Загалом, перш ніж зображувати який-небудь натюрморт, потрібно вирішити, що ми за його допомогою хочемо висловити, яку сторінку різноманітного життя відобразити, які речі стануть «акто-

Віллем де Портер. Натюрморт зі зброєю і прапорами

О. Вилкова. Натюрморт зі свічкою і старою іконою

О. Михайлов. Натюрморт із глобусом

рами» нашої розповіді, оскільки через них художник відтворює оточення, показує смаки, професію і навіть характер людей, яким ці речі належали.

1. Розгляньте натюрморти на с. 112–114. Яка кольорова гама переважає? Який настрій вони передають? Яку назву ви б їм дали? Про що розповідають речі на цих натюрмортах?
2. Чи можна віднести до тематичного ваш улюблений натюрморт?

Учнівська робота. Літо (гуаш)

Учнівська робота. У селі (олівець)

Учнівська робота. Мистецтво (акварель)

Учнівська робота. Ранок (акварель)

Виберіть тему майбутнього натюрморту. Які предмети ви виберете для розкриття теми? Що кожен із предметів буде символізувати? Яка колірна гама й колорит краще підкреслять тему натюрморту?

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) зображення.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення кожної окремо: довжину до висоти й ширини. виправте помилки в побудові.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- На палітрі поруч підберіть колір, який відповідає кольору, наприклад, тла. Почати роботу фарбами краще з тих кольорів, які вам зрозуміліші.
- Порівняйте і спробуйте відтворити різницю відтінків різних частин натюрморту.
- Визначте, яка поверхня, частина натюрморту освітлена найяскравіше і як забарвлене тло поруч.
- Як змінюється відтінок кольору в тіні і на освітленій поверхні?
- Де найтемніша частина натюрморту загалом?
- Поспостерігайте, які різні півтонові співвідношення на різних поверхнях?
- Де створюється найбільший контраст?
- Наприкінці роботи подивіться на результат загалом – чи немає якихось деталей, які б заважали сприйняттю роботи з невеликої відстані. Для цього відійдіть на пару кроків і подивіться на роботу. Занадто світлі ділянки пригасіть, занадто темні – трошки висвітліть, якщо побачите, що в ході роботи викривилися пропорції, – виправте.

Шарден Жан Батист Сімеон (1699–1779) – французький художник. Коло тем Шардена – побутові сцени й натюрморти, а також портрети (здебільшого автопортрети). Картини майстра відтворюють спокійне повсякденне життя, позбавлене зовнішнього блиску, але сповнене маленьких радостей («Молитва перед обідом», «Повернення з базару», «Картковий будинок», «Хлопчик із дзигу»). Його натюрморти часто складаються зі звичайних предметів – фруктів і кухонного посуду, в яких майстер, однак, знаходить красу і навіть таємницю («Кошик з персиками», «Десерт (Бріюш)», «Мідний бак»). Своєрідним винятком є «Натюрморт з атрибутами мистецтва».

Жан Батист Сімеон Шарден.
Натюрморт з порцеляновим глечиком

ПРИГАДАЙМО!

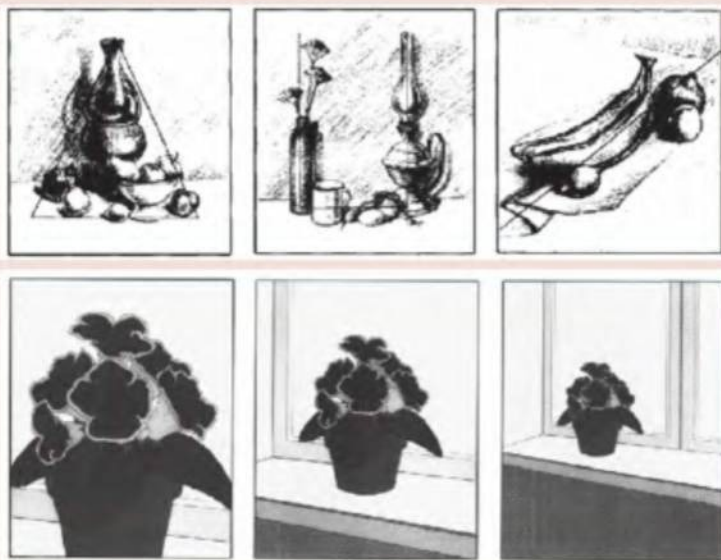
КОМПОЗИЦІЯ НАТЮРМОРТУ

Навіть про один предмет можна розповісти по-різному: зобразити його великим на передньому плані, показати середній план чи намалювати цей предмет малим на дальньому плані. Усе залежить від задуму художника.

Навіть на однаковому форматі аркуша враження від натюр-мортів виникає найрізноманітніше. Це відбувається тому, що композиція натюрморту, якщо він побудований з використанням симетрії, викликає відчуття сталості, рівноваги, спокою. Асиметричне чи діагональне розміщення предметів, навпаки, передає рух, неспокій, невірноваженість частин композиції.

Не слід думати, що предмети натюрмортів потрібно обов'язково розташовувати за схемою. Оригінальне композиційне рішення може виникнути внаслідок того, що, наприклад, яблука випадково красиво розсипалися на столі. Треба вчитися бачити красу звичайних речей, розвивати своє композиційне мислення.

У композиції натюрморту намагайтеся навчитися бачити загальну форму групи предметів, ансамбль форм, а не значущість кожної форми окремо. Це допоможе правильно розмістити натюрморт на аркуші, досягти його цілісності.

Схеми з книги Сокольникової Н.М. «Образотворче мистецтво. Основи композиції».

МАЙСТЕР-КЛАС

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА РИСУВАННЯ З НАТУРИ

Під час рисування з натури необхідно керуватися такими правилами.

1. Аркуш паперу має розміщуватися перпендикулярно до променя зору. Не можна під час роботи повертати папір.
2. Починати малювати варто легкими, ледь помітними лініями.
3. У процесі роботи необхідно йти від загального до конкретного, від великої форми до деталей, а наприкінці роботи повертатися знову до загального, підкорюючи окреме цілому.
4. Увесь час потрібно перевіряти і уточнювати пропорції предметів в усіх їх частинах і на всіх етапах роботи, а помічені помилки виправляти негайно.
5. Увесь рисунок виконується одночасно. Не можна закінчувати його частинами.
6. Під час роботи треба весь час порівнювати предмети між собою за розмірами і силою світла, знаходити і будувати пропорційні співвідношення на рисунку. Не можна порівнювати окремо яку-небудь деталь рисунка з тією самою деталлю в naturі, порівнювати треба декілька співвідношень у naturі з відповідними співвідношеннями на рисунку.
7. Зображуючи naturу, треба думати про сутність рисунка: точність пропорцій, конструкцію, про перспективну побудову, виявлення головного і характерного.
8. Цілісність тональних відношень у рисунку завершується в останній стадії зображення – узагальненням.

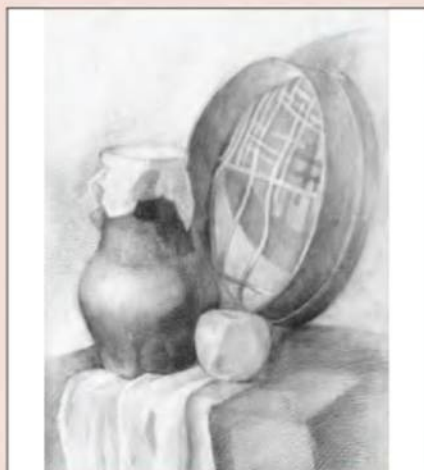
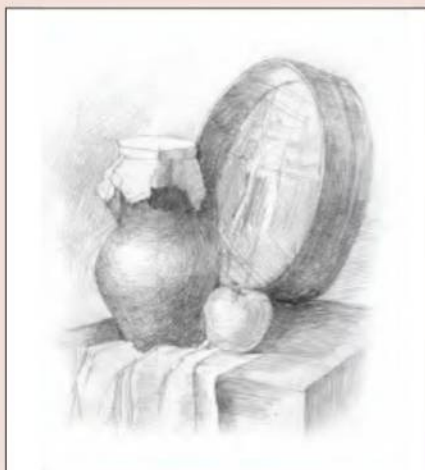
Коротко нагадаємо риси, що визначають цілісність зображення:

- а) точність перспективної побудови;
  - б) ретельна пропрацьованість і чіткість переднього плану;
  - в) поступове ослаблення ступеня освітленості з віддаленням форми в глибину рисунка;
  - г) велика пропрацьованість поверхні на передньому плані і узагальненість затемнених поверхонь;
  - д) витриманість тональних співвідношень зображення.
9. Під час рисування з натури слід підкреслити роль художніх матеріалів. Не все можна зображувати будь-яким матеріалом. Зміст ми сприймаємо через художню форму і конкретний матеріал, у якому ця форма виконується.

У кожного матеріалу можуть бути особливі естетичні якості (не менш важливі, аніж його прикладні корисні властивості). Наприклад, підготовка рисунка для фрески зазвичай виконується вуглем, але не олівцем. Ескізи для ліногравюри роблять здебільшого тушшю, щоб наблизитися якось до матеріалу, в якому буде реалізований задум. Естетичні якості матеріалу полягають у здатності того чи того матеріалу якось впливати на наші почуття. Художник у своїй творчості вдається до того матеріалу, який найліпше сприяє виявленню художнього задуму. Це стосується як скульптури, так і живопису або графіки.

Етапи роботи над малюнком

В. Дроніцин. Натюрморт зі скрипкою. Фото

21. НАТЮРМОРТ У РІЗНИХ ВИДАХ МИСТЕЦТВА

Живописний натюрморт є, звичайно, найпопулярнішим. Адже саме він дає змогу не лише передати форму предметів та особливості їхнього освітлення, а й відтворити їх майже такими, якими вони є насправді. Фрукти, скляний чи навіть срібний посуд, гаптовані тканини – усе це натюрмортисти минулого вміли відтворювати з надзвичайною майстерністю. Чимало чудових натюрмортів створюють і сучасні живописці.

С. Железняк. Кавун і айстри.
Живопис: полотно, олія.

Проте цей жанр існує не лише в живописі. Графічні натюрморти, виконані аквареллю чи гуашшю, можуть бути не менш яскравими. Проте такі графічні техніки, як лінорит чи офорт вимагають від натюрмортиста особливої майстер-

Фернандо Ботеро. Натюрморт з кавуном.
Скульптура: бронза

Джакомо Манцу. Стілець із фруктами.
Скульптура: бронза

ності – адже в його творі не буде кольору або колір цей буде досить умовним. Тому інші художні засоби – лінія, пляма, освітлення, а також вдала композиція – стають особливо важливими. Вдалі графічні натюрморти є іноді навіть виразнішими за живописні, адже задум художника відчувається в них краще.

Скульптурні натюрморти створюють дуже рідко, зазвичай як експеримент. Щоправда, цей жанр є досить популярним у декоративній скульптурі. Мабуть, ви бачили в старовинних парках мармурові вази, іноді навіть з квітами і фруктами (зви-

Н. Пухінда. Осінній натюрморт.
Графіка: акварель, гуаш

І. Кир. Натюрморт зі скляним посудом.
Графіка: пастель

О. Давидова. Натюрморт. Графіка: ліногравюра

чайно ж, мармуровими). Рельєф, який зображує книжки, може прикрасити бібліотеку, а скульптурне зображення різних наукових приладів – пам'ятник відомому вченому.

У декоративно-ужитковому мистецтві дуже популярними є зображення квітів. Їх можна вважати натюрмортами. Славетна українська художниця Катерина Білокур створювала і справжні натюрморти, з овочами, фруктами, глеками і караваєм хліба.

Натюрморт-інсталяція з різних предметів театрального вжитку

Звичайно, жанр натюрморту існує і в художній фотографії. Нині він є надзвичайно популярним і розповсюдженим, адже рекламні фотографії посуду чи, наприклад, фотографії страв у кулінарних книгах є саме натюрмортами! До цього жанру звертаються і справжні майстри. Нерідко вони навіть відмовляються від кольору, створюючи чорно-білі знімки і саме так розкриваючи красу й загадковість звичайних речей.

Учнівські роботи:

1. Натюрморт виконано тушшю, пензлем і гелевою ручкою.
2. Натюрморт виконано пастеллю на тонованому папері.
3. Натюрморт виконано аквареллю.

1. Чому живописний натюрморт є найпопулярнішим?
2. У яких ще видах мистецтва існує жанр натюрморту?

Створіть натюрморт в обраному виді мистецтва: можна створити живописне зображення, графічний твір або навіть скульптуру чи скульптурний рельєф.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) зображення.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення кожної окремо: довжину до висоти та ширини.
- Виправте помилки в побудові.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- На палітрі поруч підберіть колір, який відповідає кольору, наприклад, тла. Почати роботу фарбами краще з тих кольорів, які вам зрозуміліші.
- Порівняйте і спробуйте відтворити різницю відтінків різних частин натюрморту.

МАЙСТЕР-КЛАС

ЕТАПИ РОБОТИ
НАД НАТЮРМОРТОМ

Для роботи з фарбами треба підготувати папір. Можна скористатися альбомом з цупкими аркушами паперу. Щоб папір не деформувався від води під час роботи, аркуш краще наклеїти по периметру (якщо є така можливість) на дощечку-планшет або використати спеціальну склейку з акварельного паперу, яку можна придбати в магазині.

1. На аркуш спробуйте нанести лінійне зображення натюрморту чи іншої натури. Це робиться з урахуванням вимог композиції (їх було розглянуто під час опису етапів роботи над рисунком). Рисунок під живописну роботу має бути лінійним, без штрихування і зайвих ліній, чистим, легким.

2. Перед тим як почати працювати фарбами, корисно буде зробити швидкий етюд – враження від постановки (натури). Цей етюд потрібен тому, що в процесі роботи очі поступово стомлюються і перестають сприймати колір із початковою свіжістю. А перше найемоційніше враження від колірних співвідношень зберігатиметься в етюді.

3. Починайте писати фарбами по всій площині аркуша, широко, без зайвої деталізації, залишаючи недоторканими тільки місця полисків. Під час першого прописування не зловживайте «складними» кольорами, бо в подальшій роботі може виникнути відчуття «забрудненості» кольору.

4. Подальша робота полягає в безперервному порівнянні тональних і колірних співвідношень. Вам потрібно позначити, яка частина роботи має найтепліше забарвлення, яка – найхолодніше, де в натурі найтемніше місце, а де – найсвітліше. Ці місця будуть орієнтирами у вашій подальшій роботі.

5. Поступово просуваючись до завершення майбутнього натюрморту, ви можете помітити якусь помилку в кольорі. Тоді на палітрі знайдіть такий відтінок, який можна додати до зображення, щоб воно стало подібнішим до натури. Наприклад, помітивши, що тло в роботі холодніше, ніж у натурі, достатньо перекрити його тонким шаром фарби теплого кольору. Доповнивши один одного, верхній і нижній шари фарби дадуть потрібний відтінок. Таке прозоре перекриття одного кольору іншим називається «лесуванням».

Пишучи тіні, треба стежити, щоб вони не вийшли брудними, чорними. Кожна тінь має свій колір. Відпрацьовувати деталі фарбами буде набагато важче, ніж олівцем. Для цього треба мати пензлик з тоненьким кінчиком. Як і в рисунку, робота виконується від загального до конкретного, до дрібниць, а потім у зворотному напрямку – до узагальнень. Наприкінці уважно все порівняйте і визначте найсвітліші місця, «пригасивши» те, що заважає, поглибте найтемніші плями, якщо вони недостатньо темні, порівняйте колірні співвідношення.

Малюнок олівцем

Перше прописування

Проробка тональних колірних співвідношень у натюрморті

Закінчена робота

Розділ 4. СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧНА КАРТИНА

Пітер Брейгель-старший. Селянський танок. Пітер Брейгель так виразно зображував побут селян, що навіть отримав прізвисько «Мужицький».

22. СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧНА КАРТИНА. ПОВУТОВИЙ ЖАНР

На уроках літератури вам траплявся термін *сюжет*. Його значення, мабуть, не викликало ніяких труднощів. Сюжет – це те, про що розповідається у творі. Чи можна вживати це слово щодо картини чи малюнка? Можна, якщо ми бачимо на них зображення подій. Сюжет художнього твору є надзвичайно важливим, хоча й не головним.

Великі майстри, звертаючись до традиційних сюжетів, щоразу знаходять у них щось нове, важливе для своєї епохи. Майстри Середньовіччя могли поєднати в картині кілька подій, що сталися з одним і тим самим персонажем. Тоді його зображення виникало в композиції кілька разів. А по краях ікони зображували ніби віконечка

Ікона – зображення сцени чи персонажа зі Святого Письма, виконане за правилами – канонами, прийнятими церквою.

Сандро Боттічеллі. Сцени з життя святого Зіновія.
Художник зобразив свого героя тричі, причому двічі –
навіть в однаковому одязі.

(клейма), у яких розміщували різні епізоди з життя героя картини, наприклад чудеса, які створив цей святий.

У добу Відродження художники почали зображувати на картині тільки один епізод – той, який вони вважали найголовнішим і який виражав зміст оповіді.

Художні твори, що відображають повсякденне життя, належать до **побутового жанру**. Іноді їх називають просто жанровими.

Побутові сцени з'являються в добу неоліту, у первісних художників. Потім, згодом, дуже ретельно фіксували всі подробиці свого побуту давні єгиптяни. Побутовими сценами часто прикрашали грецькі вази. У добу Середньовіччя і Відродження художники намагалися наблизити біблійні сюжети до сучасного їм побуту. Персонажі Біблії та Євангелій були одягнені так, як

Діонісій. Митрополит Олексій
з життєм

Жан Мілле. Збирачки колосся

одягалися середньовічні селяни, городяни й лицарі, і мешкали в таких самих замках і будинках.

Багато картин на побутову тематику створив великий фламандський художник XVI ст. Пітер Брейгель-старший. Справжній розквіт побутового жанру припадає на XVII ст. Картини невеликого формату для помешкань на теми повсякденного життя створювала велика кількість голландських художників, так звані «Малі голландці». На їхніх картинах ми можемо побачити сімейні свята, гру в карти, візит лікаря до хворого, події і ситуації, дуже поширені і звичні в житті людини.

У творчості художників XIX ст., як-от Жан Франсуа Мілле, картини, малюнки, гравюри викривали недоліки людей і суспільного життя, викликали в глядачів співчуття до знедолених. До побутового жанру часто зверталися Т.Г. Шевченко та інші українські художники.

1. Що таке сюжет у живописі? Якими є сюжети картин, наведених у розділі?
2. Як зображували жанрові сцени художники різних часів?

М. Пимоненко. Суперниці. Картина зображує типову побутову сцену.

3. Уважно роздивіться запроповану вам картину побутового жанру. Які події передували тому, що зображено на ній? Що, на вашу думку, відбудеться потім? Чому художник зобразив саме цей момент?

Намалюйте композицію-спогад у теплому або холодному колориті.
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Вирішіть, які зображення будуть більшими, а які – меншими.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- На палітрі поруч підберіть колір, який відповідає кольору, наприклад, тла. Почати роботу фарбами краще з тих кольорів, які вам зрозумілі.
- Порівняйте і спробуйте відтворити різницю відтінків різних частин малюнка, де створюється найбільший контраст.

ПРИГАДАЙМО!

ЯК РОБИТИ ЕСКІЗ

Ескіз – це проект картини, перший етап роботи над нею. В ескізі визначають формат, розмір зображення, точку спостереження, висоту горизонту. У багатьох варіантах ескізів треба домогтися найбільшої виразності рішення, правдиво розмістити об'єкти, предмети, згрупувати фігури, знайти смисловий центр, який привертатиме головну увагу глядача. У композиції не повинно бути зайвих фігур, байдужих до подій. Кожна фігура мусить мати свої значення в загальному задумі, і вся обстановка має допомагати його розкриттю.

І. Левітан. Ескізи пейзажу. Ранок. Узлісся

На відміну від театру і літератури, твір образотворчого мистецтва завжди передає тільки один момент.

Ескіз може вважатися прийнятним, якщо зміст картини читається з першого погляду її основна думка зрозуміла.

Розробляючи ескіз у кольорі, дуже важливо знайти саме той колорит, який правдиво характеризував би подію, яка відбувається, доповнював емоційний вплив картини. Не можна випадково і непродумано розмальовувати зображувані об'єкти і фігури. Колорит картини має відповідати тоновим і колірним умовам зображуваного моменту, часу дня, стану погоди. В остаточному результаті

весь колірний лад ескізу має слугувати виявленню композиційного центру і доповнювати емоційний вплив картини.

І. Рєпін. «Бурлаки на Волзі»

І. Рєпін. Ескіз картини «Бурлаки на Волзі»

І. Рєпін. Картина і ескіз картини «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Створенням цього ескізу художник не обмежився. Відомо декілька варіантів самої картини, які знаходяться в різних музеях.

МАЙСТЕР-КЛАС

ЕТАПИ РОБОТИ
НАД КОМПОЗИЦІЄЮ

Найголовніше і найцінніше, із чого починається композиція, – це її задум. Треба відчутти спорідненість, відгук у душі теми, яку вибираєте. Основний закон композиції – побачити в природі головне, закономірне й звільнити його від зайвих, другорядних деталей.

1. Перший етап – ескіз-пошук, у якому ми окреслюємо основне композиційне рішення, визначаємо головних героїв. Таких пошукових ескізів має бути декілька, з них потім потрібно вибрати кращий, найвиразніший. В ескізі зображувати треба не дрібниці, а цілі фігури, групи людей, силуети будинків, дерев тощо. У цьому ескізі-пошуку вирішуйте відразу і тональні співвідношення майбутньої композиції.

2. Другий етап – збір допоміжного матеріалу: начерки з натури, замальовки пейзажні, інтер'єрні, костюмів, предметів, робота з допоміжною літературою. Малюючи композицію на історичну тему, не зайве поцікавитись, який одяг носили люди того часу, якими речами користувалися. А, скажімо, якщо тлом композиції є пейзаж, зробити натурні етюди, попрацювати на пленері. Для кожного персонажа корисно знайти реальний прототип, зробити начерк з натури.

3. Наступний крок – це перенесення ескізу на великий аркуш. Треба стежити за тим, щоб під час перенесення малюнка не «збити» композицію. Для цього існує старовинний спосіб, яким користувалися ще художники Давнього Єгипту, – перенесення по квадратах. Зображення в маленьких квадратах ескізу має відповідати квадратам головного аркуша. Потім лінії, що поділяли папір на квадрати, витирають і залишається тільки збільшене зображення. Після цього ви можете починати працювати фарбами.

Доцільно зауважити, що колірне рішення вам краще зробити задалегідь також на маленькому кольоровому ескізі. Покривши кольором усю поверхню композиції, треба від загального переходити до дрібниць.

Етапи роботи над композицією

Закінчена робота

Мікеланджело Мерізі да Караваджо (1573–1610) – видатний італійський художник. Улюбленим жанром майстра були побутові сцени. Навіть біблійні та євангельські події Караваджо зображує як епізоди з повсякденного життя. Картину художника «Кошик з фруктами» вважають одним з перших європейських самостійних натюрмортів.

У своїх творах Караваджо сміливо поєднує яскраве освітлення фігур персонажів, особливо їхніх облич, з глибокою темрявою тла. Ця манера отримала назву «караваджизм» і використовувалася численними художниками XVII ст. Найвідоміші твори Караваджо: «Вах», «Ворожка», «Кошик з фруктами», «Лютніст», «Прикликання апостола Матфея», «Успіння».

Мікеланджело Мерізі да Караваджо. Ворожка

Пимоненко Микола Корнилович (1862–1912) – український художник. Народився в сім'ї різьбяря по дереву. Навчався в школі М.І. Мурашка, потім – у Петербурзькій академії мистецтв. Член Товариства пересувних художніх виставок. Жив і працював у Києві. Відомий насамперед як майстер побутового жанру. М. Пимоненко поєднує сцени повсякденного життя з поетичними українськими пейзажами, що надає його творам особливої чарівності. Найвідоміші твори М. Пимоненка: «Святочне ворожіння», «По воду», «Жертва фанатизму», «В похід», «Перед грозою», «Суперниці».

М. Пимоненко. Святочне ворожіння

Козак Мамай — захисник українського народу, степовик, мандрівник, воїн, мудрець і казкар в одній особі.
Давній термін «мамаювати» означає мандрувати, козакувати, вести козацький спосіб життя, «ходити на мамая» – іти навмання.

23. ПОВУТОВИЙ ЖАНР У НАРОДНОМУ МИСТЕЦТВІ

Майстри народного мистецтва є зберігачами традицій, що існують уже не одне століття, а іноді й тисячоліття. Звичайні, щоденні події можуть здатися поряд із цим чимось швидкоплинним і випадковим. Проте побутовий жанр існує й у народному мистецтві. Повсякденні сценки зображуються із спостережливістю та гумором. Сільські роботи, свято, подорож до ярмарку, весілля – усі ці події є зрозумілими для глядача всіх часів. Персонажі народного мистецтва живуть у гармонії з природою, адже є її частиною.

У деяких різновидах народного мистецтва, як-от килимарство, художнє ткацтво, гутне скло, побутового жанру майже немає. Дуже рідко трапляється він також у вишивці. Проте в кераміці, різьбленні по дереву, плетенні з рогами й особливо в народному розписі побутовий жанр мав і нині має неабияку популярність.

Розписуючи посуд, особливо тарілки, українські народні майстри зображували не лише декоративні, а й побутові моти-

Декоративна таріль.
Петриківський розпис

В. Семенюк. Козак Мамай.
Декоративний розпис

ви. А керамічні кахлі з Косова взагалі є справжньою енциклопедією побутових сюжетів.

Опішня – славетний осередок української кераміки. Тут уже не одне століття створюють декоративний посуд і дитячі іграшки. Але, наприклад, опішнянські майстри Гаврило Пошивайло і Олександра Селюченко нерідко виконували також керамічні побутові сценки – «Вершники», «Куми», «На ярмарок».

Майже виключно в побутовому жанрі працював майстер різьблення по дереву Антон Штепа. «Пряля», «Колядка»,

М. Кікоть.
Скульптурна композиція
«Біла вориння». Косів

Фігурки українців. с. Опішня

«Доярка», «Медсестра» – деякі з його творів. Яків Ремінецький, майстер плетення із соломки і рогами, створив «Гончара», «Ковалю», композицію «На побачення» та ін.

Побутовий жанр мав популярність і в Петриківці – відомому осередку декоративного розпису. До нього тут зверталися Надія Білокінь, Марфа Тимченко та інші митці.

Численні твори побутового жанру виконала славетна народна майстриня Марія Приймаченко. Серед них – «Маруся мичку прядла», «Під дубом криниця», «Українське весілля», «Масляна». Одночасно події тут відбуваються серед дивних дерев і величезних квітів, а коні стають рідними братами казкових звірів Марії Приймаченко – Дикої Волезахи, Морської Ключниці або Дикого Горботруса. До побутового жанру часто зверталися й звертаються також інші відомі народні майстри – Анастасія Рак та Іван Сколоздра. Вони працюють у техніці розпису на склі.

1. У чому особливості побутового жанру в народному мистецтві?
2. У яких різновидах народного мистецтва побутовий жанр є особливо популярним?

1. Створіть композицію-витинанку на тему народної пісні.
2. Створіть композицію Козак Мамай.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, ножиці, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

Учнівські роботи: 1 – витинанка «Стрільці», 2 – Козак Мамай

КОЗАК МАМАЙ В НАРОДНОМУ МИСТЕЦТВІ.

О. Ковтун.
«Мамасве озеро»

Оповіді про козака Мамая існують серед народних легенд, переказів, приказок. Та чи не найкраще його образ відтворений у народному живописі: в оксамитовому жупані, сап'янових чоботях і синіх шароварах; кругла поголена голова з хвацько закрученим за вухо «оселедцем», довгі вуса, чорні брови, карі очі, тонкий ніс, рум'яні шоки – перед вами портрет красеня-молодця, яким він склався в народній уяві.

Козака Мамая на таких картинах завжди малювали з кобзою, що є символом співучої душі народу. Кінь на картині символізував народну волю, дуб — його могутність. Часто на малюнках ми бачимо зображення списа з прапорцем, козацького штофа і чарки. Це були речі, пов'язані зі смертю козака, – спис ставили на місці поховання, штоф і чарку клали в могилу – вони нагадували про скороминушість життя та козацьку долю, у якій загроза смерті в бою була повсякденною реальністю.

Такі картини малювали на полотні, на стінах будівель, віконцях, кахлях, скринях, посуді, вуликах і навіть на дверях яскравими, соковитими фарбами часто з написом: «Я козак Мамай, мене не займай». Це свідчило про доброту, незалежність та веселу вдачу хазяїв господи. Згадані малюнки, що дійшли до нашого часу, не тільки вдало прикрашали домівку, а й розповідали про смаки та світогляд господарів.

За народними переказами, козак Мамай був православним, мав дар зцілювати хворих і ходити по воді, тому прості люди шанували його як святого і його образ вішали у хаті поряд з образами інших святих.

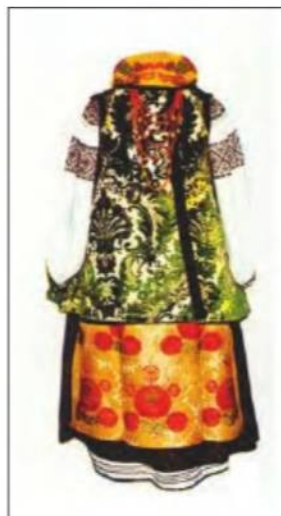
Розділ 5. ЖАНРОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

24. УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ

Національний костюм – яскраве і самобутнє культурне явище. У народному костюмі відбилися спільність походження й історичної долі, взаємовплив культур сусідніх народів. Зберігаючи ознаки різних епох, костюм є джерелом вивчення історії.

Жіночий одяг складався з вишитої сорочки і поясного одягу – поневи. Понева – загальнослов'янський елемент традиційного одягу, що прикриває тіло жінки ззаду і кріпиться на талії. В українок поневу почали називати дерга і запаска (пов'язаний одяг), плахта (святковий, розшитий одяг). З ХІХ ст. стали носити зшиті спідниці. У прохолодну погоду носили безрукавки (корсетки, кептарі тощо). Сорочка була зазвичай прикрашена вишитим або тканим орнаментом по коміру, подолу, на рукавах. Орнамент виконував не тільки естетичну, а й оберегову функцію, захищаючи господарку одягу від злих духів, хвороб та ін. Основним верхнім одягом жінок була свитка з білого сукна.

Дівчата заплітали волосся у коси, укладали їх навколо голови і прикрашали стрічками, квітами, живими або з вощеного

Жіноче святкове вбрання (ХІХ ст.)

Жіночі прикраси

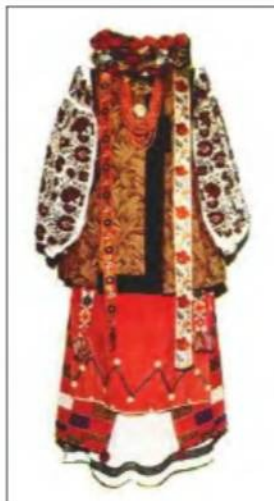
цінністю вважалися коралі. Особливе місце серед шийних прикрас належить дукачам – різноманітним ювелірним виробам на основі монет.

Велику популярність у жінок мали вироби з бісеру, різноманітні сережки та каблучки.

Чоботи носили чорні або червоні. Святковим взуттям у теплу погоду були черевички, а повсякдень носили взуття із сиром'ятної шкіри – постולי і личаки.

Чоловічий костюм складався із заправленої у штани сорочки, безрукавки і пояса. Пояс взагалі був обов'язковим елементом одягу. На поясах носили предмети повсякденного вжитку, вони були яскравою прикрасою одягу і показником достатку. Тільки маленькі діти могли не носити пояса.

Чоловіки стригли волосся на голові «під горщик» («під макітру»). Молоді й середніх літ чоловіки голилися, залишаю-

Дівочий одяг (XIX ст.)

Чоловічий костюм

чи лише вуса. У XV–XVII ст. голили й голову, залишаючи оселедець. Бороди носили тільки старі чоловіки. Улітку головним убором був солом'яний капелюх (брить), в інший час – повстяна або каракулева шапка. На ноги бідні селяни взували постолы – стягнуті шматки сиром'ятної шкіри або личаки, заможні ж носили чоботи.

Восени та взимку і чоловіки, і жінки носили опанчу (довгий дорожній одяг з капюшоном, прикрашений кольоровими шнурами), кобеняки (прообраз плаща), кожухи. Усі ці види одягу відомі ще із часів Київської Русі.

Характерною рисою традиційного українського одягу була його декоративність, яка досягалася багатими вишивками, аплікаціями, різноманітними дорогими прикрасами. В одязі відображалися особливості регіонів України. За вишивкою на сорочці, по тому, як її було скроєно, за головним убором (особливо це стосується жінок) можна було точно визначити, з якого регіону України людина. За костюмом можна було робити висновок про те, хто перед тобою – ремісник, землевласник, козацький старшина, рядовий козак, селянин, міщанин чи торговець.

Кептар (Гуцульщина, кінець XIX ст.)

О. Сало. Колекція жіночого одягу за мотивами покутського народного вбрання

1. Які традиційні українські прикраси актуальні й сьогодні?
2. Які характерні частини народного костюма носили в Україні? Назвіть їх.

Спробуйте створити ескіз сучасного жіночого й чоловічого одягу з елементами народної традиції. Вирішіть, святковий чи повсякденний одяг ви проектуватимете.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, кольорові олівці.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) зображення.
- Згадайте свої знання з побудови тіла людини.
- Олівцем легко позначте обриси одягу, щоб мати змогу витерти невдалі лінії, не завдаючи шкоди паперу.
- Виправте невдалі, на ваш погляд, обриси.
- Продумайте та вирішіть, якими зробити деталі одягу: які орнаменти прикрашатимуть тканину, чи буде вона однотонна, чим буде оздоблено одяг.
- Контрастні чи стримані кольори переважатимуть
- Чи буде в одязі на чомусь акцентуватись увага.
- Яке взуття, головні убори та прикраси доповнюватимуть одяг, щоб створити повноцінний ансамбль, костюм.

Які елементи народного одягу є в вашій родині? Чи й досі вони в ужитку?

25. ШЕВЧЕНКО-ХУДОЖНИК

Деяких людей природа щедро обдарувала багатьма талантами. Таким був і Тарас Шевченко – великий народний поет, мислитель, один з найвидатніших майстрів українського живопису та графіки.

Тарас Григорович Шевченко народився в сім'ї кріпака, але в одинадцять років залишився круглим сиротою. Він змалку відчув потяг до малювання. Прагнучи оволодіти мистецтвом малярства, «пішов у науку» до дяків-малярів, але замість навчання вони примушували хлопця прислужувати їм. Незабаром управитель пана Енгельгардта

Т. Шевченко. Автопортрет

Т. Шевченко. Селянська родина

Т. Шевченко. Дві дівчини

повернув п'ятнадцятирічного хлопця до поміщицького двору, панським «козачком». Подорожуючи зі своїм паном, Шевченко за будь-якої нагоди копіював репродукції, картини, виконані народними майстрами.

У 1832 р. пан Енгельгардт віддав Шевченка для навчання петербурзькому художнику-декоратору В. Ширяєву. В його артілі молодий учень засвоїв різні техніки живопису: аквареллю, олійними та клейовими фарбами. Під час «білих» ночей Шевченко любив малювати в Літньому саду Петербурга. Одного разу за цим заняттям його побачив

учень Академії мистецтв І. Сошенко. Він познайомив Шевченка з поетом В. Жуковським і художником К. Брюлловим. Шевченко багато чув про Брюллова, захоплювався його твора-

Т. Шевченко. Пожежа в степу

ми. Малюнки Шевченка надзвичайно сподобалися Брюллову. Він намалював портрет В. Жуковського, який потім розіграли в лотерею, а на виручені гроші (2500 карбованців) Шевченка викупили з кріпацтва. Це сталося 1 квітня 1838 року. Наступного ж дня Шевченко почав відвідувати рисувальні класи Академії, де успішно навчався, одержував високі оцінки. Тричі його нагороджували срібними медалями. У цей час він захоплювався творчістю «божественного» Карла – так сучасники називали Брюллова. Серед творів цього періоду відзначаються «Циганка-ворожка», «Катерина», серія офортів «Мальовнича Україна», «Портрет Є. Гребінки».

Репродукція – відтворення картини або рисунку засобами друку.

Артіль – об'єднання майстрів, які працюють разом над великим замовленням.

Після навчання в Академії мистецтв Шевченко повернувся в Україну. За дорученням Київської археографічної комісії він протягом майже двох років подорожував Україною і робив замальовки пам'яток старовини.

У 1847 році за участь у політичній організації Кирило-Мефодіївське братство Шевченка відправили рядовим солдатом в Орську фортецю, що загубилась у далеких оренбурзьких степах, із заборону писати й малювати, а потім – у Новопетрівсь-

Т. Шевченко. Шевченко серед товаришів

Учнівські роботи за мотивами творів Т.Г. Шевченка

ку фортецю на півострові Мангишлак. Але Шевченко продовжував творити. Він виконав ряд портретів, малюнків на сюжети казахського побуту, серію сепій «Блудний син». Їх можна побачити в експозиції Національного художнього музею України.

У 1857 р. Шевченка було звільнено. Спочатку він мешкає в Нижньому Новгороді, а через рік повернувся до Петербурга. У цей час Шевченко написав багато портретів та автопортретів. У 1860 році рада Академії мистецтв затвердила його в званні академіка гравюри. Це була перемога таланту, праці, волі над тяжкою долею.

1. Пригадайте першу частину повісті «Широкий шлях» В. Стефаника – «В бур'янах». Які дитячі враження Т. Шевченка могли відбитися в його подальшій творчості художника?
2. Уважно роздивіться репродукції творів Т. Шевченка в нашому підручнику. З якими віршами Кобзаря вони у вас асоціюються?
3. Поміркуйте разом: яким мистецьким жанрам Шевченко-художник віддавав перевагу і чому?

Намалюйте ілюстрацію до творів Шевченка.
Намалюйте композицію-спогад у теплому або холодному колориті.
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

26. ВІБЛІЙНА ТЕМА В МИСТЕЦТВІ

Величезну кількість художніх творів присвячено біблійній темі. І це цілком природно. Біблію можна вважати енциклопедією людських характерів, життєвих ситуацій. Тому уважний митець завжди знаходив у ній щось подібне до своїх почуттів і поглядів.

Крім того, у Західній Європі до початку доби Відродження, а в Україні до XVII ст. релігійна тема впевнено панувала в мистецтві, бо воно було засобом ознайомлення з християнським ученням тих, хто не вмів читати.

За часів, коли християнство було визнано офіційною релігією Римської імперії, релігійне мистецтво набуло значного поширення. Мозаїками та фресками прикрашали храми. Для церков, громадських установ, звичайних людей писали ікони. Релігійні рукописи доповнювали ілюстраціями. В іконах, стінопису, мініатюрах (мініатюра — ілюстрація, малюнок у середньовічному рукописі) відображували епізоди із життя Христа, Богородиці, святих.

Із введенням у Київській Русі в 988 р. християнства всі види релігійного живопису набули розквіту. Згадаймо стінопис і мозаїки Святої Софії, ікони, старовинні книги, що зберігаються в українських музейних збірках і художніх колекціях інших країн світу.

У часи Середньовіччя з'явилося мистецтво вітражу. Спочатку воно

М. Врубель. Богоматір з немовлям. Фрагмент іконостасу Кирилівської церкви в Києві

Мікеланджело. Мойсей

Дмитро Солунський.
Мозаїка із Софії Київської

Фрагмент мозаїки із Софії Константинопольської, друга половина XIII ст.

було представлено в країнах Західної та Центральної Європи, а потім в католицьких храмах інших континентів.

У країнах, де поширився католицизм, існувала скульптура, що зображувала біблійних героїв. Один з кращих зразків скульптури – Давид роботи Мікеланджело.

До біблійних тем зверталися видатні митці не лише минулого, а й нашого століття, бо проблеми сенсу життя, людських стосунків і вчинків для людини завжди є хвилюючими й актуальними.

1. Які мистецькі твори на біблійну тему ви бачили? До якого виду мистецтва вони належали (живопис, скульптура, монументальний живопис)?
2. Уявіть, що ви – середньовічний художник і створюєте картину, на якій дійсність відображено в кількох послідовних епізодах, об'єднаних в одній композиції. Потім уявіть себе сучасним митцем, який має зобразити тільки один із цих епізодів. Який момент ви вибрали б для своєї картини і чому?

Учнівські роботи. Янголи

1. Створіть зображення янгола в техніці витинанки чи іншій, яку ви оберете.
2. Створіть орнамент, імітуючи мозаїку, користуючись порадами в підручнику на ст. 151.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, ножиці.

Разом з батьками створіть мозаїку в техніці кракле.

ТЕХНІКА КРАКЛЕ

Ячна шкаралупа — найдоступніший матеріал для мозаїки. Вона ламка, хоча водночас за твердістю наближується до мармуру, вона легко ламається руками, але на її поверхні майже не буває подряпин. Ячну шкаралупу використовують для виконання мозаїки в техніці кракле, коли окремі шматочки шкаралупи наклеюють на поверхню. При розрівнюванні шкаралупки розламуються на багато дрібних шматочків, які утримує тонка плівочка, що знаходиться з внутрішнього боку. Тріщинки створюють сітчасті узорі, майже непомітні. Ця техніка давня, у східному лаковому живописі митці наклеювали ячну шкаралупу в тих фрагментах малюнка, де потрібно було зобразити скелю чи кам'яну стіну, вкриту тріщинками, а розсіпом дрібних кольорових шкаралупок імітували цвітіння весняних садів.

МОЗАЇКИ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Мозаїка – вишуканий і прекрасний різновид монументального мистецтва, у якому зображення викладається на стіні з маленьких кубиків особливого непрозорого скла – смальти. Надзвичайно чудовими були мозаїки Візантії, де працювали краші середньовічні митці. Після прийняття Київською Руссю християнства (у 988 р.) візантійські майстри працювали і в Києві, де в них з'явилося чимало талановитих учнів. У Софійському соборі збереглися справжні шедеври мозаїчного мистецтва – «Оранта» (Богоматір), «Благовіщення», «Євхаристія» та інші. Собор прикрашають також численні декоративні композиції з мозаїки – рослинні орнаменти, жоден з яких не повторюється. Мозаїки з іншого київського храму – Михайлівського Золотоверхого – зберігаються нині в музеях. Прекрасними були також мозаїки Успенського собору Києво-Печерської лаври, але вони загинули під час Вітчизняної війни в 1941 р.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ЕСКІЗОМ МОЗАЇКИ

1. Спочатку з картоплі виріжте штампи різної форми (або попросіть дорослих допомогти вам у цьому).

2. Розведіть фарби різного кольору, підготуйте їх до роботи.

3. На папері позначте контури ескізу мозаїки.

4. Відбитками від штампів різної форми почніть заповнювати ці обриси.

5. Ті ділянки паперу, які залишилися зовні, слугуватимуть тлом. Заповніть їх відбитками іншого кольору.

ІКОНОПИС

А. Рубльов. Трійця

Богоматір Володимирська.
Візантія

Традиція малювання ікон прийшла до нас із Візантії. У православній культурі іконі належить значне місце: вона ніколи не сприймалася лише як твір мистецтва. Насамперед ікона – це зображення, яке навчає віри в Бога.

Ікона є своєрідним вікном у духовний світ, тому вона має особливу мову, де кожен знак – символ. За допомогою цієї мови ікона передає інформацію подібно до письмового тексту, літери якого необхідно знати, щоб зрозуміти зміст. Так, риба – християнам нагадувала про апостолів, більшість з яких були рибалками, а також про слова Христа, що навіть земний батько на прохання сина подасть рибу, а не гадюку. Голуб з гілкою оливкового дерева – символ Святого Духа; пальма – ознака мучеництва й перемоги Святого Духа; човен – образ Церкви; хліб – символ причастя святих таємниць; ягня – символ християнина, людини сумирної; виноградна лоза – символ доброго плоду; пастух – нагадування про те, що Бог шукає кожного хто заблукав, підтримує його під час переслідувань і лихоліть.

Художники-іконописці застосовували зворотню перспективу у своїх зображеннях не випадково. Таким чином підкреслювалось, що зображено не наш світ, а той, що за ним.

РЕЛІГІЙНЕ МИСТЕЦТВО

В іудаїзмі та ісламі (мусульманстві) ставлення до живопису і скульптури було дещо іншим. Зображувати щось живе – тварин, а тим більше людей – заборонялося, іноді надзвичайно суворо. Тому популярними стали інші види мистецтва, перш за все декоративно-ужиткове (наприклад, ювелірне мистецтво). Дуже складним, вишуканим і символічно насиченим став орнамент, у якому використовували геометричні й рослинні мотиви. Довершеності досягло мистецтво каліграфії (писання). Тому синагоги та мечеті зазвичай прикрашають орнаменти й каліграфічно виконані написи (на камені, кахлях). У мусульманських рукописах можуть бути художні мініатюри, але орнаменти і досконало написаний текст усе одно вважаються головною прикрасою.

Арабська каліграфія в мечеті Візир-Хана в Пакистані

Менора – іудейський золотий семиствольний підсвічник

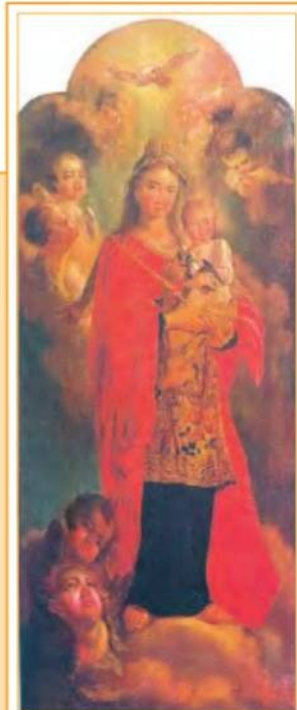
Васнецов Віктор Михайлович (1848–1926) – російський художник. Навчався в Петербурзькій академії мистецтва. Член Товариства

пересувних художніх виставок. Починав як жанрист («З квартири на квартиру», 1876). Автор численних картин на сюжети російських казок і билин («Альонушка» (1881), «Іван-Царевич на сірому вовку» (1889), «Богатирі» (1898)). Займався також історичним живописом («Після битви Ігоря Святославича з половцями» (1880), «Цар Іван Грозний» (1897)). Васнецов виконав розписи Володимирського собору в Києві (1885–1896).

В. Васнецов. Пантократор.
Ескіз розпису Володимирського собору в м. Київ.

Боровиковський Володимир Лукич (1757–1825) – український художник. Син живописця. Перші роботи Боровиковського – ікони. У 1787 р., під час подорожі Катерини II до Криму, художник створив алегоричні композиції, що зображували Катерину II та Петра I. У кінці 1780-х років Боровиковський переїхав до Петербурга. Найвідоміші твори художника – портрети («Портрет Катерини II під час прогулянки», «Портрет М. І. Лопухіної»), але він продовжував займатися релігійним мистецтвом.

В. Боровиковський.
«Прослава Богоматері»

Сандро Боттічеллі. Народження Венери

27. МІФОЛОГІЧНА ТЕМА

У давнину свої уявлення про походження людини, світу люди перетворювали в міф. В античній міфології (у Давніх Греції та Римі) численні боги були схожі на людей. Але вони уявлялися досконалішими і прекраснішими. Образи античних богів надихали не лише античних митців.

Художники наступних століть також часто зверталися до міфічних сюжетів. Твори живопису, графіки, скульптури, присвячені античним сюжетам, належать до *міфологічного жанру*. У них художники іноді зверталися до алегорії – інакомовності. Образ плодючої Землі чи Правосуддя могли зобразити у вигляді жінки, а водяну стихію – у вигляді чоловіка. Так, давньогрецький бог Марс означав війну (адже він був богом війни), бог Посейдон чи наяди – водну стихію. Правосуддя й досі символізує Фіміда – богиня з терезами, зав'язаними очима і мечем.

Античні образи й сюжети знову стали дуже популярними в XV–XVI ст. Вони надавали натхнення Боттічеллі та Рафаелю, Мікеланджело та Тиціану.

В академіях мистецтв, що виникли в європейських країнах, протягом XVII–XVIII ст. міфологічний жанр вважали «підне-

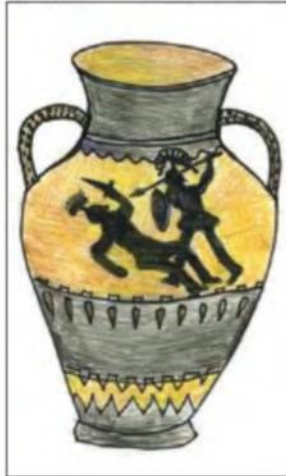
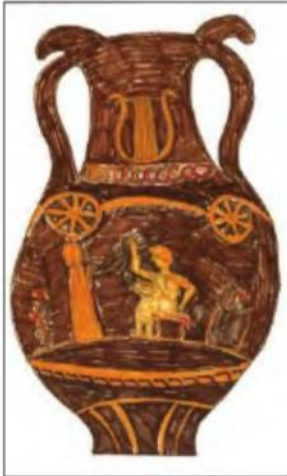
В. Васнецов. «Сирін та Алконост. Спів радості та смутку». Міфологічні птахи радості та смутку в давньоруських і візантійських середньовічних легендах, райська дівка-птаха, що приносить щастя. Вірогідно, що вказані «короновані птице-дівки» є відгомонам дохристиянських східнослов'янських образів (на зразок птице-дів з Київських колтів часів Київської Русі).

сеним», «ідеальним», що втілював уявлення про гармонію і красу. До цього жанру зверталися видатні художники минулого: Веласкес, Рубенс, Рембрандт.

Давні греки на своїх вазах часто зображували міфічні сюжети, як, наприклад, подорожі аргонавтів

Учнівські роботи, які наслідують античний вазопис.

Сюжети античності трапляються в українських художників, чиє життя було пов'язане з Санкт-Петербурзькою академією мистецтв. Вони є у творчості Т.Г. Шевченка. Героїв античних міфів можна знайти у творчості художників, скульпторів ХХ ст.

На початку ХІХ ст. художники (а також поети і письменники) згадали про те, що греки і римляни були не єдиними давніми народами у світі і, головне, не єдиними предками сучасних європейців. Французи і англійці почали захоплено збирати і вивчати міфи і легенди кельтів, німці – давніх германців, українці і росіяни – давніх слов'ян. З'ясувалося, що в цих легендах, переказах, казках також чимало цікавих персонажів і сюжетів. Сучасні живописці, графіки і скульптори також нерідко звертаються до них.

1. Яких античних богів ви можете назвати? Що, на вашу думку, вони могли б символізувати?
2. Чи знаєте ви якихось персонажів давньослов'янської міфології? Як їх можна було б зобразити?

Намалюйте композицію-силует у стилі грецького вазопису.
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Вирішіть, які зображення будуть більші, а які – менші.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- Зафарбуйте силуети або тло темною фарбою, створюючи силует.

ВАЗОПИС

Надзвичайно багато зображень на міфологічну тему збереглося в давньогрецькому вазописі. Греки виготовляли прекрасні посудини дуже різних форм і завжди майстерно їх розписували особливою непрозорою і блискучою чорною фарбою (лаком), секрет виготовлення якої й досі остаточно не розкрито. Іноді додавали також інші фарби (наприклад, білу).

Давньогрецький вазопис різних часів, звичайно, не є однаковим. У VI ст. до н. е. він був чорнофігурним, тобто всі постаті і предмети були чорними (їх малювали лаком), а тло – кольору обпаленої глини (його залишали чистим). У наступному столітті виник червонофігурний вазопис. Тут усе було навпаки – тло вкривали лаком, залишаючи лише силуети постатей і предметів (отже, вони тепер були червонуватими на чорному тлі), а потім дуже тонким пензликом промальовували всі додаткові дета-

лі – риси обличчя, волосся, складки одягу, прикраси та ін.

Давньогрецькі посудини – це звичайні побутові речі, але чудові розписи перетворили їх на справжні твори мистецтва, якими пишаються нині найвідоміші світові музеї.

М. Самокиш. Битва Максима Кривоноса з Єремією Вишневецьким.
Приклад динамічної композиції

28. ІСТОРИЧНИЙ І БАТАЛЬНИЙ ЖАНРИ

Історичний жанр – це зображення історичних подій. Він існує в живописі, графіці, скульптурі. З'явився історичний жанр в античну епоху. Фараони Давнього Єгипту і царі Давнього Дворіччя зазвичай замовляли художникам твори про власні подвиги і діяння, а ось подіями минулого якось не дуже цікавилися. А в Давній Греції розповіді про Троянську війну сприймали саме як історію. Так само ставилися до легенд про своє місто й у Давньому Римі.

В епоху Середньовіччя історичний жанр був тісно пов'язаний з релігійним: адже найважливішими подіями історії вважали ті, про які йдеться у Біблії та Євангелії. У XV–XVI ст. почали захоплюватися також сюжетами з античної історії. Але героїв Давньої Греції і Давнього Риму художники зображували в костюмах своєї епохи і серед сучасних їм споруд.

У XVII ст., коли склалася академічна ієрархія жанрів, історична картина була оголошена одним з найвищих досягнень, на яке може бути здатен художник. Щоправда, на думку ака-

демій, це стосувалося лише біблійної або античної історії. Кращим студентам навіть пропонували кілька років пожити в Римі за рахунок академії, щоб краще відчутти «дух античності». Отримання Римської премії було головною мрією молодих художників аж до середини XIX ст. Так, Карл Брюллов, вчитель Тараса Шевченка, саме в Італії створив свою відому картину «Останній день Помпеї».

Проте на межі XVIII–XIX ст. у художників (а також у поетів, письменників, музикантів) з'являється цікавість до історії власної країни. Кращі історичні картини XIX ст. є вражаюче реальними, глядач починає відчувати себе вже не свідком, а справжнім учасником подій минулого. Згадайте, наприклад, славетні картини Василя Сурикова – «Ранок стрілецької страти» або «Бояриня Морозова». Крім того, митці починають серйозно вивчати старовинну архітектуру, одяг, побут, звичаї, а також наділяти своїх героїв цікавими, складними характеристиками.

К. Брюллов. Останній день Помпеї. Славетна картина зображує страшну природну катастрофу – виверження вулкана Везувій, під час якого загинуло кілька міст, у тому числі Помпеї, які були в часи Давнього Риму чимось на зразок курорту. Брюллов відвідав помпейські археологічні розкопки – і його враження швидко перетворилося в задум картини.

Матейко Я. Люблінська унія. Зверніть увагу на кількість історичних деталей (одяг, прикраси, зброя тощо), які використав художник у своїй картині.

Батальний жанр (від французького слова «батай» – «битва») присвячений темам війни і військового життя. Він тісно пов'язаний з історичним жанром, але є старшим за нього – атаки хоробрих воїнів зображували вже первісні художники. Безумовно, вони намагалися залишити для нащадків відомості про якісь славетні завоювання. Проте нині ніхто вже не знає, хто і кого тоді переміг.

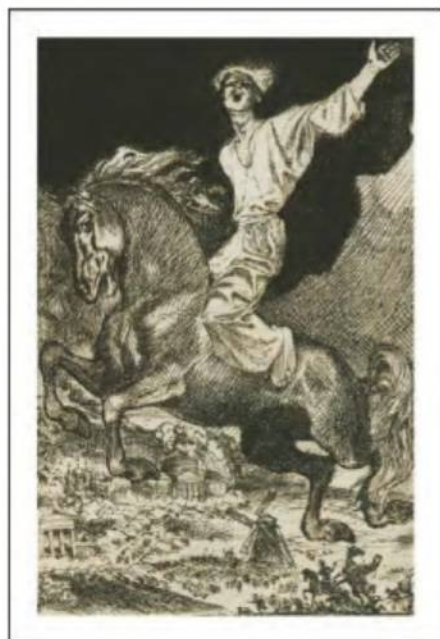
Дуже популярним був батальний жанр також у Давньому Єгипті і Давньому Дворіччі. Якщо участь у битві брав сам фараон або цар, його зображували набагато більшим за розміром, ніж інших воїнів, – зрозуміло, перемога під керівництвом такого «велетня» була забезпечена. Митці Давньої Греції і особливо Давнього Риму залишили численні й дуже детальні «розповіді» про війни (головним чином, звичайно, славетні завоювання) античного часу.

В епоху Середньовіччя війна (або турніри – у мирні часи) стала чи не головним заняттям королів та лицарства. Звичайно, численні мініатюри, рельєфи і гобелени відтворюють найцікавіші, на думку замовників і митців, епізоди середньовічних війн. Наприклад, про завоювання Англії Вільгельмом Нормандським у 1066 р. в усіх подробицях розповідає вузький і довгий вишитий килим, який виготовили під керівництвом дружини Вільгельма, королеви Матильди.

Пабло Пікассо. Герніка. Цю картину художник створив під враженням жахів, які відбувалися під час Другої світової війни.

Популярним був батальний жанр і в наступні часи. У 1503 р. відбувся такий собі мистецький «двобій» між великими художниками – Леонардо да Вінчі та Мікеланджело. Їм замовили дві фрески про перемоги флорентійців – «Битва при Анг'ярі» і «Битва при Капині». Фрески мали прикрасити Палаццо Веккіо – головну суспільну будівлю Флоренції. Художники створили ескізи, кращим було визнано задум Мікеланджело, але насправді переможця у двобої не було – Мікеланджело навіть не почав свою фреску, а Леонардо вирішив виконати її фарбами за своїм найновішим рецептом, і експеримент виявився невдалим.

О. Данченко. Ілюстрація до «Кобзаря» Т. Шевченка.

В академічній ієрархії жанрів батальний жанр посідав досить почесне місце. У XVII–XVIII ст. до нього звертається чимало славетних митців, зокрема Пітер Пауель Рубенс, Дієго Веласкес та ін.

Лише в XIX ст. ставлення до батального жанру починає змінюватися. Художники дедалі частіше зображують непарадний, буденний, важкий і страшний бік війни.

С. Васильківський. Сторожа запорозьких вольностей

Популярними стають також панорами, де «продовженням» живописного полотна є реальні предмети (панорама Ф. Рубо «Оборона Севастополя»). Дуже трагічні твори залишили художники про Першу і Другу світові війни («Герніка» Пабло Пікассо). Вони одночасно підкреслюють вражаючу мужність і гідність звичайних людей, їхню здатність до подвигу і самопожертви.

В Україні завжди пам'ятали про славетні часи Київської Русі та козацтва. Численні митці, і перш за все Тарас Шевченко, зверталися до історичних сюжетів. Відомими українськими баталістами були живописець М. Самокиш, графіки М. Дерегус та О. Данченко.

1. Що є спільного в історичного і батального жанрів? Чим вони відрізняються?
2. Як змінювалося із часом ставлення до батального жанру?
3. Уважно роздивіться запропоновану вам картину історичного жанру. Які події передували тому, що зображено на ній? Що, на вашу думку, відбудеться потім? Чому художник зобразив саме цей момент?

Учнівські роботи

Спробуйте створити композицію на історичну тему
Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- Створіть ескіз для майбутньої композиції. Для цього на окремому аркуші в невеличкому розмірі (не більше 10 см) спробуйте намалювати свій задум. На цьому етапі варто обрати для майбутньої роботи формат – прямокутний, квадратний, колоподібний, видовжений тощо, а також вирішити, який композиційний прийом можна застосувати. На ескізі можна пошукати відповідь на питання, де ви створите найбільший контраст, де змістовий центр композиції. Можна також випробувати і колірне рішення.
- Олівцем на аркуші паперу скомпонуйте зображення, перенісши його з ескізу.
- Деталізуйте частини зображення, продумуючи деталі.
- Виправте помилки в побудові та композиційному розміщенні частин зображення.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- На палітрі поруч підберіть кольори, які б відповідали кольорам, задуманим в ескізі. Почати роботу фарбами краще з тих кольорів, які вам зрозуміліші.
- Поспостерігайте, які різні колірні, тонові та півтонові співвідношення на різних частинах композиції.
- Чи вдалося вам створити найбільший контраст, змістовий центр?
- Наприкінці роботи подивіться на результат загалом – чи немає якихось деталей, які б заважали сприйняттю роботи з невеликої відстані. Для цього відійдіть на кілька кроків і подивіться на роботу. Занадто світлі ділянки пригасіть, занадто темні трошки висвітліть, якщо побачите, що в ході роботи викривилися пропорції, виправте їх.

В. Васнецов. Баян

29. ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА

Для переконливого відображення подій на картині необхідно не тільки передати психологічний чи емоційний стан. Неабияку роль відіграє предметний світ. Деталі оточення передано з історичною переконливістю, допомагають створити потрібне враження від твору. Тому вкрай необхідно бути знайомим з тим, як виглядали речі, одяг та інші предмети вжитку в різні часи та епохи.

Ти вже знайомий з уроків історії з наукою археологією. Археологія дає можливість уявляти вигляд поселень і житла,

Трипільська кераміка

Скіфська золота пластина із зображенням грифона IV ст. до н.е. Курган Гайманова могила Запорізької області

Колти (підвіски) часів Київської Русі, виконані в техніці перегородчастої емалі

Покровець хрещатий, виконаний в техніці лицьового шитва (Україна, XVII ст.).

віднаходить предмети праці та побуту, прикраси, зброю. На території нашої Батьківщини з давніх-давен жили люди, створюючи предметний світ навколо себе. Серед них неперевершені зразки декоративно-ужиткового мистецтва трипільської культури та скарби скіфів. Помітний слід у світовій історії залишила Київська Русь. Вона проіснувала з IX до середини XIII ст.

Розвивалися гончарна справа, ткацтво, чинбарство (вичинка та обробка шкіри), різьблення по каменю і дереву. З льону, конопель і вовни слов'янки ткали чудові сукно і полотно, вони знали складне малюнкове ткання і вишивку. Високим умінням вирізнялися майстри обробки шкір. Недаремно в усній народній творчості склалися оповіді про кожем'як – людей умілих, сильних і відважних.

Активно розвивалося декоративно-ужиткове мистецтво. Вироби з дерева, металу, кістки, каменю, глини не просто задовольняли потреби людей, а й прикрашали їхнє життя. Характерним для творів слов'янського ужиткового мистецтва був рослинний орнамент, на відміну від геометричного візантійського.

Браслет часів Київської Русі

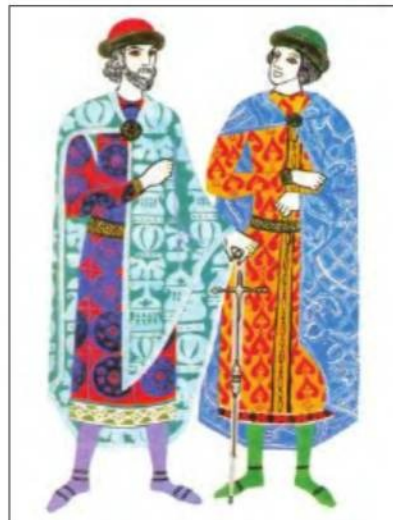
Одяг давніх слов'ян зазнав впливу візантійського та скіфського костюмів. Чоловіки носили жупани або свитки із зарукавниками (манжетами), підперезані широкими, іноді вишитими поясами. Багаті люди поверх носили плащі (корзно), оторочені золотою каймою на червоній підкладці. І чоловіки, і жінки покривали голови шапками, отороченими хутром. Під шапки або як самостійний головний убір жінки надягали убрус – білу або червону хустку, яка заколювалась під підборіддям. Краї хустки розкішно розшивались. Жіночий жупан, на відміну від чоловічого, мав широкі рукави, з яких виглядали прикрашені зарукавки нижньої сорочки. Жіноча сорочка була довга, до п'ят, і по нижньому краю вишита. Її носили під пояс або з поневою – спідницею, запахнутою поверх сорочки. Ці елементи одягу збереглися в українському народному костюмі донині.

Особливо вражають високою естетикою і технікою виконання ювелірні вироби. Були відомі і застосовувалися черніння срібла, лиття з дорогоцінних металів, карбування, інкрустація, техніка скані (узори з тон-

Панагія візантійської роботи. Виконана в техніці перегородчастої емалі та інкрустована дорогоцінним камінням

Панагія – невелика, прикрашена дорогоцінним камінням ікона, яку носять на грудях.

Зразки жіночого та чоловічого одягу часів Київської Русі

В. Васнецов. Прикликання варягів

Черніння (срібла) – спосіб декоративної обробки металу – його сильно розжарюють і миттєво охолоджують (наприклад, у воді); метал стає твердішим і отримує синювате забарвлення; інша назва – вороніння.

Карбування – отримання рельєфного зображення на тонких металевих листах шляхом калатання за допомогою спеціальних інструментів.

Інкрустація – врізування та вклеювання в поверхню предмета шматків інших матеріалів.

ких металевих ниток) і зерні (прикраси з напаяних дрібних металевих кульок).

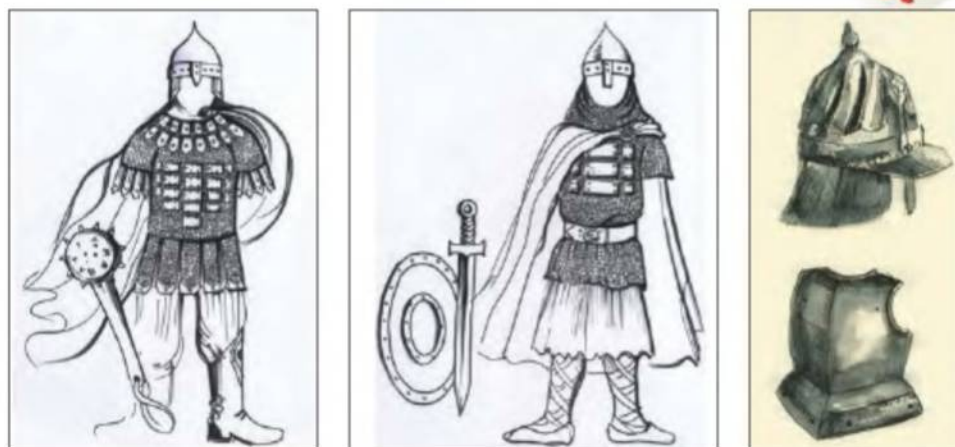
Техніка перегородчастої емалі прийшла до нас з Візантії, але незабаром київські майстри перевершили вчителів. Процес виготовлення схематично виглядав так. На золоту пластину наплавляли тонкі золоті перегородки, отримані порожнини заповнювали емалевим порошком і розплавляли його.

У давніх скарбах знайдено прикраси із зображенням сирен, дерева життя, квіткового орнаменту. Німецький знавець ремесел Теофіл (XI ст.), перелічуючи в своїй записці країни, які уславилися в різних мистецтвах, на почесному місці назвав Русь, майстри якої були відомі своїми виробами із золота з емаллю і з срібла з чернью.

Кризова ситуація в культурі України виникла в кінці XVIII ст. Єдиним носієм і творцем української культури в цій ситуації залишився простий народ. Народна

культура відіграла особливу роль в українській історії. Саме завдяки їй була збережена спадщина української традиції.

Учнівські роботи. Замальовки історичного костюма

Індустріальне суспільство, урбанізація нівелюють традиційні особливості культури. І в цих умовах дуже важливо зберігати, вивчати і популяризувати накопичені багатьма поколіннями знання, традиції. Адже без минулого немає майбутнього.

1. Чи є у вас вдома старовинні речі? Яка їхня історія?
2. Створіть ескізи костюмів до легенди про Кирила Кожум'яку.
3. Чим відрізнялися середньовічні костюми київських князів від костюмів турецьких султанів або лицарів?
4. Розкажіть, які ще характерні костюми інших народів і часів вам відомі.

Намалюйте костюми до казки про Кирила Кожум'яку. Продумайте не тільки одяг, а й прикраси, взуття, головні убори.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, кольорові олівці.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) зображення.
- Згадайте свої знання з побудови тіла людини і позначте правильні пропорції постатей людини.
- Олівцем легко позначте обриси одягу, щоб мати змогу витерти невдалі лінії, не завдаючи шкоди паперу.
- Виправте невдалі, на ваш погляд, обриси.
- Продумайте і вирішіть, якими зробити деталі костюма: які орнаменти прикрашатимуть тканину чи буде вона однотонна, чим буде оздоблений костюм (хутром, золотим шиттям, дорогоцінними каменями).
- Контрастні чи стримані кольори?
- Чи буде в костюмі на чомусь акцентуватись увага?

Національний художній музей України

30. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МУЗЕЯМИ

У Давній Греції храми, гаї, присвячені дев'яти Музам – супутницям бога Аполлона, покровителькам наук і мистецтв, називали мусейонами. Саме від цього слова походить назва *музей*. Музеї, де експонуються твори образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, мають назву художніх. *Художні музеї* дають змогу побачити твори мистецтва, послухати цікаві лекції, взяти участь в екскурсії. Працівники музеїв досліджують пам'ятки мистецтва та реставрують (відновлюють) їх.

Інтер'єр Одеського художнього музею

Збирати художні твори почали ще в Давньому Єгипті та Месопотамії (територія сучасного Іраку). Систематичне колекціонування розпочалося у XV ст. Тоді в життя увійшло слово «музей».

Потім з'явилися **галереї** – спеціальні кімнати у замках і палацах, де зберігалися твори художників. Перший державний музей було відкрито в Лондоні (Британський музей). Згодом музеї відкрилися у багатьох містах на різних континентах.

У 1899 р. у Києві було засновано Музей старожитностей, у 1907 р. – міську картинну галерею у Львові. Нині найвідомішими музеями України є Національний художній музей України, Київський музей російського мистецтва, музеї Західного та Східного мистецтв (Київ, Одеса), музеї Києво-Печерського державного заповідника, Львівська картинна галерея. Поміж іншими тут зберігаються твори українських художників М. Пимоненка, І. Труша, О. Мурашка, Н. Петрицького, Ф. Кричевського, В. Касіяна, Т. Яблонської, М. Дерегуса та ін.

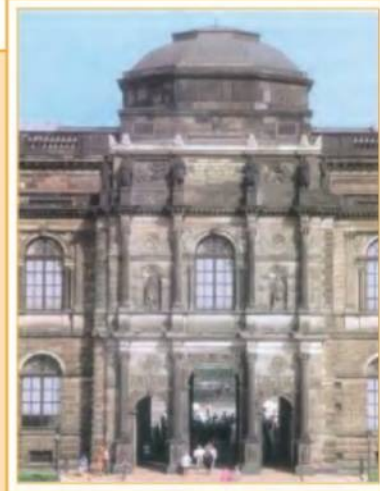
Харківський художній музей

Львівська картинна галерея

Дрезденська картинна галерея (Німеччина, Дрезден)

Започаткована як зібрання правителів Саксонії (самостійного герцогства, яке потім увійшло до складу Німеччини). У 1722 р. перетворилася на музей. Тепер складається з двох галерей. У Галереї старих майстрів зберігаються такі всесвітньо відомі шедеври, як «Сикстинська Мадонна» Рафаеля, «Ніч» Корреджо, «Спляча Венера» Джорджоне, «Динарій кесаря» Тиціана, «Вірсавія» Рубенса, «Автопортрет із Саскією на колінах» Рембрандта, «Дівчина з листом» Вермеєра, «Шоколадниця» Ліотара. Представлена також творчість найвідоміших митців німецького Відродження – Альбрехта Дюрера, Ганса Гольбейна-молодшого, Лукаса Кранаха-старшого. У Галереї нових майстрів зберігаються твори художників ХІХ–ХХ ст.

Лувр (Франція, Париж)

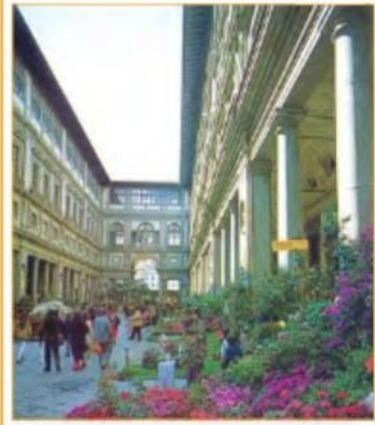
Із часів Середньовіччя Лувр був королівським палацом. Тоді в ньому зберігалися скарби французьких королів, у тому числі й твори мистецтва. Наприкінці ХVІІІ ст. Лувр став державним музеєм. Його колекції постійно поповнювалися. Тепер тут зберігаються унікальні твори Давнього Єгипту, країн Сходу, Давньої Греції і Давнього Риму, західноєвропейські шедеври епохи Відродження і подальших часів (до середини ХІХ ст.). Серед них – античні статуї Афродита Мілоська і Ніка Самофракійська, «Мона Ліза (Джоконда)» Леонардо да Вінчі, «Повсталий раб» і «Помираючий раб» Мікеланджело. Почесне місце в експозиції Лувру посідають французькі художники – Нікола Пуссен, Клод Лоррен, Франсуа Буше, Оноре Фрагонар, Жак Луї Давид, Жан Огюст Домінік Енгр, Теодор Жеріко, Ежен Делакруа.

Галерея Уффіці (Італія, Флоренція)

Основою колекції Уффіці стало приватне зібрання сім'ї Медічі – правителів Флоренції, відомих меценатів, які збирали твори мистецтва ще з XV ст. У XVIII ст. остання представниця роду Медічі подарувала цю колекцію місту. Зібрання розмістили в колишніх адміністративних приміщеннях. Головне місце в експозиції Уффіці посідають митці епохи Відродження, особливо Раннього Відродження (XIV–XV ст.), коли Флоренція була мистецькою столицею всієї Італії. Тут зберігаються шедеври Джотто ді Бондоне, фра Беато Анджеліко, Сандро Боттічеллі (в тому числі його найвідоміші картини «Весна» і «Народження Венери»), Рафаеля («Мадонна зі шигликом», «Портрет папи Лева X з кардиналами»), Мікеланджело («Мадонна Доні»), Тиціана («Венера Урбінська»). В експозиції є чимало творів німецького, нідерландського, фламандського, французького мистецтва. У галереї Уффіці зібрана велика колекція автопортретів найвідоміших художників XVII–XIX ст.

Ермітаж (Росія, Санкт-Петербург)

Цей всесвітньо відомий музей започаткувала імператриця Катерина II, купивши в 1764 р. у Берліні велику колекцію творів мистецтва. Слово «Ермітаж» означає «усамітнення» – так спочатку називалася прикрашена картинами невелика зала Зимового палацу, призначена для відпочинку імператриці. Тепер музей складається з багатьох відділів – первісного, античного, східного, російського, західноєвропейського тощо. Тут зберігаються славетні шедеври: «Мадонна Бенуа» і «Мадонна Літта» Леонардо да Вінчі, «Мадонна Конестабіле» та «Мадонна з безбородим Йосипом» Рафаеля, «Юдіф» Джорджоне, «Даная» Рембрандта, «Портрет камеристки» Рубенса та багато інших.

Абстрактне мистецтво, абстракціонізм – мистецькі твори, що не намагаються передати реальний світ, а будуються безпосередньо на художніх можливостях плями, лінії, кольору, форми, композиції та ін. Абстрактне мистецтво називають також нефігуративним або безпредметним. До абстракціонізму зверталися і звертаються численні художники ХХ–ХХІ ст.

Автопортрет – портрет художника, який він виконав сам.

Академія мистецтв – науковий, учбовий і художній заклад, де навчають майбутніх художників. Також в академіях ведеться наукова робота, влаштовуються виставки, конференції та ін.

Акварель – прозора фарба, що легко розчиняється водою; твір, виконаний такими фарбами.

Алегорія – втілення в конкретному художньому образі абстрактного поняття.

Анатомія – наука про будову людського тіла; художники вивчають пластичну анатомію.

Анімалістика – жанр образотворчого мистецтва, присвячений зображенням тварин, птахів, комах.

Ансамбль – гармонійна єдність частин, що утворюють дещо ціле (наприклад, в архітектурі, народному костюмі).

Античний – такий, що стосується Давньої Греції або Давнього Риму; античне мистецтво – мистецтво цих країн; художники XVI–XIX ст. часто зверталися до сюжетів з античної міфології та історії.

Аплікація – виготовлення орнаментів або художніх зображень накладанням (нашиванням) чи наклеюванням на папір (тканину) різнокольорових шматочків паперу (матерії); виріб, створений таким способом.

Артіль – об'єднання майстрів, які працюють разом над великим замовленням (наприклад, будують чи розписують церкву).

Архітектура – мистецтво проектування і спорудження окремих будинків та їх ансамблів, площ, навіть цілих міст, які створюють середовище для життя людей.

Барельєф – скульптурний твір, різновид рельєфу, в якому опукле зображення не дуже сильно виступає над плоскою поверхнею (тлом).

Батальний жанр – жанр образотворчого мистецтва, присвячений темам війни і військового життя.

Буквиця – заголовні літери, ініціали.

Вазопис – розпис керамічного посуду. Найбільш довершеним і відомим є давньогрецький вазопис, у якому виділяють чорнофігурний і червонофігурний стилі.

Ведута – старовинна назва одного з різновидів пейзажу – зображення мальовничих краєвидів.

Вишивка – нашивання візерунків на тканину або шкіру різними видами ниток, бісером.

Відтінок – різновид будь-якого кольору, що відрізняється від основного певною яскравістю, інтенсивністю.

Візерунок – декоративний малюнок: переплетення ліній, фігур, сполучення фарб.

Віньєтка – графічна прикраса у вигляді невеличкого малюнка у книзі та в інших друкованих виданнях.

Вітраж – вид монументально-декоративного мистецтва: картина, виконана на склі фарбами чи складена зі шматків скла за допомогою вузьких свинцевих смуг.

Вугіль – матеріал для малювання, виготовлений з обпалених гілок дерев; рисунок, виконаний таким матеріалом.

Галерея – спеціальне приміщення, в якому розміщені для огляду твори мистецтва.

Гама кольорів – ряд гармонійно взаємозв'язаних відтінків кольорів (з одним головним) в образотворчому мистецтві.

Гончарне мистецтво – вид декоративно-ужиткового мистецтва: виготовлення виробів з глини; кераміка.

Горельєф – скульптурний твір, різновид рельєфу, в якому опукле зображення досить сильно виступає над плоскою поверхнею (тлом).

Гравюра – вид графіки, в якому зображення є друкованим відбитком.

Графіка – вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний переважно на папері олівцем, пером, пензлем, вуглем тощо; друковані зображення, відтиснуті на папері гравірованою формою. Розрізняють станкову, книжкову, журнально-газетну, прикладну, плакатну графіку.

Гризайль – декоративне малярство, виконане відтінками одного кольору, зазвичай чорного або брунатного; іноді імітує скульптурний рельєф.

Гуаш – непрозора фарба, яка розчиняється водою; малюнок, виконаний такими фарбами.

Декоративно-ужиткове мистецтво – вид мистецтва, суть якого полягає у виготовленні предметів, що мають художні якості і призначені для задоволення практичних потреб (посуд, тканина, меблі), а також прикрашання житла, парків, архітектурних споруд.

Декорація – художнє або архітектурне зображення місця дії у сценічних виставах.

Дереворит – різновид гравюри на дереві, ксилографія.

Дизайн – художнє конструювання зручних і красивих предметів.

Діорама – картина з об'ємним першим планом; на відміну від панорами, охоплює не все коло горизонту, а лише його частину.

Енкаустика – живопис восковими фарбами.

Ескіз – попередній начерк картини.

Етюд – допоміжний малюнок, виконаний з натури, для майбутнього твору чи його частини.

Жанр – 1. Стійкий різновид художнього твору, що склався історично: портрет, пейзаж, натюрморт, історичний, побутовий, батальний та ін. 2. Зображення побутових сюжетів.

Живопис (малярство) – вид образотворчого мистецтва, що відтворює предмети та явища за допомогою фарб. Розрізняють монументальний, декоративний, станковий живопис.

Задній план – те, що намальовано позаду, що не становить головного змісту картини, не є істотним.

Замальовка – малюнок з натури з метою тренування чи збирання матеріалу для якої-небудь теми в малюванні; начерк, ескіз.

Заставка – малюнок перед початком розділу, частини книги.

Ікона – живописне зображення Бога або святих, що є предметом релігійного поклоніння.

Іконописець – художник, який створює ікони.

Ілюстрація – зображення, яке наочно пояснює або доповнює будь-який друкований текст.

Інкрустація – врізування та вклеювання в поверхню предмета шматочків інших матеріалів для його оздоблення.

Інтер'єр – жанр образотворчого мистецтва, присвячений зображенню внутрішнього простору споруд (кімнат, залів та ін.).

Історичний жанр – жанр образотворчого мистецтва, присвячений темам історії.

Капітель – верхня частина колони.

Карбування – отримання рельєфного зображення на тонких металевих листах шляхом калатання за допомогою спеціальних інструментів.

Картина – твір живопису, виконаний фарбами на полотні, папері, дошці.

Кінцівка – графічна композиція, що завершує і прикрашає книгу чи будь-який її розділ.

Книжкова графіка – різновид графіки, призначений для оформлення книги.

Колорит – гармонійне поєднання кольорів у різнобарвному творі мистецтва.

Композиція – 1. Конкретна побудова, внутрішня структура твору. 2. Твір як кінцевий результат творчої праці митця.

Контраст – різка протилежність у чомусь.

Контур – лінія, що окреслює форму.

Кругла скульптура – вид скульптури, твори якої є самостійними тривимірними об'ємами, не зв'язаними з площиною тла. Круглу скульптуру однаково цікаво розглядати з усіх боків.

Ксилографія – див. дереворит.

Лак – плівкотворний розчин смол або целюлози в спирті, ефірі або в маслі, яким вкривають поверхню предметів для їхнього збереження і надання їм блиску.

Лесування – нанесення тонкого шару прозорої фарби на картини з метою підсилити або змінити забарвлення.

Лінійна перспектива – показує, у скільки разів зменшиться віддалена частина предмета порівняно з наближеною, завдяки чому з'являється можливість правильно зображати предмет у будь-якому положенні.

Лінійний малюнок – малюнок, засобом якого є тільки лінії.

Лінія – риска, вузька смужка на будь-якій поверхні, один з головних засобів образотворчого мистецтва.

Лінія горизонту – перспективна лінія, отримана перетином горизонтальної площини, розташованої на рівні очей того, хто малює, із площиною картини.

Ліногравюра, або лінорит – техніка гравюри на лінолеумі.

Ліплення – створення скульптури з м'яких матеріалів (віск, глина, пластилін).

Літографія – вид графіки; друкування зображення здійснюється з літографського каменя.

Мазок – накладання фарби коротким рухом, ледве торкаючись пензлем.

Макет – просторове зображення, модель будь-чого, звичайно в зменшених розмірах.

Манера – сукупність особливостей, творчих прийомів, власних митцеві, напрямку в мистецтві, художньому твору.

Марина – різновид пейзажу, зображення морських краєвидів.

Метод – цілісна система основних прийомів, принципів художнього узагальнення й відтворення дійсності в мистецтві.

Мініатюра – живописні зображення, що прикрашали й ілюстрували середньовічні рукописи.

Міфологічний – створений на сюжет міфу (зазвичай давньогрецького).

Модель – людина або предмет, що слугує для художнього відображення.

Мозаїка – зображення або візерунок на стіні, створене зі смальти, кольорового каменю, керамічних плиток, які щільно припасовані один до одного.

Мольберт – підставка для живопису, на яку встановлюють підрамник з полотном, картон, дошку для роботи художника.

Монотипія – різновид графічної техніки. Фарби одного чи кількох кольорів накладають на рівну поверхню металевої дошки, на друкарському верстаті отримують єдиний відбиток.

Монумент – архітектурна або скульптурна споруда на честь визначної події або особи, пам'ятник.

Монументальна скульптура – твори скульптури, які фізично чи просторово пов'язані з архітектурою чи певним предметним оточенням і в тому статично закріплені (наприклад, на п'єдесталі).

Монументальний живопис – різновид живопису, що призначений для створення картин великого розміру (вітраж, мозаїка, фреска), роль яких визначена архітектурним комплексом.

Мотив – 1. Тема або ідея художнього твору. 2. Зразок, характерна особливість.

Муфельна піч – піч з «муфелем» – спеціальною камерою, яка захищає те, що опалюється (наприклад, глиняні статуетки), безпосередньо від вогню.

Натура – реальні явища, істоти й предмети, які митець зображує, спостерігаючи як модель.

Натюрморт – жанр образотворчого мистецтва: зображення неживих предметів (посуд, квіти, овочі й фрукти тощо).

Об'єм – форми, абриси будь-чого в трьох вимірах.

Олія – художня фарба, що готується розтиранням кольорових пігментів на олії (зазвичай льняній).

Оранта – один з типів зображення Богоматері: на повен зріст, із піднятими до рівня обличчя руками й оберненими до глядача долонями.

Оригінал – справжній твір (не копія).

Орнамент – візерунок, побудований на ритмічному чергуванні і поєднанні геометричних елементів або стилізованих тварин чи рослинних мотивів.

Офорт – вид гравірування. Лінії малюнка роблять різцем або голкою на смоляному покритті металевої граверної дошки і протравлюють кислотою.

Панно – декоративний живописний або скульптурний твір, призначений для оздоблення стіни чи стелі.

Панорама – велика картина з об'ємним першим планом, яка охоплює все коло горизонту; панорами розташовують у спеціальних круглих спорудах.

Папірус – старовинний матеріал для писання і малювання, який робили з водної рослини папіруса, схожої на очерет.

Пастель – м'який кольоровий олівець без оправы; малюнок, виконаний такими олівцями.

Пейзаж – жанр образотворчого мистецтва, присвячений зображенню природи, міст, архітектурних композицій.

Пергамент – старовинний матеріал для писання і малювання, який робили зі шкіри ягнят.

Перо – інструмент для писання і створення малюнків чорнилом, тушшю.

Перспектива – спосіб зображення об’ємних фігур на площині (картині, малюнку) залежно від змін їхньої величини, чіткості, зумовлений ступенем віддаленості від глядача.

Писанка – вид декоративно-ужиткового мистецтва: яйце, розписане різнокольоровими візерунками.

Півтон – забарвлення, насиченість, перехідні від світлого тону до темного.

Планшет – дошка, на якій розташовують папір для малювання.

Плакат – малюнок з коротким текстом, який вивішують на вулиці чи в громадських закладах з агітаційною, інформаційною чи рекламною метою.

Пленер – малювання на відкритому повітрі (не в майстерні).

Пляма – частина будь-якої поверхні, що виділяється своїм тоном, кольором, освітленням.

Побутовий жанр – жанр образотворчого мистецтва, присвячений темам побуту.

Повітряна перспектива – показує, як змінюється колір і тон віддалених предметів, що сприймаються зором не досить яскраво і навіть не того відтінку, яким бачаться, якщо подивитися на них зблизька.

Портрет – жанр образотворчого мистецтва: зображення людини або групи людей в живописі, графіці, скульптурі.

Пропорція – 1. Співвідношення частин цілого між собою. 2. Розмірність тіла людини.

Ракурс – вигляд різних предметів, фігур, архітектурних форм у перспективі, що спричиняє зміну їхніх звичайних обрисів.

Рельєф – скульптурне зображення на площині.

Репродукція – відтворення картини або рисунку засобами друку (фотографії).

Сангвіна – м’який червоний або червоно-брунатний олівець без оправы; малюнок, виконаний таким олівцем.

Світлотінь – сувора закономірна градація світлих і темних тонів, плям як засіб передачі об’ємності зображення.

Сепія – графічний матеріал (брунатна фарба), який виготовляють із захистного «чорнила» каракатиці; твір, виконаний такою фарбою.

Силует – однобарвне зображення будь-кого, будь-чого, що намальоване на однотонному тлі або вирізане.

Скульптура – вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну або рельєфну форму і виконуються способом різьблення (з твердих матеріалів) чи ліплення (з м'яких матеріалів).

Смальта – кольорове непрозоре скло у формі кубиків чи платівок, яке застосовують у мозаїці.

Соус – сухий матеріал з пресованої сажі для рисування; використовують і як фарбу (мокрий соус).

Станкове мистецтво – мистецтво (живопис, графіка, скульптура), твори якого мають самостійний художній характер (на відміну від монументального мистецтва).

Статуя – скульптурне тривимірне зображення людини або тварини (зазвичай на повний зріст).

Сценографія – вид образотворчого мистецтва, пов'язаний із художнім оформленням театральної вистави.

Сюжет – тема, предмет зображення.

Темпера – фарба, розтерта на яєчному жовткові або на суміші клейового розчину з олією і розведена водою; темперою зазвичай малюють на дереві.

Тінь – місця на малюнку, картині, які зображують найменш освітлені ділянки будь-чого.

Тон – відтінок будь-якого кольору, що характеризується певним ступенем яскравості, насиченості.

Трафарет – платівка з картону, металу тощо, в якій прорізано малюнки, літери чи цифри, щоб їх можна було швидко на щось наносити.

Туш – фарба (рідка або суха), зазвичай чорного, дуже стійкого кольору, яку використовують для малювання, креслення пензлем, пером.

Ужиткова графіка – різновид графіки, творами якої є предмети практичного призначення (етикетки, поштові марки тощо).

Урбаністика – різновид пейзажу, зображення міських (зазвичай сучасних) краєвидів.

Фарба – речовина для забарвлення предметів у той чи інший колір для малювання картин; шар такої речовини на поверхні предмета.

Фасад – зовнішній бік будівлі: передній, боковий або задній.

Фломастер – різновид ручки для малювання; малюнок, виконаний такою ручкою.

Флористика – жанр образотворчого мистецтва, присвячений зображенню рослин і квітів.

Фон – другий план картини, рельєфу, орнаменту, на якому чітко вимальовуються основні зображення.

Фреска – різновид монументального живопису: малювання водяними фарбами по вологій штукатурці.

Черніння (срібла) – спосіб декоративної обробки металу – його сильно розжарюють і миттєво охолоджують (наприклад, у воді); метал стає твердішим і отримує синювате забарвлення; інша назва – вороніння.

Штрих – лінія, риска, яку виконують одним рухом руки; основний, найпростіший елемент малюнка.

ДОДАТОК

Зображення єгипетського бога Анубіса у вигляді собаки

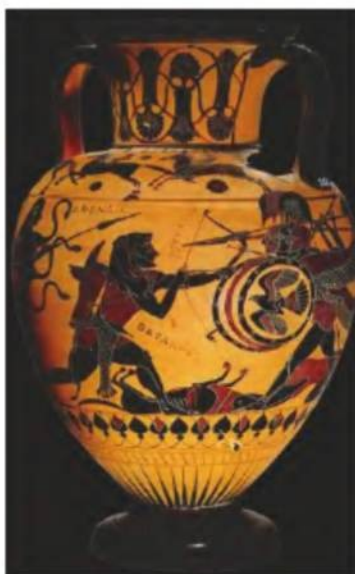
Луксор. Карнакський храмовий комплекс. Баран – одне з утілень бога Амона, якому й присвячено комплекс

Давньогрецький ритон зі сфінксом

Зображення лева на воротах Іштар у Вавилоні

Давньогрецький вазопис

Ноель Куапель. Викрадення Деяніри кентавром Несом

Альбрехт Дюрер. Жук-олень

Китайський традиційний живопис.
Панда

Фаюмський портрет. Таку назву ці портрети отримали за назвою місця їх знаходження в селищі Ер-Рубайят поблизу Фаюма (Середній Єгипет). Зображення являють собою портрети мешканців римської частини Єгипту I–IV століть н.е.— єгиптян, греків, нубійців, євреїв, сирійців, римлян

Христос Пантократор. Одна з найдавніших ікон Христа, VI ст., Синайський монастир

Вертеп. Фігури розміром у зріст людини

Вуе Симон. Викрадення Європи

Есташ Лесюер. Три Музи

Козак Мамай. Народна картина

В. Баринова-Кулеба. Автопортрет

Т. Шевченко. У Решетилівці

М. Пимоненко. Вечоріс

І. Шижкін. Дубовий гай

В. Васнецов. Бій Пересвета з Кочубеєм

А. Левченков. Ранок нового року

В. Костецький. Повернення

Рясни. Прикраса часів Київської Русі

Скіфська золота чаша

Археологічний музей НАН України. Експозиція Трипільської культури

ЗМІСТ

Вступ. ЩО ТАКЕ ЖАНРИ МИСТЕЦТВА

1. ЖАНРИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА	5
2. ЯК В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ З'ЯВИЛИСЯ ЖАНРИ	8
3. НОВАТОРСТВО В МИСТЕЦТВІ	18

Розділ 1. АНІМАЛІСТИКА. ПЕЙЗАЖ

4. АНІМАЛІСТИЧНИЙ ЖАНР	24
5. ЗОБРАЖЕННЯ ТВАРИН	31
6. АНІМАЛІСТИКА В СКУЛЬПТУРІ	39
7. ДЕТАЛЬ, ПОДРІБНЕНІСТЬ	44
8. УЗАГАЛЬНЕННЯ, ПЛОЩИННІСТЬ	47
9. ФАНТАСТИЧНІ ТВАРИНИ	50
10. ПЕЙЗАЖ. ІСТОРІЯ ПЕЙЗАЖУ	54
11. НАСТРІЙ У ПЕЙЗАЖІ	59
12. СПОСТЕРЕЖНА ПЕРСПЕКТИВА	68

Розділ 2. СТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ

13. ПОРТРЕТ. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ЖАНРУ	74
14. ОБРАЗ У ПОРТРЕТІ	80
15. ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ПРОПОРЦІЙ ЛЮДИНИ	88
16. ЯК РОБИТИ НАЧЕРКИ	94
17. ЛЯЛЬКА – УСОБЛЕННЯ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ. СИМВОЛІКА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЛЯЛЬОК	97
18. МИСТЕЦТВО ОФОРМЛЕННЯ ТЕАТРАЛЬНОЇ ВИСТАВИ. РІЗДВЯНИЙ ВЕРТЕП	102

Розділ 3. НАТЮРМОРТ

19. НАТЮРМОРТ	106
20. НАТЮРМОРТ ТЕМАТИЧНИЙ	112
21. НАТЮРМОРТ У РІЗНИХ ВИДАХ МИСТЕЦТВА	120

Розділ 4. СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧНА КАРТИНА

22. СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧНА КАРТИНА. ПОБУТОВИЙ ЖАНР	126
23. ПОБУТОВИЙ ЖАНР У НАРОДНОМУ МИСТЕЦТВІ	135

Розділ 5. ЖАНРОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

24. УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ	139
25. ШЕВЧЕНКО-ХУДОЖНИК	143
26. БІБЛІЙНА ТЕМА В МИСТЕЦТВІ	147
27. МІФОЛОГІЧНА ТЕМА	155
28. ІСТОРИЧНИЙ І БАТАЛЬНИЙ ЖАНРИ	159
29. ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА	165
30. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МУЗЕЯМИ	170

СЛОВНИЧОК	174
-----------------	-----

ДОДАТОК	183
---------------	-----

Навчальне видання

**ЖЕЛЕЗНЯК Світлана Миколаївна
ЛАМОНОВА Оксана Василівна**

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

**Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *Наталія Заблоцька*
Редактор *Світлана Андрущенко*
Обкладинка *Світлани Железняк*
Макет, художнє оформлення,
комп'ютерна обробка ілюстрацій *Світлани Железняк*
Комп'ютерна верстка *Наталії Музиченко*
Технічний редактор *Цезарина Федосіхіна*
Коректори *Любов Федоренко, Алла Кравченко*

Підручник підготовлено за методичної підтримки *Н.І. Ковтун*,
учителя-методиста вищої категорії ЗОШ № 232 м. Києва.
У підручнику також використано роботи *Н.І. Ковтун* та її учнів.

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 15,552. Обл.-вид. арк. 13,91.
Тираж 196 304 пр. Вид. № 1472.
Зам. № .

Видавництво «Гене́за», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 3966 від 01.02.2011.

Віддруковано з готових позитивів у
ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.